

D. Rejepow, G. Abaýewa

MEKDEBE ÇENLI PEDAGOGIKA

Mugallymçylyk mekdepleri üçin synag okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

**Aşgabat
“Ylym” neşirýaty
2010**

UOK 373
R 40

Rejepow D., Abaýewa G.

R 40 **Mekdebi çenli pedagogika.** Mugallymçylyk mekdep-
leri üçin synag okuw kitaby.- A.: “Ylym” neşirýaty, 2010. –
104 sah.

TDKP № 175, 2010

KBK 74.11 ýa 73

© Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty, 2010.
© D. Rejepow, G. Abaýewa, 2010

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

HORMATLY PREZIDENTIMIZIŇ ÝAŞLARA SARGYTLARY

Siziň her bir edýän hereketiňiz, bitirýän işiňiz Türkmenistan döwletimiziň, türkmen halkynyň abraýyna täsir edýändir. Özüňiziň oňat häsiýetleriňiz, bitirýän işleriňiz bilen siz Watanymyzyň abraýyna abraý goşmalysyňyz, halkymyzyň mertebesini beýgeltmelisiňiz.

Sowadyňyzy, bilimiňizi, ylmyňyzy kämilleşdirmelidigiňizi ýekeje pursat hem ýatdan çykarmaň. Siz dünýädäki ylmy täzeliklerden, ösen tehnologiýalardan habarly bolmalysyňyz.

Watana wepaly bolmakda, zähmetsöýerlikde, halallykda siz beýlekilere nusga bolmalysyňyz.

Türkmen ýaşlarymyz hemişe dostluk, doganlyk ýörelgelerine eýermelidirler. Bu iki düşünje jemgyýetimiziň asudalygyny, halkymyzyň agzybirligini, Garaşsyz Watanymyzyň ösüşini üpjün edýän uly güýçdür.

Siz şahandaz hem edermen pederlerimiziň nesilleri bolan bagtly ýaşlarsyňyz. Şonuň üçin hem siz geljekde-de uly buýsançly, şadyýan, Galkynyşly zamanamyzy, täze özgertmelerimizi, ajaýyp ýol-ýörelgelerimizi, milli döş-deşsurlarymyzy mynasyp dowam etdirmelisiňiz. Öz zehiniňiz, ukybyňyz bilen türkmen medeniýetini, sungatyny, ylmyňy, bilimini, lukmançylygyny, oba hojalygyny birkemsiz ösdürmelisiňiz. Men bu işleri ýerine ýetirmekde siziň Watanymyza bolan perzentlik söýgiňizi görkezjekdigiňize ynanýaryn.

Türkmeniň boz mele topragy durşuna keramatdyr. Bu toprakda ýetişýän her bir ekinde türkmen topragynyň reňki we tagamy bardyr. Hatda başga ýerlerden getirilen ekinleri hem özüne kybapdaş edýän ene ýerimiz üýtgezsizdir, mizemezdir. Şonuň üçin topragymyzy aýawly saklamagy, oňa eýeçilik gözi bilen garamagy, ene ýere maňlaý deriňizi siňdirmegi özüňize hemişelik endik ediniň. Goý, bu iş siziň ýene-de bir mukaddes watançylyk borjuňyza öwrülsin.

Häzirki ýaşayan döwrümüz bizden örän çalt hem dogumly işlemegi we gyssagly öňe gitmegi talap edýär. Şonuň üçin, mähriban ýaşlar, indiden beýläk hemmähiz bilniňizi berk guşañ. Size tutan işiňizi ahyryna çenli ýerine ýetirmek, sowatly we başarjaň hereket etmek, okuwda, döredijilikde dünýäniň ösen tejribesine daýanyp, iň öňdebaryjylara goşulmak zerurdyr.

GIRIŞ

Garaşsyz hem-de baky Bitarap Türkmenistan döwletimizi guranymyzdan soň, täze dünýä inen, ösüp gelýän ýaş neslimize ylmy esasyda täze mazmunly, Garaşsyzlygyň many-mazmunyna dogry düşünýän, Garaşsyzlygymyzy we baky Bitaraplygy gözüniň göreji ýaly gorap saklaýan täze nesli terbiýelemek ýurdumyzyň uly ýaşly nesliniň önünde duran wajyp wezipeleriniň biridir.

Ýurdumyzyň mekdebe çenli ýaşly çagalarynyň birnäçesi maşgalada terbiýelenýän bolsa, aglaba köpüsi mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda ýörite bilimli terbiýeçileriň elinde maksatly yzygider terbiýe alýarlar. Mekdep ýaşyna ýetmedik körpeler ýörite “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasy” esasynda bilim we döwrebap terbiýe alyp, özlerini mekdep okuwyna taýýarlaýarlar.

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlarynda bilim ulgamyny düýpli özgertmek we kämilleşdirmek hakynda hem uly işler durmuşa geçirilýär.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakyndaky özgertmeleri bilim işgärleriniň önünde uly wezipeleri goýup, öňküden-de netijeli işlemäge borçly edýär. Hormatly Prezidentimiz “Ata Watanymyzyň geljegi bolan bilimli-terbiýeli, edepli, ýokary ahlakly şahsyýetleri kemala getirmek bilim ulgamynyň işgärleriniň, mugallymlaryň, biziň her birimiziň mukaddes borçlarymyzdyr” diýip belleýär.

Talyplaryň öz saýlap alan ugurlarynda ýokary hünärli adamlar bolup, jemgyýetiň ösüş derejesine göz ýetirip bilýän, özbaşdak pikirlenmegi başaryan şahsyýet bolup ýetişmeklerinde “Mekdebe çenli pedagogika” dersiniň ähmiýeti uludyr.

“Mekdebe çenli pedagogika” dersi geljekki terbiýeçi ýaşlary terbiýäniň ylmy esaslary bilen tanyşdyrýar.

Bu synag okuw kitaby Mugallymçylyk mekdepleriniň mekdebe çenli bilim we terbiýe bölüminde okaýan talyplaryna hünär taýýarlyklaryny baýlaşdyrmakda zerur gollanma bolar.

I bap

PEDAGOGIKANYŇ UMUMY ESASLARY

1. Pedagogika dersi, maksady, mazmuny, wezipeleri

Adamzat jemgyýeti öz ýaşan döwründäki toplanan ylmy düşüňjelerini, zähmet başarnyklaryny we endiklerini özünden soňky ýaş nesle döwrebap öwredip gelipdir. Bu öwretmeklik aýratynlykda we guramaçylykly ýagdaýda alnyp barlypdyr we şol döwletiň gurluş häsiýetine, syýasatyna görä bolupdyr. Şonuň üçin döwletiň syýasaty we terbiýäniň mazmuny biri-birinden aýrylmaz arabaglanyşykda bolupdyr. Terbiýe adamzat jemgyýeti dörali bari bardyr. Ösüp gelyän ýaş nesli terbiýelemek işi kem-kemden kämilleşip başlapdyr. Terbiýäniň ösüşi hem jemgyýetiň ösüşi bilen berk arabaglanyşykda bolupdyr. Durmuşda ösüp gelyän ýaşlara terbiýe bermekde tejribe toplan ussat adamlaryň döremegi pedagogika ylmynyň peýda bolmagyna getiripdir.

“Pedagogika” adalgasy gadymy grek sözünden gelip çykandyr. Gadymy Gresiyada çagalary mekdebe alyp barýan we alyp gaýdýan ýörite adamlara “paýdagogos” diýip at beripdirler. “Pedagogika” sözi hem şondan gelip çykandyr. Ýokarda aýdyşymyz ýaly, adamzat jemgyýeti dörali bari pedagogika bardyr. Pedagogika ylm hökmünde hemişe ösüşdedir. Jemgyýetiň ösmegi, özgermegi, öňe gitmegi bilen pedagogika ylmy hem öz önünde täze maksatlary we wezipeleri goýýar. Bu ugurda dürli ylmy-barlag usullardan peýdalanylýar.

Esasy pedagogik düşüňjeler. Esasy pedagogik düşüňjelere terbiýe, okatmak we bilim degişlidir.

Häzirki zaman pedagogikasynda terbiýe düşüňjesiniň üç sany manysy bardyr:

1) Bütün bir jemgyýetiň adamlaryny terbiýelemekde alnyp barylýan ähli işler.

2) Haýsy-da bolsa, bir okuw-terbiýeçilik edarasynnda maksatly alnyp barylýan terbiýeçilik işleriniň ähli görnüşleri.

3) Adamda haýsy-da bolsa belli bir şahsy gylyk-häsiýetleri terbiýelemekdäki alnyp barylýan işler.

Ösüp gelyän ýaş nesli terbiýelemekde maşgalanyň, çagalar bagynyň, mekdebiň, jemgyýetçilik guramalarynyň ähmiýeti örän uludyr.

Pedagogikada bu esasy düşüňjelerden başga-da giňden ulanylýan düşüňjeler bardyr: edim-gylym, tälim, däp-dessur, adat, pent, öwüt, ündew, nesihat, maslahat, wesýet we beýlekiler.

Adam bütün ömrüniň dowamynda terbiýelenýär. Halk arasynda aýdylyşyna görä, adamy terbiýelemek çaga doglandan tä ömrüniň ahyryna çenli dowam edýär.

Rus pedagogy K.D.Uşinskiňiň ýazmagyna görä, terbiýelenmeýän adam ýokdur. Ýöne ony ilki bilen hemmetaraplaýyn öwrenmek zerurdyr.

Bilim (başlangyç, orta, ýokary) – jemgyýetde adamyň ýaşamagy üçin zerur bolan bilimleriň, başarnyklaryň we endikleriň belli bir mukdary bilen ýaraglanmagydyr.

Okatmak – mugallymyň ýolbaşçylygynda belli bir ugra degişli bilim, başarnyk we endik bilen üpjün edilmegidir.

Okatmak bilim diýen düşüňjä garanyňda has dar manyda ulanylýar. Okatmagyň yzygiderliligi netijesinde adam degişli bilimlere, başarnyklara we endiklere eýe bolýar.

Pedagogikada okatmak diýen düşüňjäniň içinde bilim bermek, başarnajlyk we endik etdirmek diýen düşüňjeler hem bardyr.

Bilim bermek – bu okuwça belli bir ugurdan takyk zatlar, düzgünler we kanunlar boýunça ylmy maglumatlary özleşdirmegi öwretmekdir.

Başarnajlyk – bu okuwçynyň öz alan bilimini ýönekeýje ýerine ýetirip, başaryp bilmegidir.

Endik – bu okuwçynyň öz alan bilimini özbaşdak peýdalanyp bilmegidir.

Pedagogikanyň beýleki ylymlar bilen arabaglanyşygy. Pedagogika gadymy ylymlaryň biridir. Ol özüniň ösüş döwründe birnäçe ylymlar bilen arabaglanyşykda ösýär we baýlaşýar. Pedagogika ylmy filosofiýa, sosiologiýa, psihologiýa, lukmançylyk ylymlary, gigiýena, taryh, edebiýat, adam anatomiýasy we fiziologiýasy, dil, logika, matematika ylymlary bilen arabaglanyşykdadyr.

Pedagogika psihologiýa ylmy bilen has hem ýakyn arabaglanyşykdadyr. Belli rus psihology L.S. Wygotskiý “Eger-de pedagogika adamy hemmetaraplaýyn terbiýelejek bolsa, onda ol adamy hemmetaraplaýyn açyp öwrenmelidir” diýip belleýär. Adamy hemmetaraplaýyn açyp öwrenýän ylym psihologiýa ylmydyr. Bu hem pedagogikanyň psihologiýa ylmy bilen has ýakyn arabaglanyşykdadygyny subut edýär.

Pedagogika ylmynyň düzümi. Pedagogika örän gadymy ylymlaryň biri bolup, köp wagtlap filosofiýa ylmynyň düzüminde öwrenilip gelindi. Ençeme asyrlaryň dowamynda ösüp gelýän ýaş nesle ylym-bilim bermek, edep-ekram, edim-gylym öwretmek baradaky pikirler ösdi we baýlaşdy. Bu ýagdaýlar pedagogikanyň birnäçe pudaklara bölünmegine sebäp boldy.

Pedagogika ylmynyň düzümine şu aşakdakylar degişlidir:

1. Maşgala pedagogikasy – çagany maşgalada terbiýelemegiň esasy ugurlary baradaky işleri öz içinde jemleýär. Durmuşda öz çagalaryna tälim-terbiýe bermekde tejribe toplan ata-eneler, uly ýaşlylar beýlekilere bu ugurda öz tejribelerini ýaýradýarlar.

2. Halk pedagogikasy – ýaşlara bilim, tälim bermek, edep öwretmek barada asyrlaryň dowamynda toplanan düzgünler, kada-kanunlardyr, däp- dessurlardyr. Türkmen halk pedagogikasy örän baýdyr.

3. Mekdebe çenli pedagogika – mekdep ýaşyna ýetmedik çagalary terbiýelemegiň we bilim bermegiň meseleleri bilen iş salyşýan ylmydyr.

4. Mekdep pedagogikasy – okuwçylary mekdepde okatmagyň we terbiýelemegiň dürli usullaryna gönükdirilen ugurdyr.

5. Ýörite pedagogika (tebigy ýetmezi bolan ker, kör, kemakyl, lal we beýl.) çagalar üçin niýetlenen). Bu ugur bilen defektologiýa ylmy meşgullanýar (ker, pes eşidýänler bilen surdopedagogika, kör çagalar

bilen tiflopedagogika, akyl taýdan yza galanlar bilen oligofrenopedagogika, sözleýşinde näsazlygy bolanlar bilen logopediýa ylmy gyzyklanýar). Ýurdumyzda tebigy ýetmezi bolan çagalar ýörite mekdebe çenli çagalar edaralarynda we ýörite mekdeplerde okadylýarlar we terbiýelenýärler.

Aýry usullar – aýry-aýry dersleri okatmagyň usulyýeti hem pedagogikanyň düzümine girýändir.

Pedagogikanyň taryhy – pedagogika ylmynyň döreýşi we dürli döwürlerde ösüşi bilen baglanyşykly meselelere seredýän ylymdyr.

Pedagogik ylmy barlaglaryň usullary. Pedagogika ylmy hemişe ösýän, baýlaşýan ylymdyr. Ol öz-özünden ösmeýär, baýlaşmaýar. Pedagogika ylmy birnäçe geçirilýän ylmy-barlaglaryň, syn etmeleriň, synaglaryň netijesinde baýlaşýar.

Öz üstünde döredijilikli işleýän terbiýeçiler, mugallymlar usuly birleşmelerde, usuly maslahatlarda öz iş tejribeleri boýunça çykyş taýynlanlarynda, metbugat çykyşlarynda birnäçe täze usullardan peýdalanylýan netije çykarmalydyr we halk köpçüligine hödürlemelidir.

Pedagogik ylmy-barlaglaryň şu aşakdaky usullary bardyr:

1. Syn etmek, gözegçilik usuly. Terbiýeçi ýa-da mugallym syn etmegiň üsti bilen özüne gerek bolan birnäçe maglumatlary toplam biler. Bir gezek syn edip, belli netije çykarmak bolmaz, şonuň üçin syn edýän zadyňy 4-5 gezek synlap, öwrenip, umumlaşdyryp belli bir netije çykarmaly. Çaga ýa-da okuwçy özüniň synlanýanyňy, gözegçilik edilýänini bilmeli dälär. Syn, gözegçilik edýäniň takyk meýilnamasy bolmalydyr.

2. Sorag-jogap alyşmak ýa-da söhbetdeş bolmak usuly. Terbiýeçi ýa-da synag geçirýän adam sorag-jogap alyşmagyň ýa-da söhbetdeş bolmagyň üsti bilen özüniň barlag geçirýän işlerine degişli jogaplary alyp biler. Meselem, çaganyň sözleýiş diliniň ýagdaýyny oňa berilýän soraglaryň üsti bilen bilmek bolar. Çaga bilen söhbetdeş bolmazdan öň, ony özüne gowy öwrenişdirmeli. Şeýle ýagdaýda çaga özüne berlen soraglara howlukman, aljyraman, darykman jogap bermäge çalyşýar.

3. Çagalaryň işlerini öwrenmek we netije çykarmak usuly. Çagalaryň çeken suratlaryny, toýundan ýasan şekillerini öwrenip, olaryň ukypalaryna, döredijiligine baha bermek bolýar.

4. Synag etmek, tejribe geçirmek usuly. Barlag geçirýän beýleki usullardan alan, toplan maglumatlaryny tejribede barlap görýär. Synag etmek iki hili bolýar: tebigy ýagdaýda ýa-da ýörite enjamlaşdyrylan otaglarda geçilýär. Ylmy-barlag geçirýän adam synag işini dürli ýerlerde, dürli çagalaryň topary bilen geçirip bilýär. Meselem, çagalar bagynyň milli maksatnamasynda körpelere ýaşlary boýunça öwredilmeli zatlar öň 2-3 ýylyň dowamynda ýerlerde (ýurdumyzyň dürli welaýatlarynda, şäherlerinde) synag edilip görülen, belli netije çykarylýan maglumatlar ýerleşdirilýär.

Durmuşda mekdep okuwçylary, uly ýaşlylar bilen başga-da birnäçe usullar ulanylýar, ýöne olar mekdebe çenli ýaşly çagalar bilen iş geçirilende az peýdalanylýar;

- a) ýazmaça sorag-jogap usuly;
- b) mekdep resminamalaryny öwrenmek usuly;
- ç) okuwçylaryň ýazuw iş depderlerini öwrenmek usuly;
- d) edebi çeşmeleri öwrenmek usuly;
- e) testirmek usuly;
- ä) matematiki usullar we ş.m.

Pedagogik ylmy-barlaglary geçirýän adamyň diňe bir usuldan peýdalanmagy ýeterlik däl. Ol ylmy işi ýazmak üçin birnäçe ylmy-barlag usullaryndan peýdalanyp, takyk netije çykarýar.

2. Ösüş we terbiýe

Ösüş barada düşünje. Çaga dünýä inen gününden taýýar şahsyýet bolup ýetişmeýär. Adamyň ösüşi beden, psihiki we sosial taýdan bolýar.

Çaganyň beden ösüşi diýlip, onuň boýunyň kadaly ösmegine, agramynyň artmagyna aýdylýar.

Çaganyň psihiki ösüşi diýlende, onuň akyl ýetiriş ulgamynyň, psihologik häsiýetleriniň kämilleşmegine düşünilýär.

Sosial ösüş diýlip, tertibiniň, özüni alyp barşynyň jemgyýetiň talabyna görä üýtgemegine, ýokarlanmagyna aýdylýar.

Ösüş hadysasy diýlip, çaganyň indiwidlik ýagdaýyndan şahsyýet bolýança hem-de ondan soňra jemgyýetiň bir agzasy hasaplanýança geçýän ýoluna aýdylýar.

Adamyň ösüşi – bu nesilden-nesle geçip gelýän ösüş mümkinçilikleriniň san taýdan artmagy bolman, eýsem, psihikasynyň hil taýdan artmagyna aýdylýar. Daşky üýtgeşmeleriň içki hadysa täsir etmegi netijesinde gapma-garşylyk döreýär.

Meselem, çagada emele gelen täze talaplaryň, islegleriň hem-de mümkinçilikleriň arasynda çaganyň talabyny kanagatlandyrmak üçin edýän hereketleri ösüşiň esasy güýji hasaplanylýar. Çagany ösüşe alyp barýan esasy güýç näme? Tebigat tarapyndan berlen güýçmi ýa-da daşky durmuş, ony gurşaýan adamlaryň täsir etmegi netijesinde bolýan ösüşmi?

Soňky ýyllarda köp alymlaryň tassyklamalaryna görä, çaganyň ösmegi üçin nesilden-nesle geçijiligiň ähmiýeti uludyr. Nesilden-nesle çaganyň beden gurluşy, gözüniň, saçynyň reňki, şeýle-de kelle beýnisiniň gurluşynyň özboluşly aýratynlygy geçýär.

Çaga dünýä inen gününden başlap, taýýar şahsyýet bolup ýetişmeýär. Onuň öz ýollary we kanunlary bardyr. Çaganyň şahsyýet bolup ýetismegine täsir edýän 3 sany faktoryň (nesle geçijilik, daşky gurşaw, terbiýe) ilkinjisi nesle geçijilik ýa-da tohum yzarlamadyr. Ylmyň subut etmegine görä, nesle geçijilik genleriň üsti bilen amala aşyrylýar. Şeýle-de tutuş bedeniň, onuň aýry-aýry ulgamlarynyň gurluş aýratynlyklarynyň nesilden-nesle geçmegi (ýüz keşbi, barmaklary, ganyň haýsydyr bir topara degişlidigi) genler arkaly kesgitlenilýär. Ýokary nerw işiniň belli görnüşleri: güýçli çykan sese tarap birden seretmek, eliňi gyzgyn ýa-da sowuk zatdan silkip, çekip almak ýaly şertli refleksleriň döremegi hem tohum yzarlamagyň täsiri netijesinde bolýar. Çaga bedeniniň ösmeginde tohum yzarlama bilen baglanyşykly käbir fiziologik, psihologik ýetmezçiliklere-de gabat gelinýär. Olar käbir çagalarda dünýä inýänçä, inenden soňky birentek ýakymсыз şertleriň täsiri bilen baglanyşykly bolýar.

Daşky gurşaw. Çaganyň kadaly ösmegine, onuň şahsyýetiniň kemala gelmegine daşky zatlaryň täsiri ýetýär. Sebäbi çaga daşyny gurşap alan zatlar bilen ýakyn aragatnaşykda bolup, janly we jansyz tebigat bilen iş salyşýar. Olarda daş-töwerekdäki bolýan zatlara garaýyş döreýär. Durmuşda çaganyň daşky gurşawynyň, ýaşaýyş şertleriniň üýtgemegi çaganyň umumy düşünjesini, dünýägaraýşyny üýtgedýär.

Terbiýe. Şahsyýetiň ösüp kemala gelmeginde esasy şertleriň biri-de terbiýe bolup durýar. Halk pedagogikasynyň atasy hasaplanýan Döwletmämmet Azady hem adamyň ösüp, kemala gelmeginde terbiýäniň uly güýjüniň bardygyny belläpdir. Ol özüniň meşhur “Wagzy Azat” kitabynda ýaş nesle terbiýe bermegiň 40 sany düzgünini ylmy taýdan işläp, ata-enelere, pedagoglara sagdyn gollanmany hödürleýäpdir. Şol pedagogik düzgünler, kadalar sazlaşykly ösen şahsyýete mahsus bolan ahlaklylyk, belent adamkärçilik sypatlaryny özünde jemleýär.

Terbiýe meselesi halk döredijiliginiň dürli žanrlarynda-da, nusgawy şahyrlaryň eserlerinde-de, türkmen halkynyň jemgyýetçilik-syýasy garaýyşlarynda-da, ýazuw ýadygärliklerinde-de öz beýanyny tapypdyr. Çaganyň güýjüni, başarnygyny ugrukdyryp, il-günüň, jemgyýetiň bähbitleri bilen utgaşdyryp goýberýän terbiýe: a) ýaş nesliň durmuşyny hem işini maksadalaýyk edip guraýar, b) çaganyň sazlaşykly ösmegi üçin durmuşdan susulyp alnan materiallary ýerlikli peýdalanmagy göz önünde tutýar, c) adamyň kadaly ösmegine zyýan berýän täsirleri aradan aýyrmagy maksat edinýär, d) ösüp barýan nesliň sosial sreda, adamlara we olaryň işlerine, ýaşayş-durmuşyň akymlyryna, wakalara, zatlara, hadysalara bolan garaýşyny emele getirýär.

3. Terbiýäniň maksady we wezipeleri

Terbiýe – bu pedagogik düşüňjedir. Terbiýäniň esasy manysy terbiýeçilik işini näderejede ýokarlandyryp boljakdygyny salgy berýär. Rus pedagogy A.S.Makarenko adama bütün ömründe berilýän terbiýäniň togsan göteriminiň onuň mekdebe çenli döwründe alýan terbiýesidigini belleýär. Şu bölüm Mugallymçylyk mekdebiniň mekdebe çenli bilim we terbiýe bölümünde bilim alýan talyplaryny, geljekki terbiýeçileri ýaş nesle terbiýe bermegiň ugurlary bilen tanyşdyrýar. Onda çagalaryň aňynda ahlaklylyk, zähmetsöýüjilik, gözelligi düşüňjelerini emele getirmek göz önünde tutulandyr. Terbiýeçilik işi bilen meşgullanýan her bir terbiýeçi döwrüň talap edýän adamlaryny terbiýeläp ýetişdirmelidir. Geçirilýän her bir terbiýeçilik işi ýurdumyzyň ykdysady, syýasy, sosial ýagdaýlaryna

laýyk guralmalydyr. Çagany terbiýelemekde onda hakyky watançylyk duýgularyny oýarmak terbiýeçiniň esasy wezipesi bolup durýar. Çagalar hemmetaraplaýyn terbiýelenmelidir, sebäbi olar akyly, ahlak taýdan ösýärler hem-de kämilleşýärler, gözellik düşüňjelerine eýe bolup, berk bedenli şahsyýetler bolup ýetişýärler.

Pedagogika ylmy ösüp gelýän ýaşlary okatmagyň we terbiýelemegiň ylmy esaslaryny döwrebap öwredýän ylymdyr. Çaga berilýän terbiýe köptaraplaýyn bolmalydyr (beden taýdan berk, sagdyn we ş.m.)

Häzirki wagtda pedagogika ylmynyň öňde goýýan esasy maksady ýurdumyzyň Garaşsyzlygynyň mazmunyna gowy düşüňýän, ony gorap saklaýan, Watanyň ösmegine, özgermegine öz goşandyny goşýan, edepli-ekramly, sowatly, bilimli, Türkmenistan Watanyny jany-teni bilen söýýän ýaş nesli terbiýeläp ýetişdirmekdir.

XXI asyrdaky ýaşajak ýaşlar ylymly-bilimli, jemgyýetiniň ösüşine dogry baha berip bilýän döwrebap adamlar bolmalydyr.

Akyl terbiýesiniň çaga terbiýesindeki orny. Çaganyň aklyly, pikirlenmek ukyby onuň hemişe, gündelik adamlar bilen arabaglanyşygynda ýüze çykýar. Akyl terbiýesi – bu adamyň pikirleniş medeniýetiniň ösmegi, bütin durmuşynda bolup geçýän zatlar onuň akyl ýetirmegidir. Çagalarda akyl-terbiýesini talabalaýyk guramak üçin olara gowý bilim berjilik maksatly maksatnamalar işlenilip düzülmelidir. Şeýle-de terbiýeçi, mugallym öz işinde dürli usullardan peýdalanmalydyr. Akyl terbiýesiniň esasy meseleleriniň çözgüdi hem mugallymlaryň, terbiýeçileriň özläriniň bilimlerini artdyrmaga bolan höwesidir. Mugallym sapagyna höwes döretmelidir. Okadýan dersine degişli täze açyşlar, gyzykly temalar bilen çagalary tanyşdyryp, olarda gyzyklanma döretmelidir. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň terbiýeçileri öz hünärlerine ökde, giň dünýägaraýyşly bolmalydyr.

Zähmet terbiýesi. Zähmet terbiýesi mekdebe çenli çagalar edaralarynda öwredilip başlanylýar. Onuň esasy maksady oba hojalyk, tehniki enjamlary peýdalanmagyň usullaryny öwretmekdir. (“Zähmet terbiýesi” diýen bölüme seretmeli).

Gözellik terbiýesi. Bu ahlak terbiýe bilen aýrylmaz baglanyşykdadur. Gözellik terbiýesi çagalara tebigat, sungat baradaky düşüňjeleri bermekden başlanýar. Kiçijek çagajyga hem biz tebigatdaky

gözel zatlary synlamagy öwredip bileris. Gözellik terbiýesiniň esasy meseleleriniň biri çagalara hakyky gözelligi tanamaklygy öwretmeklikdir. Irki döwürden başlap, çagalarda sungata bolan söýgi döretmelidir. Olarda aýdym aýtmak, tans etmek höwesini döretmeli. Gözellik terbiýesiniň esasy serişdeleriniň biri hem çagalar üçin gurnalýan işler, ýagny medeniýet öýleriniň, teatrlaryň, kinoteatrlaryň goldawy gerekdir. Çagalar baglarynda gözelligi terbiýäni maksadalaýyk edip bermelidir. (“Gözelligi terbiýesi” diýen bölüme seretmeli).

Beden terbiýesi. Bedenterbiýe, sport bilen meşgullanmaga, çagalaryň bedenini ösdürmeklige, olaryň bilimlerini berkitmeklige, olary zähmete ugrukdyrmaklyga, ýurdy goramaklyga gönükdirilendir (“Beden terbiýesi” diýen bölüme seretmeli).

4. Türkmenistanyň Bilim ulgamy

Her bir ýurduň özüniň syýasy döwlet gurluşyna görä, bilim we terbiýe berýän edaralary bardyr. Olar dürli ýurtlarda dürli hilidir.

Türkmenistanda bilim ulgamy şu aşakdaky basgançaklardan durýar:

- mekdebe çenli bilim;
- umumy orta bilim ;
- başlangyç hünär bilimi;
- orta hünär bilimi;
- ýokary hünär bilimi;
- ýokary okuw mekdebinden soňky hünär bilimi.

Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalary terbiýelemek we okatmak, olaryň beden we ruhy saglygyny goramak we berkitmek, şahsy başarnyklaryny ösdürmek üçin maşgala kömek hökmünde mekdebe çenli çagalar edaralarynyň ulgamy hereket edýär.

Işleýiş şertlerine baglylykda mekdebe çenli çagalar edaralarynyň: çagalar bakjasy, çagalar bakja-bagy, çagalar bagy we beýleki görnüşleri bar.

Ýurdumyzyň Bilim ulgamynyň gurluşynyň aýratynlygy.

1. Bilimiň her bir raýat üçin elýeterlilik häsiýeti. Ýurdumyzda her bir adamyň öz islegine hem-de ukybyna görä, degişli okuw jaýynda

okap, bilim almaga, kär öwrenmäge hemmeleriniň deň derejede mümkinçiligi bardyr.

2. Bilimiň deňhukuklylyk häsiýeti. Ýurdumyzda her bir raýat üçin öz başarnygyny, zehinini artdyrmaga doly mümkinçilikler, şertler döredilendir we ähli halklaryň bilim, hünär almaga deň derejede hukuklary bardyr.

Ata-eneler öz çagalaryny islän dillerinde okadyp bilýärler. Olar döwletimiziň islendik okuw jaýlarynda okamakda, bilim we hünär öwrenmekde deňhukuklydyr. Daşary ýurtlarda ýaşayan ildeşlerimiziň çagalary üçin hem bilim almaklyga mümkinçilik döredilendir. Ýurdumyzyň ýigitlerine we gyzlaryna hem daşary ýurtlaryň okuw jaýlarynda dürli hünärler boýunça bilim almaklary üçin mümkinçilikler berilýär.

3. Döwletiň bilim beriş edaralarynda bilim beriş hyzmaty mugtdur. Okuwçylar we talyplar mugt okadylýar, okuw kitaplaryndan mugt peýdalanýarlar.

4. Ýurdumyzda bilimiň we terbiýäniň taryh, medeniýet we dāp-dessurlar bilen aýrylmaz arabaglanyşyklylyk häsiýeti.

Okatmakda we bilim bermekde türkmen halkynyň milli medeniýetiniň ruhy gymmatlyklarynyň göz önünde tutulmak häsiýeti. Şol millilik çagalara berilýän bilimde we terbiýede öz beýanyny tapmalydyr.

5. Bilim dünýewilik häsiýetde bolmalydyr. Döwletimizde bilim berýän edaralarda hakyky ylmy maglumatlar öwredilýär. Olara berilýän bilim döwrebap bolmalydyr.

6. Döwletimiziň bilim berýän edaralary jemgyýetçilik, dini guramalara garaşsyzdyr.

7. Berilýän bilimi ylym we önümçilik bilen baglanyşdyrmak häsiýeti. Şeýle-de beýleki ýurtlaryň bilim ulgamynyň gowy taraplaryny nazarda almaklygy göz önüne tutýar. Bilim ulgamynyň bu häsiýeti täze Galkynyş döwründe ýurdumyzyň ýöredýän içki we daşky syýasatyny ylmy esasyda dogry düşündirmegi, bilimiň mazmunyny mysallar esasynda dogruçylyk bilen düşündirmegi göz önünde tutýar.

8. Bilim ulgamy yzygider basgançaklar boýunça biri-biri bilen baglanyşykly düzülendir.

Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralary ýurdumyzyň bilim ulgamyň ilkinji basgançagydyr. Mekdep ýaşyna ýetmedik körpeje çagalar daş-töwerek baradaky ilkinji düşüňjeleri, edep-terbiýäni mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda alyarlar hem-de mekdep okuwyna taýýarlanýarlar. Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralary özünüň ähli terbiýeçilik we bilim beriş işlerini döwlet maksatmamasy esasynda alyp barýar. Olara ýörite bilimi bolan terbiýeçiler ilkinji bilimleri we edep-düzgünleri ýaş aýratynlyklaryna laýyklykda öwredýärler.

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda ýurdumyzyň körpe nesli baradaky alada uly depgin bilen ösdi we ösüşini dowam etdirýär. Döwrüň talaplaryna laýyk gelýän täze bina edilýän mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň içki otaglarynyň täze, dünýäniň ösen tehnologiýalary bilen enjamlaşdyrylmagy muňa aýdyň mysal bolup bilýär. Bu bolsa çagalaryň tebigy ukyplaryny ýüze çykaryp, zehinli şahsyýetleriň döremegine getirýär.

Körpeler çagalar bagynda ýaş aýratynlyklaryna görä, 3 ýaş çenli çagalar bakja toparynda, 3 ýaşdan 4 ýaş aralygyndaky çagalar kiçi toparda, 4-5 ýaşdaky çagalar orta toparda, 5-6 ýaşdaky çagalar uly toparda, 6-7 ýaşdaky çagalar mekdebe taýýarlaýyş toparynda terbiýelenýärler. Ýurdumyzda zehinli çagalar üçin ýörite çagalar edaralary hem bardyr.

5. Pedagogik pikiriniň ösüş taryhy

Terbiýe öz gözbaşyny adamzat jemgyýeti dörän döwründen alyp gaýdýar. Türkmenistanyň çäklerinden tapylan taryhy ýazuw ýadygärlikleri, ata-babalarymyzyň galdyran medeni miraslary muňa aýdyň şaýatlyk edýär. Adamzat ýaşamak üçin zerur bolan zatlaryň hemmesini özünde toplaýar. Şol zerurlyklaryň biri hem tälim-terbiýe bolup durýar. Geçmişde bolup geçen taryhy wakalar, ykdysady, syýasy ýagdaýlar, halklaryň arasyndaky aragatnaşyklar tälim-terbiýäniň ösmegine, kämilleşmegine täsir edipdir.

Biziň geçmişde ýaşap geçen ata-babalarymyzyň baý taryhy mirasy bardyr. Täze Galkynyş we beýik özgertmeler eýýamynda taryhy ýadygärliklerimizi, dünýä belli akyldarlarymyzy öwrenmek hem-de olary ýüze çykarmak boýunça halkara derejesinde ylmy maslahat-

lar, gazuw- agtaryş işleri geçirilýär. Ol tapylan ýadygärlikleriň köpüsi türkmen halkynyň geçmişde ylmyň, sungatyň dürli ugurlary bilen meşgul bolandygyny subut edýär. Türkmen halkynyň baý, beýleki halklaryňka meňzemeýän halk döredijiligi bolup, olaryň hemmesinde-de çaga terbiýesine uly üns berlipdir. Dünýä belli akyldarlaryň ylym äleminde öçmejek at galdyrmaklary şol döwürdäki terbiýä, ylmyň dürli ugurlaryna uly ähmiýet berendigine taryhy çeşmelerden göz ýetirmek mümkindir.

Türkmen halky çaga terbiýesine örän uly ähmiýet beripdir. Türkmen adamsy diňe öz ýaşan döwri üçin däl-de, özüniň dowamatyny, atly-abraýly, ilhalar, döwrebap zähmetsöýer, bilimli, hünärli ýaşlary ösdürip ýetşdirmeklige aýratyn ähmiýet berýär. Şonuň üçin terbiýe bermek, bilim, hünär öwretmek gadymy döwürlerden bari dowam edip gelipdir.

Terbiýäniň gadymylygyny taryhy-ýazuw ýadygärlikleriň, ata-babalarymyzyň bize galdyran medeni-ruhy gymmatlyklarynyň üsti bilen görmek bolar. Bular ukyply, zehinli, hemmetaraplaýyn ösen şahsyýeti kemala getirmekde uly hyzmaty ýerine ýetiripdirler.

B.e. öň III-II müňýyllyklaryň başlarynda Altynpede 10 müňe golaý ilat ýaşapdyr. Ilatyň aglaba bölegi söwda, senetçilik bilen meşgul bolupdyr. Ol ýerde uly ybadathana bolupdyr. Hatyň, ýazuwyň ýüze çykmagy adamlaryň sowatlylyk derejesini görkezýär. Ýedi müň ýyl mundan ozal Änewiň töwereginde ak bugdaýyň ekilendigi baradaky maglumaty amerikan arheologlary öz işlerinde belläpdirler.

Aşgabadyň golaýynda ýerleşen Parfiýa döwletiniň merkezi bolan Nusaýdan hem-de beýleki ýerlerden tapylan taryhy-arheologik tapyndylaryň üsti bilen b.e.öňki müňýyllyklarda ata-babalarymyzyň nämeler bilen meşgul bolandyklary, nesillere nämeleri öwredendikleri, ylym-bilimiň, tälim-terbiýäniň nähili bolandygy barada pikir ýöretmeklige mümkinçilik berýär.

Taryhçy alym Marat Durdyýewiň iki müňden gowrak golýazmasy tapyldy we öwrenildi. Gymmatly materiallardan we beýleki zatlardan ýasalan önümler soňky ýyllarda gazuw-agtaryş işleriniň geçirilmegi bilen derňelýär.

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanynda Hormatly Prezidentimiziň başda durmagynda türkmeniň milli medeni, taryhy

gymmatlyklaryny täzeden öwrenmeklige girişildi. Gazuw-agtaryş işleriniň üsti bilen, täze-täze tapyndylar özüniň gizlin syrlaryny açdy.

IX-XII asyrlarda Gündogar halklarynyň arasynda pedagogik pikir güýçli ösüpdir. Ony XI asyrdaky ýazylan “Kowusnama” eserinden bilmek bolýar. Bu eser ýörite terbiýe meselesine bagyşlanylyp ýazylan. Ony Hazar deňziniň günorta kenarynda ýaşap geçen Keý-Kowus öz ogly Gilanşaha sargyt we öwütnama hökmünde ýazypdyr. Kitap 44 bölümden ybarat, bu eser ahlak, akyl, zähmet terbiýesini bermekde uly hyzmaty ýerine ýetirýär.

“Gorkut ata” eseriniň terbiýe berijilik ähmiýeti uludyr. Bu eser watançylyk terbiýesini bermekde okuw gollanmasy bolup durýar.

“Oguznama” ýaşlary ahlak taýdan watançylyk ruhunda terbiýelemekde ähmiýeti uly eserleriň biridir.

“Görogly” eposy türkmeniň in gymmatly, milli däplere eýerýän, terbiýe berijilik ähmiýeti uly eser hökmünde bellidir.

6. Mekdebe çenli jemgyýetçilik terbiýäniň ösüş taryhy

Adamzat jemgyýeti dörali bári her bir nesil özünden soňky nesle jemgyýetde, durmuşda ýaşayşyň düzgünlerini, ýollaryny öwredipdir.

Gadymy Gresiyada mekdebe çenli ýaşly çagalara maşgalada terbiýe bermek pikiri ýüze çykyp, bu döwletde çagalara iki hili terbiýe berlipdirler:

Sparta döwletinde gul eýeleri öz çagalaryna harby terbiýe beripdir. Olar çagalara irki ýaşlardan başlap, yssa, sowuga bişişen, batyr-gaý, çydamly adamlary terbiýelemeklige aýratyn üns beripdirler.

Afıny döwletinde çagalara aýallar terbiýe beripdir. Çagalara soňra ýörite terbiýe berýän adamyň eline geçipdir. Oňa “paýdos” – çaga hem-de “ago” – elinden tutup ýöredýärin diýen many aňladypdyr.

Gadymy Gresiyada pedagogik pikirniň ösmeginde Platon hem-de Aristotel ýaly görnükli filosoflaryň tutýan orny uludyr. Platon (427-347 ý. b. e. çenli) ýaşap, pedagogikanyň taryhynda birinji bolup ybadathananyň ýanynda mekdebe çenli çagalara üçin meýdançalar gurmak pikirini öňe sürdi. Bu meýdançalarda üç ýaşdan alty ýaş çenli çagalara oýun bilen meşgul bolmaly. Ol çagalara irki ýaşlardan

başlap, döwlet tarapyndan terbiýe bermekde oýnuň esasy serişdedigi belleniýär.

Aristotel (384-322 ý. b. e. çenli) çagalary hemmetaraplaýyn terbiýelemegiň, ýagny beden, akyly we ahlak terbiýeleriniň berilmeginiň tarapynda durýar. Ol ýene-de şahsyýetiň kemala gelmeginde mekdebe çenli döwri iň amatly we iň gowy döwür diýip belleýär. Bu döwürde çagalara oýun oýnatmak bilen bir hatarda olaryň akylyny hem ösdürmelidigini, çagalary 5 ýaşdan başlap, ýörite mekdep okuwyna taýýarlamaýdygyny aýdýar.

Mekdebe çenli çagalary terbiýelemegiň ylmy tarapy baradaky pikirleri taryhda ilkinji gezek rim pedagogy Mark Fabiý Kwintiliani “Oratory terbiýelemek barada” diýen işinde ýazýar. Ol şol işinde mekdebe çenli ýaşly çagalary terbiýelemek barada ata-enelere hem-de pedagoglara özüniň gymmatly pikirlerini ýazypdyr.

Ýan Amos Komenskiniň “Enelik mekdebi” barada maglumat.

Beýik çeh pedagogy Ý.A.Komenskiý (1592-1670) ylmy pedagogikanyň düýbünü tutdy. Ol mekdebe çenli ýaşly çagalary terbiýelemäge hem aýratyn üns berdi. Ol dine ynanyndyr. Şeýle bolsa-da onuň gymmatly maglumatlary bar. Komenskiý terbiýe netijesinde islän çagany hakyky adam edip terbiýeläp bolýar diýen pikiri aýdýar. Ol çagalary ýaş aýratynlygyna garap bölüpdir. Ol şonda 6 ýaş çenli berilýän terbiýäni esasy terbiýe diýip hasaplapdyr. Bu döwürde çaga fiziki we psihiki taýdan has çalt ösýär. Şonuň üçin olary has ukyply çagalary gowy görýän we söýýän eneler terbiýelemelidir diýip düşünýär. Ol “Enelik mekdebi” diýen örän gowy iş ýazýar. Komenskiniň bu kitaby mekdebe çenli çagalary terbiýelemegiň dünýäde ilkinji maksatnamasy we gollanmasy hasaplanylýar. Ol çagalary ilki fiziki taýdan terbiýelemeklige aýratyn ähmiýet berýär. Ol hem beýleki pedagoglar ýaly, oýny çagalary terbiýelemegiň esasy serişdesi hasaplaýar.

Komenskiý dine ynanyan hem bolsa, çagalary ahlak taýdan terbiýelemegiň zerurlygyny dogry görkezýär. Onuň çagalara ýaşlykdan zähmet çekmekligi, dogruçyl, arassa hem-de mylaýym bolmaklygy öwretmeli diýen pikirleri örän ähmiýetlidir.

Komenskiý çagalaryň mekdebe çenli döwrüni olaryň geljekde mekdepde zygiderli okamaklygynyň binýadydyr diýip belleýär. Ol “Enelik mekdebinde” çagalaryň daş-töwerek barada ýeterlik düşüňjeleriniň bolmalydygyny aýdýar. Çaga 7 ýaşayança tebigat boýunça ody, howany, suwu, ýeri, ýagşy, gary, buzu, gurşuny, demri we ş.m. hem-de güni, aýy, ýyldyzlary hem tapawutlandyryp bilemilidir. Çaga materialy 20-ä çenli sanamagy, jübüt we tāk sanlary, 7-niň 5-den uludygyny, 15-iň 13-den uludygyny hem-de “uzyn“, “gysga“, “inli“, “insiz“, şeýle-de “töwerek, “inedördül” we ş.m. bilmelidir. Çagalar “sagat“, “hepde“, “aý“, “ýyl“ diýlen düşüňjeleri bilmelidir diýip ýazýar.

G. Pestalossiniň kiçi ýaşly çagalar üçin mekdebi.

Mekdebe çenli terbiýe bermek baradaky teoriýany ösdürmekde şweýsar pedagogy Genrih Pestalossi (1746-1827) uly goşant goşdy. Ol feodalizmden kapitalizme çenli döwründe ýaşady. Halk örän agyr ýaşady. Ol halky şu ýagdaýdan çykarmak üçin terbiýe berlişini gowulandyrmaly, halk köpçüligini bilimli etmeli diýen pikiri goldaýar.

Pestalossi her bir çagada tebigy taýdan berlen mümkinçilik bardyr, şolary ösdürmeklige çalyşmaly diýýär. Ol her bir çaganyň ýaş we individual aýratynlyklaryny göz önünde tutup terbiýelemelidigini, çagalary hemmetaraplaýyn – fiziki, zähmet, ahlak we akyl taýdan terbiýelemelidigini aýdýar. Ol çagalary okatmakda görkezijiligiň uly ähmiýetiniň bardygyny nygtap geçýär.

Petalossi çagalary terbiýelemegiň iň gowy terbiýeçisi olaryň enesidir diýip belleýär.

R. Oueniň kiçi ýaşlylar üçin mekdebi.

R. Ouen ilkinji gezek çagalaryň jemgyýetçilik edaralarynda terbiýe almagynyň tarapdary bolupdyr. Ol ilki 1-3 ýaşdaky çagalar üçin bakja , 3-5 ýaşdaky çagalar üçin kiçi ýaşlylaryň mekdebini, 5-10 ýaşdaky çagalar üçin başlangyç mekdebi döredipdir. Ol mekdepler iki maksady göz önünde tutupdyr:

1. Ene-ata iş wagty çagalaryň aladasyndan azat bolmaly.
2. Çagalary daşky gurşap alýan erbet endiklerden daşlaşdyrmaly.

F. Frebeliň çagalar baglary.

XIX asyryň ikinji ýarymynda XX asyryň başlarynda mekdebe çenli terbiýäniň nazaryýetini giň ýaýradan nemes pedagogy Fridrih Frebeldir (1782-1852). Mekdebe çenli terbiýede ol oýny terbiýelemegiň esasy serişdesi hasaplapdyr. Çaganyň beden hem-de psihiki taýdan ösmeginde beýleki çagalaryň terbiýesi we deň-duş çagalarynyň terbiýesi öz täsirini ýetiripdir. Frebel “Çagalar bagy” diýen adalgany dünýä ýüzünde ilkinji ulanan alymdyr. Frebel dürli sapaklarda görkeziji oýunlary usuly görkezmeleriň üsti bilen işläp düzüpdir.

M. Montessoriniň çagalar öýleri.

Jemgyýetçilik terbiýesiniň ösmeginde italýan lukman-psihology we pedagogy Mariýa Montessori (1870-1952) uly hyzmatlar bitirendir. Ol ilkinji bolup mekdebe çenli çagalar öýüni döredip, oňa özboluşly terbiýe ulgamyny girizipdir. Çagany özbaşdak, erkin terbiýelemek pikirini öňe sürüpdir. Çaganyň terbiýelenmegine dürli şertler döredip, onuň terbiýesine terbiýeçi gatysmaly däldir diýen pikiri hem orta atypdyr.

K.D.Uşinskiý mekdebe çenli terbiýe barada.

Russiýada mekdebe çenli pedagogikany ösdürmek teoriýasyny ýaýratmakda beýik rus pedagogy K. D. Uşinskiiniň hyzmaty örän uludyr. Onuň pedagogikasynyň esasyňy halkylyk prinsipi düzýär. Ol özüniň “Adam terbiýäniň predmeti hökmünde” diýen işinde çagalary terbiýelemekde olaryň ýaş hem-de psihologik aýratynlyklaryny göz önünde tutmalydygyny aýdyp geçdi. K.D.Uşinskiý “Eger-de pedagogika hemmetaraplaýyn terbiýelemek isleýän bolsa, onda ol ony ilki bilen adamy hemmetaraplaýyn öwrenmelidir” diýip, belläp geçýär. Ol çaga oýnunyň hem ylmy teoriýasyny dörettdi. K.D.Uşinskiý çagalary tebigat bilen tanyş etmeklige, estetik we ahlak taýdan terbiýelemeklige uly üns berýär. Ol çagalary akyl we ahlak taýdan terbiýeleýän ençeme hekaýalar hem döredip, özüniň “Родное слово” (“Ene dili”) diýen okuw kitabynda ýerleşdirdi. Onuň käbir hekaýalary şu günki okuw kitaplarynda hem bardyr.

XIX asyryň ikinji ýarymyndan başlap mekdebe çenli bilim we terbiýäniň ösmegine özüniň saldamly goşantlaryny goşan alymlar A.S.Simonow (1840-1933), Ý. N. Wodowozowa (1844-1923),

L. K. Şleger (1863-1942), Ý. I. Tiheýewa (1867-1943) we ş.m. Olar öz döwürlerinde çaga terbiýesiniň ösmeginde özleriniň dürli garaýyşlary bilen çykyş edipdirler, ýöne bu alymlaryň ählisiniň pikiri hem çagany hemmetaraplaýyn terbiýelemek bolup durýar.

Irki ýaşly çagalary terbiýelemegiň ösmegine ylmy taýdan uly goşant goşan, ony özüniň iş tejribelerinde görkezmegi başaran alymlar hökmünde N. M. Şelowanowy, N.M.Aksarinany ýatlamak bolar. Şeýle-de mekdebe çenli terbiýäniň nazaryýetiniň ösmegine Ý.A.Arkin, Ý.A.Flerina, A.P.Usowa özlerniň uly goşantlaryny goşupdyrlar. Ýokarda ady agzalan alymlaryň ählisiniň maksady çagalary kiçi ýaşdan hemmetaraplaýyn terbiýelemek bilen baglydyr.

Türkmenistanda mekdebe çenli jemgyýetçilik terbiýäniň döreýiş we ösüş taryhy barada. Beýik Oktýabr rewolýusiýasyna çenli Türkmenistanda döwlet tarapyndan açylan ýörite mekdebe çenli terbiýeçilik edaralary bolmandyr. Rewolýusiýa ýeňip, üstün çykandan soň, ähli ýerde medeni rewolýusiýany amala aşyrmak işine, Halk Magaryf komissarlygynda şol wagtda okuw-terbiýeçilik edaralarynyň beýleki görnüşleri bilen birlikde ähli ýerlerde mekdebe çenli terbiýeçilik edaralaryny açmaklyk meselesine aýratyn üns berildi. Şonuň üçin Türkmenistanda mekdebe çenli edaralary açmaklyk işi RSFSR-iň Halk Magaryf Komissarlygynyň düýpli täsiri esasynda amala aşyryldy. RSFSR Halk Magaryf Komissarlygynyň mekdebe çenli bölüminiň 1919-njy ýyldaky ýörite “Çagalar bagyny alyp barmak boýunça gözükdiriji” atly gollanmasynda mekdebe çenli çagalar edaralarynda işleri guramagyň mazmuny we usulyna degişli esasy görkezmeler berlipdir. Bu resminamada mekdebe çenli terbiýede gönüden-göni çagalar edaralarynyň işinde beden, zähmet terbiýesi boýunça guramaçylyk işlerini guramagyň esasy ugurlary beýan edilýär. Şol gollanmada oýnuň hyzmaty, onuň zähmet bilen arabaglanyşygy açylyp görkezilýär. Zähmetiň üsti bilen tebigatda akyl terbiýesini bermeklige uly ähmiýet berilýär.

Gollanma goşulan goşmaça maglumatlaryň birinde çagalaryň durmuşynyň gün tertibi hakynda, beýlekisinde bolsa, çagalar bagynyň terbiýeçileriniň we beýleki işgärleriniň hem-de işgärler toparlarynyň borçlary hakynda gürrüň edilýär.

7. Çagalar bagynda okatmagyň we terbiýelemegiň maksatnamasy

Mekdebe çenli ýaşly çagalary çagalar edaralarynda terbiýelemek we okatmak “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasy” esasynda alnyp barylýar. Maksatnamada mekdebe çenli ýaşly çagalara terbiýe we bilim bermegiň maksady, wezipesi, we mazmuny takyk görkezilendir. Maksatnama düzülende mekdebe çenli ýaşly çagalaryň pedagogikasynyň, psihologiýasynyň hem-de aýry-aýry dersleri okatmagyň usullary boýunça gazanylan ylmy barlaglaryň netijeleri göz önünde tutuldy.

“Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasy” düzülende çagalaryň hukuklary baradaky kanunlara, Türkmenistanyň “Bilim hakyndaky” kanunyna esaslanylady.

Maksatnamanyň esasy wezipeleri şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- çagalaryň aňynda kemala gelen şahsyýete mahsus bolan sypatlaryň başlangyçlaryny, esaslaryny döretmekden;

- öz kärine, hünärine ökde, zähmetsöýer, kalby päk, süňni halal, dogruçyl, Watanyň ykdysady we medeni ösüşine zähmeti bilen goşant goşmaga taýýar adamlary terbiýelemekden;

- Türkmenistanyň Döwlet nyşanlaryny- Tugrasyny, Baýdagyny, Senasyny, şeýle hem döwletiň kanunlaryny we düzgünlerini bilýän, olary hormatlaýan we ýerine ýetirýän raýatlyk sypatlaryny kemala getirmekden;

- ynsan hukugyna, azatlygyň esaslaryna hem-de Birleşen Milletler Guramasynyň jar eden düzgünlerine hormat goýmagy terbiýelemekden;

- türkmen halkynyň milli ruhy baýlyklaryny – “Gorkut ata”, “Oguznama”, “Görogly” we beýleki dessanlaryny, ertekilerini, atalar sözüni, saz eserlerini, amaly-haşam sungatynyň önümlerini, türkmen diliniň baýlyklaryny özleşdirip, olary öz medeniýetine goşmagyny gazanmakdan, Döwletmämmed Azady, Magtymguly, Seýdi, Zelili, Mollanepes, Mätäji ýaly ajaýyp şahsyýetleriň edebi miraslaryny öwretmekden we olara buýsanç duýgularyny döretmekden;

– çaganyň ýaşayan ýurdunyň milli gymmatlyklaryna, diline, öz medenýetinden tapawutlanan özge medeniýetlere sarpa goýmagy terbiýelemekden;

– maşgala agzalaryna, ene-atalaryna mähir, söýgi, hormat duýgularyny döretmekden, maşgalanyň maddy we ruhy abadançylygyny guramaga, ösdürmäge bolan islegleri kemala getirmekden;

– garrylara, maýyplara, şikesli adamlara ynsanperwerlik, hoşniýetlilik, rehim-şepagatlylyk, mätäçlere kömek etmäge taýýarlyk duýgularyny emele getirmekden;

– ýurdumyzyň janly we jansyz tebigatyny – haýwanat hem ösümlikler dünýäsini, suw howdanlaryny, derýalaryny, çöllerini, daglaryny, ýerüsti, ýerasty baýlyklaryny bilmek, olara aýawly garamak endiklerini döretmekden;

– daş-töwerek, tebigat, jemgyýet hadysalary hakynda ýönekeýje düşüňjeleri kemala getirmekden, çagalaryň akyl ösüşini, akyl ýetiriş endiklerini kämilleşdiremekden, tebigatdaky hil we mukdar gatnaşyklary hakynda ilkinji düşüňjeleri hem-de dil öwrenmäge islegdir höwesini döretmekden;

– çagalaryň aýratynlyklaryny, başarnyk-ukyplaryny hasaba alyp, olary ähli çäreler arkaly ösdürmekden;

– çagalaryň sözleýiş dilini ösdürmekden, akyl taýdan ösüşini kämilleşdirmekden, jemgyýetde özüni alyp barmagyň düzgünlerini öwretmek arkaly çagalary mekdebe taýýarlamakdan;

– çagany azat jemgyýetde özge milletler bilen özara düşünişip, dostlukly, parahat, asuda, düşüňjeli ýaşayşa taýýarlamakdan;

– çaganyň beden we ruhy saglygyny goramakdan, taplamakdan, ösdürmekden, olarda arassaçylyk endiklerini terbiýelemekden.

Maksatnamada çaganyň mekdebe çenli ösüşi üç (bäbeklik, irki çagalyk we mekdebe çenli) döwre bölünip, her döwürde onuň ýaş aýratynlygyna mahsus umumy alamtalary beýan edilýär:

– çaganyň jemgyýetde tutýan orny we jemgyýetiň ondan edýän talaplary;

– çaganyň esasy islegleri we meýilleri, ýagny onuň daşky dünýäden talaplary;

– çaganyň esasy işleri;

– şol bir döwri geçenden soňra onuň aňynda emele gelen täzelikler.

Ulular her döwre görä çaganyň ýaşayşyny guramak, onuň isleglerini, meýillerini kanagatlandyrmak, oňa medeni durmuşyň gowy taraplaryny öwretmek arkaly şahsyýetiň kemala gelmegini gazanýarlar.

Maksatnama aşakdaky bölümleri öz içine alýar:

– mähriban ýurdumyza we Hormatly Prezidentimize söýgüni terbiýelemek;

– çagalary taryhy şahslaryň mysalynda terbiýelemek;
 – çagalary edebi şahslaryň mysalynda terbiýelemek;
 – çagalara halk döredijiligi esasynda terbiýe bermek;
 – çagalara garaşsyzlyk, bitaraplyk düşüňjelerini öwretmek;
 – çagalary Türkmenistanyň Döwlet nyşanlaryna hormat duýgusy esasynda terbiýelemek;

– çagalaryň çeperçilik ösüşini terbiýelemek;
 – akyl ösüşi;
 – sözleýşiň ösüşi;
 – beden terbiýesi we çagalaryň saglygyny goramak;
 – aýdym we saz barada düşüňje bermek;
 – şekillendiriş sungaty;
 – gurnamak işi;
 – amaly-haşam sungaty barada düşüňje bermek;
 – sowat öwretmegiň başlangyç döwri;
 – çaganyň özüne mahsus aýratynlyklaryny ösdürmek;
 – çaganyň durmuşy endiklerini ösdürmek;
 – mekdebe taýýarlamagyň ugurlary.

Bu maksatnama çaganyň her bir ösüş döwrüne we ugruna degişli ýörite hem anyk maksatnamalary düzmek we çagalar baglarynda bilimdir terbiýe bermegi belli bir tertipde amal etmek üçin umumy ýörelge hökmünde hyzmat edýär.

Çagalar bagynyň milli maksatnamasy ýerli, tebigy, milli we dil aýratynlyklary göz önüne tutulyp, ylmy esasda düzülendir.

Körpelere ilkinji bilimleri öwretmek, terbiýelemek işi ösen dünýä ýurtlarynyňka gabat gelmelidir. Ösüp barýan körpe nesle döwrebap

terbiýe we bilim berýän milli maksatnamamyz wagtyň geçmegi bilen kämilleşmelidir we üsti ýetirilmelidir.

Maksatnamada çagalar bagynda bolýan ähli pursatlar, okuw terbiýesini öz içine alýan, çagalaryň ýaş aýratynlyklaryna görä düzülen gün tertibi, onda alnyp barylmalý pedagogik çäreler düşnükli we takyk görkezilýär.

Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda berilýän bilim we terbiýe ähli toparlaryň arasynda özara baglanyşdyrylmalydyr. Olara berilýän bilim we terbiýe çagalaryň ösüş aýratynlyklaryny göz önünde tutmalydyr.

Çagalar bagynyň mekdebe taýýarlaýyş toparynyň maksatnamasynyň mazmuny mekdep maksatnamasy bilen üznüksiz baglanyşykda bolmalydyr. Maksatnamanyň talaplaryny doly we dogry berjaý etmek, mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň her bir işgäriniň mukaddes borjudyr.

Maksatnamanyň başynda düşündiriş haty bolup, onuň bilen işleýän her bir işgär ony gowy okap, tanyş bolmalydyr. Maksatnamasynyň esasynda her bir terbiýeçi özüniň iş meýilnamasyny düzýär.

Amaly iş. Maksatnamanyň mazmunyny her topar boýunça öwrenmek, seljermek we olara häsiýetnama bermek. Maksatnamanyň mazmunyny ýerli şertlere, howa şertine görä käbir bolup biläýjek üýtgeşmeleri seljermek. Çagalar bagynyň maksatnamasynda okuw-terbiýeçilik işlerine degişli maglumatlary mekdep maksatnamasynyň işler bilen deňeşdirip seljermek.

II bap

IRKI ÝAŞDAKY ÇAGALARYŇ ÖSÜŞI WE TERBIÝESI

1. Irki ýaşdaky çagalaryň terbiýesi we onuň aýratynlyklary

Irki ýaşdaky çagalara häsiýetnama. Çagalaryň irki ýaş döwri onuň beden we psihiki taýdan has çalt ösýän döwrüdir. Şonuň üçin bu döwürde çagalaryň terbiýesi takyk we dogry bolmalydyr. Çaganyň psihofiziologik taýdan ösüşi aýratyn-da bir we iki ýaşynda has çalt bolýar. Çaganyň bir ýaşynda boýy we agramy çalt depgin bilen ösýär. Bir ýaşynda özbaşdak ýöremegi öwrenýär. Iki-üç ýaşynda esasy hereketleri kämilleşýär. Çaga bu döwürde ene dilinde geplemegi öwrenýär. Ol bir ýaşynda 10-12 sözi, iki ýaşynda 200-300 sözi, üç ýaşynda 1500 çenli sözi öwrenýär.

Çaga bu döwürde dürli keseller bilen tiz kesellegiç bolýar. Her bir kesel çaganyň psihiki taýdan ösmegine ýaramaz täsir edýär.

Bu döwürde çaganyň emosional taýdan wagtyny şatlykly geçirmegi onuň psihiki taýdan kadaly ösmegine kömek edýär.

Çaga bir ýaşynyň ahyrynda özüni nähili alyp barmalydygy baradaky ýönekeý zatlar göz ýetirip başlaýar. Bu döwürde çagalara öwredilýän zatlar ulularyň görkezmegi netijesinde bolýar. Ýagny terbiýeçi görkezýär, çagalalar ony gaýtalaýarlar. Çagalaryň ululara öýkünip şeýle öwrenmegi bir ýaşynyň ahyrynda hem-de iki ýaşynda bolýar.

Bu döwürde çagalaryň psihiki taýdan kadaly ösmegine degişli şertler döredilmelidir. Çagalaryň nerw ulgamyny ýadadyp, zor düşýän işler tabşyrylmaly däldir. Şonuň üçin toparyň çagalary iki kiçi topara bölünýär. Her bir toparjygyň çagalary bilen alnyp barylýan işleriň

meýilnamasy aýry düzülmelidir. Çaglaryň gün tertibinde olaryň ukudan başga, şähdaçyk wagtlary gün-günden artýar. Bu döwründe çagalar kadaly uklamagy we şähdaçyk wagt geçirmegi başaýarlar. Terbiýeçi bu zatlary çagalara kem-kemden öwretmelidir.

Irki döwürde hemme çagalar beden taýdan deň ösmeýärler. Hatda gyz bilen oglanyň arasynda hem tapawut bolýar. Bir aýlyk oglanyň ortaça boýy 51 sm-den, agramy hem 3,500 kg-den 4,600 kg-e çenli bolýar. Bir ýaşynyň ahyrynda boýunyň ösüşi 73 sm-den 10 kg 800 g-e çenli bolýar.

Şeýle ýagdaý çaganyň psihiki ösüşine-de bagly bolýar. 2 ýaşly çaganyň gündelik ulanýan sözleri 400-e çenli bolýar. Şonuň üçin bir toparda terbiýe alýan çaglaryň ösüşi dürli hili bolýar. Terbiýeçi şonuň üçin çagalar bilen aýratynlykda işlemegi başarmalydyr.

Irki ýaşdaky çagalary terbiýelemegiň wezipesi. Irki ýaşdaky çagalary terbiýelemegiň wezipesi hem mekdebe çenli ýaşdaky çagalary terbiýelemegiňki bilen birmenzeşdir. Olar hem uly ýaşdakylar ýaly beden, akyly, ahlak we gözelligi taýdan terbiýelenýärler.

Beden terbiýesi. Irki ýaşdaky çagalara berilýän terbiýäniň esasyalarynyň biri beden terbiýesidir. Ilki bilen çaganyň saglygy barada alada etmeli, onuň kesellemezliginiň önüni almaly, bedenini yssa we sowuga kem-kemden öwrenişdirmeli. Beden terbiýesini dogry ýola goýmak üçin çaganyň gün tertibini ylmy taýdan kadaly guramaly we ony dogry alyp barmaly. Çaganyň ýymiti onuň ýaş aýratynlygyna gabat gelmelidir hem-de gün tertibi boýunça görkezilen wagtynda berilse çaga beden taýdan kadaly ösýär.

Çaganyň ukusy hem wagtly-wagtynda talabalaýyk bolmalydyr. Çaga gowy uklasa, açyk howada gezse gowy nahar iýýär. Durmuşda käbir çagalar nahary işdäsiz iýýärler. Şonda uly adamlar olary zor bilen naharlaýarlar. Şeýle etmek çaganyň işdäsini has-da peseldýär hem-de şol nahar aşgazanda ýaramaz özleşdirilýär.

Irki ýaşdaky çagalar bilen bedeni ösdüriji owkalamak maşklaryny dogry guramagyň olaryň beden taýdan kadaly ösmeginde ähmiýeti uludyr. Olaryň bolýan otagynda çaglaryň beden taýdan ösmegi üçin manež, depejik (gorka), ýapgyt merdiwanjyk we çaglaryň ýaşyna görä oýnawaçlar hem-de degişli şekiller gerekdir.

I.P. Pawlow “Çaganyň erbet emosional ýadaýy onyň beden taýdan dogry ösmegine pes täsir edýär” diýip belleýär. Çagalaryň bir topardan beýleki topara geçmegi, terbiýeçisiniň, enekesiniň çalşyp durmagy hem çagalaryň terbiýesine täsir edýär.

Çagalar edarasyndaky gün tertibi bilen maşgaladaky gün tertibi berk arabaglanyşykda bolmalydyr. Onuň ata-enesinden çaganyň gün tertibi barada, özbaşdak edip bilýän işleri barada, söýgüli oýnawaçlary, gowy görýän nahary we başga zatlar barada terbiýeçi sorap bilmelidir.

Irki ýaşdaky çaganyň beden terbiýesiniň dogry guralmagy olaryň akyl we ahlak taýdan hemmetaraplaýyn ösmegine şert döredýär. Bizni Garaşsyz hem-de baky Bitarap ýurdumyz ulularyň we ýaşlaryň sagdyn bolmagy, gujurly Watan gorajylary bolup ýetişmekleri üçin hiç bir zady gaýgyрмаýar. Şonuň üçin häzirkî döwürde çagalaryň beden taýdan sagdyn ösmekleri üçin dürli işler durmuşa geçirilýär. Çaga dünýä inenden başlap, olaryň sagdyn ösüşine lukmanlar hälişindî gözegçilik edýär.

Akyl terbiýesi. Irki ýaşdaky çagalara yzygiderli bilim öwredilýär. Oňa daş-töwerekdäki predmetler, olaryň atlary, nämä niýetlenendigi, onuň bilen nähili zatlar etmelidigi, predmetiň hili we şuna meňzeşler barada birnäçe zatlar öwredilmelidir. Çagalara howanyň yssy-sowuklygy, gar, ýagys, ýel, ýagtylyk, garaňky, agşam, gyrymsy otlar, güller, agaçlar, haýwanlar barada düşünje berilmelidir.

Bu ýaşdaky çagalary akyl taýdan terbiýelemegiň esasy maksady olaryň ýadyny, ünsüni, pikirlenmesini kämilleşdirmekten ybaratdyr. Mysal üçin, çaganyň 1-2 aýlyk wagtynda onuň görüş we eşidiş organlaryny ösdürmek üçin predmeti örän mylaýymlyk bilen oňa görkezip başlaýarlar.

Bu ýaşdaky çagalaryň pikirlenmesi görkeziji-hereketli häsiýetdedir. Şonuň üçin çaganyň bir ýaşynda *sensor* (duýmak) terbiýä aýratyn üns berilmelidir. Çaga oýnawaçlary dürli reňklerde we ölçeglerde bolmalydyr hem-de dürli materiallardan edilmelidir. Şeýle ýagdaýlar çaganyň görüş, eşidiş organlaryny ösdürýär. 2-3 ýaşly çagalara predmetleri häsiýetleri boýunça bir topara birikdirmegi öwretmeli. Me-selem, dürli görnüşde geýindirilen gurjaklar. Terbiýeçi olary ýeke-

ýekeden çagalara görkezip, “Bu gurjak, ynha, bu-da gurjak, bu-da gurjak, ynha, şularyň hemmesi gurjak” diýip görkezýär. Çaga şol gurjaklary tapawutlandyryp bilmelidir.

Irki ýaşdaky çagalaryň akyly taýdan ösmeginde terbiýeçiniň usuly taýdan alyp baran pedagogik işleriniň ähmiýeti örän uludyr.

Ahlak terbiýesi. Çagada pikirlenmäniň, sözleşşiň peýda bolmagy bilen ol öz toparyndaky çagalar bilen aragatnaşyk edip başlaýar. Çagalaryň bir ýaşyndaky ahlak terbiýesi onuň beden we akyly terbiýesi bilen ýakyn arabaglanyşykda alnyp barylýar. Çaganyň emosional taýdan şadyýan bolmagy onuň özüni gowy alyp barmagyna kömek edýär we çaganyň gowy ösmegine getirýär. Eger-de munuň tersine, çaganyň keýpi pes bolsa, käbir zatlardan goksa, çaganyň psihikasya erbet täsir edýär we çaga kadaly ösmeyär.

Kiçilikden olarda ululara mylatatly bolmagy, olaryň aýdýan zatlaryny ak ýürek bilen ýerine ýetirmegi, çagalaryň öz aralarynda hem mylatatly, ýoldaşlary bilen agzybir oýnamagy, gerek bolsa ýoldaşyňa kömek etmegi terbiýelemeli.

Ata-ene irki ýaşdan çagalara arassaçylygy, medeniýetlilik öwredip başlamalydyr. Olar çagalarda kem-kemden endige öwrülmelidir.

Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň önünde durýan terbiýeçilik çäreleriň biri-de körpelerde medeni-arassaçylyk endiklerini çagalaryň ýaş aýratynlygyna görä terbiýelemekdir. Çagalara berilmeli medeni-arassaçylyk endikler mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň maksatnamasynda görkezilendir.

Mekdebe çenli ýaşly çagalar görüp duran zatlary barada pikir edýärler we olary kabul edýärler. Şonuň üçin olara öwrediljek zatlary görkezip (birnäçe gezek), dil bilen düşündirmek gowy netije berýär. Çagalaryň özbaşdak başaryp bilýän zatlaryny birnäçe gezek gaýtalap öwretmeli.

Terbiýeçi çagalara öwredilmeli medeni-arassaçylyk endikleri, olaryň öwrediliş usullaryny ata-enelere hem düşündirmelidir. Çaga bir gezek aýtmak ýa-da birnäçe gezek görkezmek ýeterlik däl. Çagalara endik bolup galýança, ýene gaýtalap, ýatladyp durmaly. Çagalaryň oňyn endiklerini öwmeli. Ata-enäniň hem görkezmek we söz üsti bilen düşündirişleri deň bolmalydyr.

Terbiýeçi çagalara öwredilmeli medeni-arassaçylyk endiklerini gün tertibi boýunça yzygiderli alyp barmalydyr. Ara 1-2 boş gün düşse, çagada oňyn endik döräp bilmeýär.

Meselem, çaga nahar iýmezden oň elini ýuwmagy, onda-da sabyn bilen ýuwmagy öwrense, onda ol endige öwrülýär. Nahar iýmeli wagty terbiýeçiniň görkezmesine garaşman, ellerini çermäp, sabyn bilen ýuwar we süpürgiç bilen süpürip, terbiýeçiniň “Nahar iýmäge geliň” diýen sözüne garaşyp durar. Çaga stola geçip otursa-da, terbiýeçiniň “Çagalар, işdäňiz açyk bolsun, başlaberiň, iýiberiň!” diýip, aýtmagyna garaşýar.

2. Bir ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi

Bir ýaşly çagalар beden taýdan gowy ösýärler. Wagtly-wagtynda kadaly iýmitlendirilen, hemmetaraplaýyn seredilen çaganyň agramy bir ýaşynyň birinji ýarymynda 600-700 g, ikinji ýarymynda 400-500 g, boýy hem her aýda 2-3 sm ösýär. Bir ýaşynyň ahyrynda agramy 10-10,5 kg, boýy hem 74-75 sm-e ýetýär. Kadaly ösen çaganyň 7-8 aýlykda süýt dişleri peýda bolýar. Ýylyň ahyrynda olar 8-e ýetýär. Bir ýaşly çaganyň nerw ulgamynyň işleýiş ukyby artýar. Çaganyň ачык howada gezelenç etmegi 20-30 minut bolup, ýylyň ahyryna çenli 3,5 sagada çenli artýar. Bir ýaşyndaky çagalар kadaly terbiýelemek we olaryň ösüşine ýolbaşçylyk etmek üçin olaryň bir ýaşyny şu aşakdaky döwürlere bölmek bolýar:

Çaga doglanyndan 2,5-3 аýlyga çenli (şu döwre çaganyň täze dünýä inen 3-4 hepdesi degişlidir), 2,5-3 аýlykdan 5-6 аýlyga çenli, 5-6 аýlykdan 9-10 аýlyga çenli, 9-10 аýlykdan bir ýаşa çenli her döwür özünden soňky döwür üçin zerur basgançakdyr.

Çaganyň doglanyndan 2,5-3 аýlyga çenli döwri. Çaganyň ilkinji 3-nji аýында, esasan, görüş, eşidiş hem-de emosional ýagdaýlary gowy ösýär. Çagada gowy emosional ýagdaýyň bolmagy onuň hereketlerini kämilleşdirýär, sensor taýdan ösdürýär, dem аlsyny, gan аýlаныşyny, iýmit siňdirişini gowulandyрýar.

Çaga doglanda onuň şertsiz refleksleri kadaly işläp başлаýar. Bu hem çaganyň даşky gурşаwa tiz öwrenişmegine kömek edýär.

Bu döwründe görüş we eşidiş organlary kadaly işläp başlaýar. Emma ol bir zada köp wagt seredip durup bilmeýär. Şonuň üçin bir aýlyk çaga açyk reňkde bolan bir oýnawaç görkezmeli. 3 aýlyk çagalaryň görüş we eşidiş organlaryny ösdürmek üçin olar bilen mylaýym gürleşmeli. Olary manežde goýup, olara açyk reňkde bolan uly oýnawajy görkezmeli. Çagajyk oýnawajy görüp şat bolýar, ýylgyrýar. Bu bolsa çaganyň psihiki ösüşine oňaýly täsir edýär.

Çaganyň 2,5-3 aýlykdan 5-6 aýlyga çenli döwri. Şu ýaş döwürdäki çagalaryň görüş we eşidiş organlary ösüp,, ses çykaryş täsiri, eli bilen tutmak ýaly hereketler edip başlaýar. Çaganyň bu döwründe psihiki taýdan ösüşinde uly üýtgeşmeler bolýar. Çaga bu döwürde sesleri, reňkleri, predmetleriň şekillerini tertipläp bilmegi başaýar. Şu döwürde çaganyň eşidişi gowulanýar. Käbir sesleri çykaryp bilmegine şatlanýar. Ol çekimli “a-a-a” seslerini birnäçe gezek gaýtalaýar. Öňki aýdyp bilýän seslerine täze sesleri goşup gaýtalaýar – “ba-ba-ba...”

Bu ýaşdaky çagalary manežde saklamaly we olara dürli açyk reňkdäki oýnawaçlary görkezmeli. Ol oýnawaçlary wagtly-wagtynda çalşyryp durmaly.

Çagalaryň 5-6 aýlykdan 9-10 aýlyga çenli döwri. Bu ýaşdaky çaga emedekläp bilýär. Käbir sesleri, bogunlary aýdyp bilýär. Çaganyň emedekläp başlamagy hem uly üstünlikdir. Ol ýerden hereket edip, öz islän ýerine baryp bilýär. Çaga oňa begenýär, şatlanýar. Emedeklemegiň çaga üçin peýdasy örän köpdür. Çagalara oturmakdan öň emedeklemek öwredilmelidir. Emedeklemek çaganyň süňklerini ösdürýär we berkidýär. 8-9 aýlykdan öň oturmagy öwretmek çaganyň saglygy üçin zyýanlydyr.

Çagalaryň 9-10 aýlykdan 1 ýaşa çenli döwri. Çaga bu döwürde psihiki taýdan dogry ösmegi üçin köp mümkinçilikler alýar. Çaga bu döwürde özbaşdak ýöremäni başaýar. Oýnawaçlar bilen özbaşdak oýnap bilýär. Uly adamlaryň edýän işlerini, aýdýan sözlerini gaýtalamany halaýarlar. Ýöremek üçin çaganyň süňküniň dogry we kadaly ösmegi zerurdyr. Çaga emedeklemegiň üsti bilen süňk-myşsa ulgamyny ösdürýär. Bu hem onuň ýöremegi üçin zerurdyr. 9-10 aýlyk çaga predmetden tutup, beýiklige çykmagy başaýar. 11 aýlyk çagalaryň köpüsi özbaşdak ýöräp bilýärler. Çaga predmetlere

ýapyşyp ýöremäni öwrenýär, soňra özbaşdak ýöräp başlaýar. Ol indi daş-töwerek bilen tanşyp başlaýar. Çagalara öz wagtynda ýöremegi öwretmegiň olary beden we akyl taýdan terbiýelemekde ähmiýeti örän uludyr.

Amaly iş. Bir ýaşyna çenli çagalaryň edip biläýjek özbaşdak, medeni-arassaçylyk endiklerini seljeriň. Görkezip düşündirmek arkaly çagalaryň kabul edip alşyna seljerme beriň.

3. Iki ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi

Kadaly ösýän we ýymitlendirilýän çaganyň agramy her aýda 170-180 g artýar. Boýy hem 1 sm ösýär. Iki ýaşan çaganyň ortaça agramy 12-12,7 kg bolup, boýy hem 85-86 sm-e deň bolýar. Iki ýaşly çagada 20 sany süýt dişi bardyr. Iki ýaşynyň birinji ýarymynda 3-4 sagat, ikinji ýarymynda bolsa 4-5 sagat uklaman gezip bilýär. Şeýle-de iki ýaşly çaganyň bir gije-gündizdäki ukusy 14 sagada deň bolmalydyr.

Iki ýaşly çaganyň durmuşyny guramak. Bu ýaşdakylaryň topary bir ýaşdan iki ýäsa çenli bolan çagalardan düzülýär. Iki ýaşly çagalar günün dowamynda 2,5 sagatdan iki gezek uklaýarlar. Çagalaryň gündizki ukusynyň iki gezekden bir wagta geçmekligi birnäçe aýyň dowamynda alnyp barylýar. Çagalar şeýle tertibe geçmek bilen özlerini kadaly duýýarlar, ýöne wagtyň geçmegi bilen olar ýadaýarlar, kähalatda olar stoluň başynda uklap galýarlar. Günortanlyk naharyny az iýýärler. Şeýle bolanda, çagalary iki gezek ýatmaklyga geçirmeli, soňra bolsa iki hepdeden ýene öňki bir wagtky ukusyna getirmeli. Iki ýaşyndaky çagalar ýymitiň hemme görnüşini özbaşdak ýimegi, stoluň başynda öz ornunyň nirededigini bilmegi başarmalydyr. Çagalara egin-eşigini geýip-çykarmaga terbiýeçi kömek etmeli. Bir ýaşynyň soňunda çaga ýöräp, gürläp, predmetler bilen arabaglanyşykda bolup durýar. Bu bolsa onuň iki ýaşyna mahsus ösüş ukybyny görkezýär.

Hereketiniň ösüşi. Iki ýaşly çagalaryň ösüşinde, esasan, hereketli oýunlar möhüm bolup durýar. Hereketiň esasy tärleriniň biri hem çaganyň özbaşdak ýöremegi bolup durýar. Çaga ýöremeklige mätäç bolýar, sonuň üçin ol ýörejek bolup hereket edýär. Bu bolsa çagada şatlykly duýgulary emele getirýär. Çaga ýöräp ugranda, ol el-

lerini hem herekete getirýär. Gorkman ýykylyp, ellerine predmetleri alyp oýnamaklygy, olary çekeläp oýnamagy başaýarlar. Toparyň içinde çagalaryň ýaşyna görä stollar, oturgyçlar bolmalydyr. Çagalara iki ýaşynda beden maşklaryny, gezelençler etdirmek möhüm bolup durýar. Sowuk howada, ýagny güýzde, gyşda hem-de baharyň irki günlerinde ýöremegi doly öwrenen çagalar bilen gezelençler guramak bolar. Ol çagalar eginlerindäki eşikler bilen ýöremegi başaýan çagalar bolmalydyr. Ýylyň salkyn döwri, ýagny howanyň gowy wagty ýöremegi ýaňy öwrenen çagalar bilen gezelençler guramak bolar. Ýöne çagalaryň dürli oýunlar, gezelençler, maşklar bilen meşgullanmagy olaryň oýnawaçlary oýnamagyna päsgel bermeli däldir.

Predmetler bilen hereket. Iki ýaşyndaky çagalar ulularyň kömegi bilen predmetleri ulanmagy başaýar. Predmetli hereketlerden başga bu döwürde çagalar öwrediji oýnawaçlary ulanmagy, olar bilen oýnamagy başarmalydyr. Predmetleriň hereketler bilen arabaglanysygyny bilip, çagada sensoriki ösüş emele gelýär. Predmetleriň häsiýetlerini kabul etmeklik bolup geçýär (predmetleriň şeklini, reňkini bilýär). Sensoriki meseläniň çözgüdini tapmakda esasy orny oýnawaçlar tutýar. Olaryň reňkini, şeklini kesgitläp bilmeklige ýardam edýär. Oýnawaçlar bilen oýunlar oýnalanda, her bir toparda 2-3 sany çaga bolmalydyr hem-de olaryň her birinde oýun üçin ýeterlikli oýnawaçlar bolmalydyr. Bu döwürdäki çagalaryň bile oýnap bilmeýändigini hem-de täze oýnawaçlaryň üstünde dawanyň bolmazlygy üçin öňünden bu ýagdaý barada pikirlenip, bu ýagdaýda näme etmelidirini terbiýeçi bilmelidir.

Sözleşiş. Çaganyň iki ýaşyndaky döwri onuň sözleşşiniň ösýän, kämilleşýän döwri hasaplanýlýar. Çaga bilen ony gurşap alýan, gyzyklandyryýan zat barada köpräk gürleşmeli. Ony naharlanynda iýmit barada, geýindireniňde beden agzalary, egin-eşikleri barada aýtmaly. Çaganyň özüniň eşiden we gören zatlary barada aňynda saklamagy başarmagy möhümdir. Mundan başga-da çagalar bilen diňe olaryň görýän zatlary barada däl, eýsem, öň gören zatlary barada hem gürleşmeli. Meselem, gezelenç döwri gören zatlary barada sözleri dürli görnüşde ulanmaly. Meselem, pişik uklap ýatyr, gyzygaz hem uklap ýatyr. Pişik halyçanyň üstünde ýatyr, gyzygaz bolsa düşegin üstünde ýatyr.

Şu sözlemler çagalaryň söz baýlygyny baýlaşdyrýar hem-de bu sözler arkaly olar deňeşdirmek ýaly düşüňjeleri özleşdirýär. Çagalar bilen ulular gepleşende predmetleriň häsiýetlerini we olaryň alamatlaryny öwretmelidir. Ýagny guşjagazlar uçýar, top tigirlenýär, güjük üýrýär. Çaga bu sözleri eşitmek bilen şol predmetleriň atlaryny we hereketlerini başga zatlar bilen kabul etmekligi öwrenmelidir.

Işjeň sözleşiş. Iki ýaşyň başynda çagalar söz baýlygyny art-dyryp başlaýarlar. Olaryň sözlük düzümi emosional ýagdaýlaryna bagly bolup, olaryň hemme hereketlerini aňladýarlar. Çagalaryň ösüşiňiň görkezijilerine görä, 1,5 ýaşdaky çagalaryň söz baýlygy 30 söze ýakyn bolýar, iki ýaşynda bolsa 200-300 söze ýakyn bolýar.

Iki ýaşynda çagalar ýönekeýje sözleri aýdyp bilýärler. Iki ýaşyň ahyrlarynda bolsa, olar öz sözlerinde at çalyşmalaryny ulanýarlar. Çaganyň birinji sözlemleri bir sözden ybarat bolýar. Ýagdaýa baglylykda ol sözlemiň manysy üýtgäp bilýär, ýagny çaganyň “eje” diýen sözi, bir ýagdaýda “meni göter”, diýen manyny berse, beýleki bir ýagdaýda “topy ber” diýen manyny hem aňladyp biler. Iki ýaşyň ahyrynda sözlemde 3-4 söz bolup biler. Çagalar sözleşän sözlerinde ýalňyşlyk goýberseler-de, sözleri düşümde, sanda üýtgedip aýdýarlar.

Çaganyň sözlük baýlygy ulular bilen gepleşende baýlaşyp biler. Bu ýagdaý hem uly adamyň çaga bilen dürli ýagdaýlarda gürleşip durmak, uly adamyň çagalar bilen dürli temalar barada gepleşmek zerurlygyny ýüze çykarýar. Çaga bilen sorag-jogap alyşmaly.

Ulular çaganyň edýän her bir haýýşyna düşüňip, ony ýerine ýetirjek bolmaly we onuň ýüzlenmesine haýbat bilen jogap bermeli däl. Bu ýagdaýda ondan: “Saňa näme gerek?, Gurjakmy?, Hany, gurjak diý” diýip, çaga gerekli zadyny aýdar ýaly mümkinçilik döretmeli.

Sapaklar. Çagalar bagynda çagalaryň bilimini, diňe bir sözleşiş bilen ösdürmek mümkin däl. Eder-de biz şeýle etsek, onda işjeň çagalar terbiýeçiden gerekli zatlaryny sorap bilerler, emma çekinjeňräk çagalar bolsa gyrada oturarlar. Şonuň üçin terbiýeçi tarapyndan hem çagalaryň hemmesiniň ünsüni çekäýjek sapaklary geçirilip durulmaly.

Sapak geçirilende çagalaryň ýaş aýratynlygy boýunça iki sany topara bölmek bolýar, ýagny birinji ýarym ýyllykda günde 1 sapak her bir çaga bilen aýratynlykda ýa-da 5-6 sany çaga bilen bilelikde

geçirip bolýar. Ikinji ýarym ýyllykda bolsa, çagalary toparlara bölüp, hepdedäki günleriň başisiniň iş günüdini göz önünde tutup, günde iki sapak geçirip bolar.

Sapaklaryň dowamlylygy olaryň düzümine hem bagly bolup, esasan, 5-8 minut bolýar.

Topara täze gelen çagalary sapaklara ýuwaş-ýuwaşdan öwrenişdirmeli. Ähli sapaklaryň maksady çagalarda diňlemegi, jogap bermegi, işjeň ýagdaýy saklamaklygy öwretmekdir.

Öwrediji oýnawaçlar hem-de gurnama esbaplary bilen geçirilýän sapaklar. Didaktiki oýnawaçlar bilen geçirilýän sapaklaryň esasy maksady hem sensoriki häsiýetleri ösdürmek bolup durýar. Çagalara predmetleri dogry ulanmaklygy öwretmelidir. Çaga piramidalaryň dürli görnüşleri, dürli reňkdäki toparlar, kubikler bilen oýnamaklygy öwretmelidir. Çaga ululara öýkünip, iki ýaşynyň ahyrlarynda olar ýaly çalt hem-de ýeňil hereket edýär. Bu bolsa oňa diňe bir oýun oýnanynda däl, eýsem beýleki ýagdaýlarda hem predmetleri dogry peýdalanmaklyga ýardam edýär.

Gurnama esbaplary bilen sapak geçilende, çagalar kubikleri düzmeği öwrenýärler, kerpiçleri biri-biriniň üstüne goýmagy öwrenýärler. Çagalar ilkibaşda kubikleriň hem-de kerpiçleriň kömegi bilen oturgyç, basgançak gurnagy öwrenýärler. Soňy bilen olar stol hem gurnagy öwrenýärler. Iň soňunda bolsa çagalara öýleri, haýatlary gurnagy öwredýärler.

4. Üç ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi

Çaganyň üç ýaşyndaky ösüşi olaryň öňden öwrenen zatlary, terbiýäniň täze meseleleri, şertleri bilen kesgitlenýär.

Üç ýaşynda çagalaryň ösüşi kem-kemden artýar. Bu ýaşdaky çagalar kynçylyksyz 6-6,5 sagat hereket edip bilýärler. Gündiz çagalar bir gezek uklaýarlar, ýa-da 2-2,5 sagat töwerek ýatýarlar. Gezelenjiň dowamlylygy kem-kemden artýar, sebäbi çagalar özbaşdak bolup başlaýarlar. Birinji gezelenç 2 sagat dowam edýär, ikinji gezelenç 1,5 sagat dowam etmelidir. Beýleki toparlardan tapawutlylykda 3 ýaşly çagalar bilen irki beden maşklary geçirilýär. Gije-gündiz işleýän toparlarda beden maşklary gijeki ukudan soň, ertirlikden öň

geçirilýär. Dowamlylygy 4-5 minut bolmalydyr. Irki beden maşklary doly görnüşde 3-4 sany oýun häsiýetli maşklardan durýar. Gün tertibi ýöredilende kem-kemden ýöretmeklige üns berilýär. Bu bolsa her çaga diňe özi üçin iýmit iýmegine, geýinmegine, ýuwunmagyna näçe wagt gerekdigini aňladýar. Çagalar garaşmaly däldir, mysal üçin, eneke aşhanadan topara ertirlik getirýär, terbiýeçi her çaganyň adyny tutup, 3-4 sany çaga elini ýuwdurýar. Eneke olara syn edýär. Elini ýuwan çagalar oturgyçda oturýarlar we ertirlik edinýärler. Şol wagt ýuwunmak üçin ýene-de birnäçe çaga çagyrylýar we ş.m.

Üç ýaşly çagalar bilen iş geçirilende terbiýeçi şular ýaly sözleri ulanmalydyr. Mysal üçin, terbiýeçi çaga “sagbolsun” aýtdyrmak üçin näme diýmeli? Terbiýeçi olara şeýle öwredýär: “Sagbolsun aýt, ýada sag boluň diý”. Terbiýeçiniň sözleýşi çagalar üçin görelde bolup durýar. Çagalar özbaşdak iýmeli, naharlanmaly, çemçäni sag elinde tutmaly, el süpürilýän süpürgiji ulanmaly, sagbolsun aýtmaly. Üç ýaşynda ol ulularyň kömegi bilen geýinýär we çykarynýar. Çaga eşiği arkaýyn hereket eder ýaly amatly, rahat bolmaly. Toparyň otagynda ýuwnulýan ýerde we eşik çalşylýan ýerde el-ýüz süpürilýän (polotensalar) hem eşik asar ýaly asgyç (weşalka) aşagrakda bolmaly. El-ýüz ýuwnulýan (rakowina) hem aşakda bolmaly, eşikleri goýar ýaly amatly şkaflar bolmaly. Üç ýaşynda çaganyň boýy 93-94 sm bolýar, agramy 14,2-14,6 kg bolýar.

Üç ýaşyndaky çaganyň nerw ulgamynyň işi kämilleşýär, iş başaraýlygy ösýär. Olar şol bir iş bilen 20 minutlap meşgullanyp bilýärler. Olar kän aglamaýarlar. Üç ýaşynda çaganyň özbaşdak hereketleri ösýär. Çagalar özbaşdak tertipli naharlanýarlar, galamy dogry tutýarlar, iligi dakyp we aýryp bilýärler. Olar çagalar üçin niýetlenen tigiri sürüp bilýärler. Çaga köp hereket edýär we ýadaýar. Çaganyň ýaş aýratynlygyna görä, oýunlar we gönükmeler saýlanyp alynýar. Terbiýeçi çagalaryň hereketlerini ösdürmek üçin dürli serişdeleri ulanýar, şol sanda gün tertibiniň işleri: ýuwunmak, geýinmek, naharlanmak we ş. m. Oýun oýnalýan otagyň ýeri giň bolmaly. Çagalar arkaýyn ylgap, top oýnap we beýleki oýunlary oýnap bilmelidir. Özbaşdaklygyň ýönekeý zerurlyklary çagalaryň işine bagly bolup, 2-3 ýaşynda ýüze çykyp başlaýar. Işiň dürli görnüşlerinde we durmuşyň

dürli ýagdaýlarynda çaganyň özbaşdaklygy ýüze çykýar. Çaganyň özbaşdaklygyny ösdürmek üçin terbiýeçi çagalary öz borçlary bilen tanyşdyrýar. Mysal üçin, oýnawaçlary zyňmaly däl, olary öz ýerinde goýmaly, eşikleri arassa saklamaly, goh etmeli däl. Çagalara özbaşdaklygy öwretmek üçin dogry hereketleri: eliňi ýuwmaklygy we ony süpürmegi görkezmek bolar. Özbaşdaklygy guramaklyk kyn işdir, çagalaryň başarnyklaryny özleşdirmekleri, oýnap bilmekleri, biri-birine kömek etmekleri ýeterlik däl. Olarda bilimlerine we başarnyklaryna görä işjeň hereket etmegini guramalydyr. **Sözleşe düşünmek.** Üç ýaşyň dowamynda sözleşşiň mazmunyny baýlaşdyrmak dowam etdirilýär. “Näme uçýar?” diýen soraga çagalар şeýle jogap berýärler: “Kebelek uçýar, çybyn uçýar, uçar uçýar”, ýada terbiýeçi şeýle diýýär: “Sende gyzyly köýnek bar, sen başga niredе gyzyly reňki görýäň?”. Çaga şeýle jogap berýär: “Dursunda gyzyly köýnek, gyzyly şarlar bar”. Ulularyň sözleşşine düşünmek olarda heniz kämilleşen däl. Çagalara predmetleri daşky görnüşi boýunça tapawutlandyrmak, olaryň aýratyn alamatlary bilen tanyş etmek dowam edýär. Çagalara dürli soraglara düşünmek öwredilýär: “Bu kim?, Bu näme?, Näme geýipdir?, Näme üçin?, Haçan?”. Üç ýaşynda çagalар 1200-1500 söz bilýärler. Çagalар oýun oýnaýan wagty köp gepleýärler, olar köp sorag berýärler: “Nähili atlandyrylýar? Näme üçin geldi?”. Şu soraglar çagalaryň ulular bilen gepleşmegi üçin esasy serişde bolýar. Terbiýeçi öz mysallary we görkezmeleri bilen çagalara biri-biri bilen mylaýym, mylakatly gürleşmegi öwredýär. Çaganyň aragatnaşygyny gowulandyrmak üçin oýun işi guralýar. Iki ýaşynyň ahyrynda, üç ýaşynyň başynda terbiýeçiniň önünde çagalaryň ýekelikdäki oýnuny ösdürmek meselesi durýar. Munda çagalara oýnawaçlar bilen işlemegi olara görkezmek boýunça öwredilýär. Çagalara beýlekiler oýnaýan wagty päsgele bermezligi, oýnawaçlaryny almazlygy öwretmeli. Çaganyň oýun işini ösdürmek we baýlaşdyrmak üçin, syn guramak, gezelençler, gurjaklar bilen oýun geçirmek (gurjagy naharlamak, ýatyrmak) ýaly işler geçirilýär. Ulularyň göreldesi, çagalaryň umumy ösüşindäki üstünlikler, çaganyň sözleşşini ösdürmekde olaryň öz hereketleriniň beýlekileriň hereketi bilen gabat getirmegi esasy meseleleriň biri bolup durýar.

Oňat guramaçylykly toparda çagalar öz oýnawaçlaryny paýlaşýarlar, biri-birine haýys bilen ýüzlenýärler. Çagalar surat çekip, zat ýasamaga başlaýarlar we gurluşyk işleri kem-kemden ösýär. Bu ýaşda ulularyň zähmet işi çagalaryň ünsüni özüne çekýär. Oýnawajyň her hili görnüşini belli ýerlerde goýmaly. Bu bolsa çagalara guramaçylykly ýerleşdirmegi öwredýär. Eger-de oýnawaçlar olara görünýän ýerlerde bolsa, onda olar özlerrine aňsat meşgullanma tapýarlar. Toparyň otagynda işiň dürli görnüşleri üçin amatly ýerler bolmalydyr. Oýun çagalar üçin gyzykly we işjeň işdir. Birinji kiçi toparda hepdede 10 sany sapak geçirilýär. Onuň dowamlylygy 10-15 minut bolup, olar günde irden we agşam şenbeden başga günler geçirilýär. Meşgullanmanyň köp bölegi ösüşi deň bolan çagalardan düzülen toparjykda geçirilýär. 3 ýaşynda bolsa sapaklary tutuş bir topar bilen geçirmek bolar. Sebäbi çagalar özlerrini alyp barmagyň düzgünlerini bilýärler. Sapak wagty terbiýeçiniň ünsüni hiç kim bölmeli däldir. Toparlar bilen geçirilýän sapaklary beýleki çagalaryň ýanynda däl-de, başga otagda geçirmeli. Çagalar bagynyň okatmak we terbiýelemek maksatnamasynda daş-töwerek bilen tanyşdyrmak, hereketler, döredijilik we gurluşyk işleri, aýdym öwretmek boýynça ýumuşlar berlendir.

Amaly iş. Üç ýaşdaky çagalar bilen geçililýän bir sagatlyk sapak ýazgysyny ýazmaly we ony usuly taýdan toparda seljermeli.

III bap

MEKDEBE ÇENLI ÝAŞLY ÇAGALARY OKATMAK WE TERBIÝELEMELIK

1. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň beden terbiýesi

Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzda ösüp gelýän ýaş nesliň beden taýdan sagdyn bolmagy üçin uly alada edilýär.

Hormatly Prezidentimiziň ösüp gelýän ýaşlar baradaky aladasyňa mysal edip, ýurdumyzda bina edilýän Saglyk öýlerini, “Ene mähri” merkezlerini, çaga hassahanalaryny, olaryň dünýäde iň gowy enjamalar bilen enjamalaşdyrmagyny aýtmak bolar. Welaýatlarda stadionlaryň bina edilmegi, etrap merkezlerinde, şäherçelerinde sport mekdepleriniň açylmagy ýaşlarda sportuň dürli görnüşlerine bolan höweslerini döredýär.

Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistan sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdudyr” diýen şygaryna esaslanyp, häzirki döwürde çagalar we ýetginjekler sportuň dürli görnüşlerinden giň gerimde peýdalanýarlar.

Beden terbiýesiniň maksady. Mekdebe çenli ýaşly çagalary beden taýdan terbiýelemegiň esasy maksady olaryň saglygyny berkitmekden, yssa, sowuga taplamakdan, dürli kesellerden gorap saklamakdan hem-de ilkinji medeni-arassaçylyk endiklerini öwretmekden, iýmiti dogry guramakdan ybaratdyr. Mekdebe çenli döwründe çaganyň hereket etmek endikleriniň esaslaryny (ýöremek, ylgamak, bökmek, dyrmyşmak) ösdürmeli.

Medeni-arassaçylyk endiklerini terbiýelemek. Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynyň önünde durýan terbiýeçilik çäreleriniň biri-de körpelerde medeni-arassaçylyk endikleri terbiýelemekdir. Medeni-

arassaçylyk endikleri terbiýelemek çagalar üçin-de, ulular üçin-de örän zerur terbiýeleriň biridir. Durmuş medenýetiniň ösdügiçe medeni-arassaçylyk endikleriniň talaplary-da ösýär.

Çagalara kiçijiklikden ýaş aýratynlyklaryna görä medeni-arassaçylyk endikleri öwredilmelidir. Çagalaryň durmuş tejribeleriniň art-dygyça, olar köp zatlar akyly ýetirip başlaýar. Şonda olar köpçülik ýerlerinde, ýekelikde medeni-arassaçylyk endiklerini dogry ulanmaklyga synanyşýarlar.

Çagalarda medeni-arassaçylyk endiklerini terbiýelemek “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasynda” toparlar boýunça görkezilendir. Meselem, çagalar baglarynyň kiçi toparlaryndaky körpelere eliňi ýuwmak, çermemek, çemçe tutmak we ş.m. öwredilýär. Biraz ulurak çagalara egin-eşikleri arassa saklamak, dürtgüç tutmak, agzyňy çäýkamak, dişiňi ýuwmak ýaly zatlar öwredilýär.

Medeni-arassaçylyk endiklerini öwretmegiň ýollary. Çagalar bagynda körpelere medeni-arassaçylyk endiklerini öwretmek üçin deňişli şertler zerurdyr. Her topardaky çagalara gabat gelýän 2-3 el-ýüz ýuwlýan, sabyn, el süpürgiji, geýim we aýakgap çotgalary gerekdir. Nahar iýilýän gaplar we beýleki enjamlar hem toparyň ýaş aýratynlygyna laýyk gelmelidir. Çagalar bagynda hemme pedagogik çäreler berk gün tertibinde alnyp barylmaladyr.

Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň pikirlenme hadysalarynyň görüş obrazly bolmagy üçin terbiýeçiniň düşündirişi görkezmek bilen bilelikde alnyp barylmaladyr.

Çagalar bagynyň gün tertibi. Çaganyň beden taýdan sagdyn ösmeginde ylmy taýdan dogry düzülen gün tertibiniň uly ähmiýeti bardyr.

Gün tertibi diýlip çagalaryň günün dowamynda etjek ähli işleriniň: ukusynyň, iýmitiniň, gezelenjiniň ylmy taýdan yzygiderli düzülmegine aýdylýar. Çagalaryň berk gün tertibine eýermegi olarda kem-kemden uýgunlaşan endigiň (dinamiki stereotipiň) döremegine alyp barýar. Şeýle edilse, çaganyň nerw ulgamynyň kadaly ösmegine getirýär.

Gün tertibiniň düzülmeginde çaganyň ýaş aýratynlygy, pasyl, ýerli ýagdaýy göz önünde tutulmaladyr.

Gün tertibi ylmy esasda düzülmelidir. Çagalaryň ýmit ýmeli wagty, uklamaly wagty olaryň ýaş aýratynlygyna görä ylmy taýdan dogry düzülen bolmalydyr. Şeýle-de gün tertibiniň dogry düzülmeginde şu aşakdaky talaplar berjaý edilmelidir.

1. Niýetlenip düzülen toparyň ýaş aýratynlygy.

2. Gün tertibi berk berjaý edilmelidir we ol üýtgäp durmaly däl-dir.

3. Çagalaryň çagalar bagynda bolýan wagtlyary göz önüne tutulmalydyr.

4. Gün tertibi düzülende ýylyň pasyllary göz önüne tutulmalydyr.

5. Ata-enesiniň iş wagty hem göz önünde tutulmaly.

Gün tertibi ýylyň dowamynda iki gezek üýtgedilýär – howanyň yssy we sowuk wagty üçin aýry düzülýär. Gün tertibiniň berjaý edilmezligi çaganyň nerw ulgamyna, onuň kadaly işleýşine uly zyýan edýär. Meselem, ukynyň başlanýan wagtynyň, dowamlylygynyň üýtgemegi çagalaryň nerw ulgamynyň kadaly ösüşine zyýan edýär.

Çaganyň sagdyn ösmeginde dogry ýmitlenmegiň ähmiýeti. Çaganyň beden taýdan sagdyn ösmeginde dogry guralan ýmitiň uly ähmiýeti bardyr. Ýmit adamy ýaşadýandyr, hereket etdirýändir, pikirlendirýändir.

Çaga bedeni has çalt ösýär. Ösmek üçin bolsa, gowy ýmitlenmek gerekdir. Çaga kadaly naharlansa, çalt ösýär. Eger-de ýaramaz ýmitlense, gowşak ösýär, hor, reňki öçük bolýar. Gereginden artyk naharlanmak hem zyýanlydyr. Ýaş çagalaryň ýmiti ulularyňkydan tapawutlydyr. Olaryň düzüminde süýt, üwelen etler, ir-ýemişli zatlar bolmalydyr. Mekdebe çenli ýaşdakylaryň nahary ulularyňka golaý bolup biler.

Nahar çagalara dogry guralyp, wagtynda berilse, has peýdaly bolýar. Nahar iýiljek jaý ýelejiredilen hem-de arassa bolmalydyr. Çagalar nahar iýmezlerinden ön asuda ýagdaýda bolmaly. Eger-de olar ýadaw ýa-da galmagally oýunlary oýnan bolsalar, onda nahary gowy iýip bilmezler.

Çagalar ellerini ýuwup oturýarlar, nahar iýilýän stollar gowy bezelen bolsa, çaganyň keýpini göterýär, işdäsini açýar.

Nahar iýilýän gaplar gülli, çemçeleri ortaça we dürtgüçler ýörite çagalara niýetlenilen bolmalydyr. Miwelerden taýýarlanan süýji suwlar ýa-da süýt, çay tutawaçly kürüşgelerde berilse gowy bolar.

Terbiýeçi çagalaryň nahar işine seredýär. Olardan özlerine salnan hemme nahary iýmeklerini talap etmeli. Kiçi çagalara az-azdan dökmän iýmekligi öwretmeli. Ilkibada çemçäni, dürtgüji nähili oňaly bolsa tutmagy öwretmeli. Soňra bolsa düzgün boýunça tutmagy öwretmeli. Nahary agzyňny ýumup çeynemegi öwretmeli. Käbir çagalalar işdäsiz iýýärler. Olaryň sebäbini öwrenmeli. Ata-eneleri bilen gürleşmeli. Eger-de işdäsiz bolsa, zorluk bilen iýdirmeli dälidir. Çaganyň işdäsiz iýmekliginiň sebäpleri ýarawsyzlygy, ýadawlygy, şol nahary halamazlygy, süýjini köp iýenligi we.ş.m. bolup biler.

Ýuwaş, işdäsiz iýýän çagany işdäli, gowy iýýän çagalaryň arasyn-da oturtmaly. Nahar gowy edilip alnyp berilmelidir. Meselem, taýýar edilip, çagalara alnyp berilýän naharyň üstüne gök otjagaz goýsaň gowy bolýar. Çaga naharyna sirke, burç ýaly zatlar goşulmaýar.

Çagalara nahar iýip bolanlaryndan soň, öz nahar iýen gaplaryny, beýleki gap-gaçlary bellenen ýerlerine eltip goýmaklygy, ellerini ýuwmagy, agyzlaryny çäýkamagy, nahary guýuşdyryp, paýlap berýän enekä “sag bol” aýtmagy öwretmeli.

Çagalaryň saglygy üçin ukynyň ähmiýeti. Çagalaryň sagdyn ösmegi üçin ukynyň uly ähmiýeti bardyr. Uky çaganyň ýadawlygyny aýyrýar, kelle beýnisine dynç berýär, sarp edilen güýjüniň üstüni dolyýar. Esasan hem uky kiçi ýaşly çagalalar üçin örän zerurdyr.

Çaga çagalalar bagynda her gün ýatyrylýar. Olary terbiýeçi parahat oýunlaryň üsti bilen kem-kemden uka taýýarlaýar. Naharlamak hem parahat ýagdaýda geçirilmelidir. Çagalaryň ýatýan jaýlary ýelejiredilen, arassa bolmaly. Her çaganyň özbaşdak bellenen ýeri bolmalydyr. Bir çaga niýetlenen ýerde iki bolup ýatmaklyga ýol bermeli dälidir.

Çagalary ukudan ýuwaşlyk bilen turuzmaly. Saglygy gowşagrak çagalary köpçülik çagalardan 10-15 minut öň ýatyrmary, şeýle-de ukudan 10-15 minut soňrak turzalsa gowy bolar.

Çagalaryň sagdyn ösmeginde dogry geýindirmegiň ähmiýeti. Geýim çagalary yssydan we sowukdan goraýar. Owadan, gelşikli, arassa geýdirilen geýimler çaganyň özi üçin-de, daş-töwerekdäkiler

üçin-de gözellik berýär, göwnüni göterýär. Çaga ony hapalaman, arassa saklamaklyga çalyşýar.

Çaga geýimleri arassaçylyk talaplaryny ödeýän bolmaly. Emeli matalardan tikilen we dokalan geýimleri çagalara geýdirmek olaryň saglygy üçin zyýanlydyr. Çaga geýimleri çaganyň öz göwrelerine laýyk bolmalydyr. Eger-de geýimler çaganyň göwresinden kiçi bolsa çaganyň gan aýlanyşyna zyýan edýär. Eger-de uly bolsa, onda-da çaganyň arkaýyn hereket etmegine, oýnamagyna päsgel berýär.

Uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynyň çagalary öz geýimlerini özbaşdak çykarmaga we geýinmegi başaryp bilmäge endik etmelidirler. Olar öz geýimlerini arassa we tertipli asyp goýmaklygy başarmalydyrlar. Çagalar egin-eşiklerini geýenlerinde we çykaranlarynda biri-birine kömek etmelidirler. Bu häsiýetler çagalarda kem-kemden gowy endiklere öwürülmelidir.

Günüň birinji ýarymynda geçirilýän terbiýeçilik işleri. Çagalary çagalar bagyna irden kabul etmegiň uly terbiýeçilik ähmiýeti bardyr. Bu işi terbiýeçiniň dogry guramagy çagalaryň bütin günüň dowaynda işjeň hem-de höwesli bolmagyna kömek edýär.

Terbiýeçi psihologik taýdan syn ediji bolmalydyr. Her bir çaganyň ýagdaýyny, ukybyny bilip, iş tabşyrmalydyr. Öz gezeginde terbiýeçiniň özi-de öz psihiki ýagdaýyny çagalara bildirmeli dälidir. Çagalary çagalar bagyna örän mylakatly, örän mähirli, güler ýüz bilen kabul etmelidir. Çagalar hem synçy we duýgur bolýarlar.

Käbir çagalar çagalar bagyna keýpsiz gelýärler. Terbiýeçi şeýle çagalary oýna ugrykdyryp goýberýär. Käbir çaga çagalar bagyna keýipsiz gelip, aglap otursa, onda şeýle çagalary özbaşdak oturdyp, köşeşdirýär we oýna ugrykdyrýar. Çagalaryň çagalar bagyna keýpsiz, höwessiz gelmekleriniň dürli sebäpleri bardyr.

Birinjiden, çagalar bagyndaky alnyp barylýan terbiýeçilik işleri pes bolup, çaga olardan kanagatlanmadyk wagtynda.

Ikinjiden, ata-ene işe howlugyp, çagasyna käýeýär, ukudan oýarýar.

Şeýle bolanda terbiýeçi çagalary köşeşdirmelidir, gyzykly oýunlar oýnatmalydyr.

Çagalary çagalar bagyna kabul edilýän ýerler ýagdaýa we pasylara görä bolmalydyr.

Türkmenistan döwletimiziň howa ýagdaýyna görä, çagalar bagyna köplenç ir 7⁰⁰-den 8³⁰-a çenli kabul edişlik geçirilýär. Şonuň üçin terbiýeçi çagalar bagyna öz wagtynda gelmelidir. Çagalary kabul etmek howanyň gowy wagtynda meýdançada, howanyň sowuk, ýelli wagtynda jaýda, otagda geçirilip bilner.

Çagalar kabul edilende olaryň daş keşbine, daşky ýagdaýyna gowy syn etmelidir. Terbiýeçi çagalaryň geýimlerine, saçlaryna, ýüz-gözlerine syn edýär. Gerek bolsa olary düzetmäge kömek edýär. Kiçi topardan başlap, çagalar bagyna gelenlerinde salamlaşmagy öwretmeli. Çagalar bagyna gelende çagalary şepagat uýasy ýa-da lukman seredip, gözden geçirýär. Eger-de olar bolmasa, onda terbiýeçiniň özi gözden geçirýär. Synçy terbiýeçi her gün görüp ýören çagasynyň sagdyn ýa-da näsagdygyny bir görenden kesgitlep bilýär. Eger-de çaga näsag bolsa, çagalar bagyna kabul edilmeýär. Çaga ata-ene gidenden soň näsaglasa, onda ata-enesine tiz habar edilýär, olar gelýänçä, lukmana ýüz tutýarlar. Çagalar bagyna 3-4 günden soň gelen çagalar diňe lukmanyň rugsat haty boýunça kabul edilýär.

Çagalar bilen işleri guramak we oňa ýolbaşçylyk etmegiň usullary. Terbiýeçi çagalary irden kabul etmegi oýlanyşykly meýilnamalaşdyrmalydyr. Bu döwürde çagalar, köplenç, oýnaýarlar. Terbiýeçi çagalara oýunlary we oýnawaçlary bir gün öňünden taýýarlaýar. Meselem, 3-4 sany stoluň üstünde 9-10-a golaý oýnawaç taýýarlap goýýar. Gyzlar üçin gurjaklar taýýarlanylýar.

Çagalar bagyna ir gelen çagalar ýekelikde ýa-da 2-3-den toparlanyşyp oýnaýarlar. Terbiýeçi çagalaryň özbaşdaklygyny öwrenýär, höweslendirýär. Kähalatlarda terbiýeçiniň özi-de çagalara oýnap görkezýär.

Çagalar bagyna ir gelen çagalara zähmet ýumuşlaryny tabşyrmak hem bolýar. Meselem, güllere suw guýmak, kapasadaky guşjagaza iým bermek we ş.m. Ir bilen şeýle-de çagalar bilen birnäçe aýratynlykda işler geçirilýär. Meselem, 2 çaga goşgyny ýat tutdurýar. Başga birine “R” hem-de “Ş” seslerini dogry aýtmagy öwredýär. Şu hili aýratynlykda geçirilýän işler terbiýeçiniň iş maksatnamasynda görkezilmelidir.

Gezenlençleri guramak. Çagalar bagyndaky gündelik geçilýän gezenlençleriň bilim we terbiýe berijilik ähmiýeti örän uludyr. Aýyk

howada hereket etmek, oýnamak çagalaryň iň gowy görýän zatlarynyň biridir. Çagalaryň açyk howada gezelenç etmekleri olaryň beden saglygy üçin örän peýdalydyr. Açyk howada gezelenç etmek çaganyň bedenini yssa, sowuga öwrenişdirýär, bişişdirýär. Çaga gezelenç wagtynda oýnaýar, köp hereket edýär. Bu hem olaryň gan aýlanyşygyny gowulandyrýar.

Gezelenç çagalaryň akyl taýdan ösmeklerine uly mümkinçilik döredýär. Olar gezelenç wagtynda örän köp täze zatlar bilen tanyş bolýarlar. Meselem, ulularyň çekýän zähmeti, köçe-ýol hereketi, dürli kysymly ulaglar, howa ýagdaýy we birnäçe täze-täze zatlar bilen tanyş bolýarlar.

“Täze bina edilen ýaşaýyş jaýlary, arassa, owadan köçeler, köçeleriň gyrasyna ekilen agaçlar şäherimize owadanlyk berýär. Biziň ýaşaýan şäherimiz örän owadan” diýip, terbiýeçiniň öwredýän zatlarynyň hemmesi ahlak terbiýesidir.

Çagalar terbiýeçiniň gezelenç wagtynda tanyş etjek zatlaryny gözleri bilen görýärler, gulaklary bilen eşidýärler. Terbiýeçiniň her bir gezelençde takyk maksatnamasy bolmalydyr. Şol maksatnamany doly berjaý etmäge çalyşmalydyr.

Çagalar bagynyň gün tertibinde açyk howada gezelenç etmek günün dowamynda 2 gezek meýilnamalaşdyrylýar. Gezelençler günün birinji ýarymynda sapaklardan soň, günorta nahara çenli (takmynan 1,5-2 sagat) agşamlyk gezelenç öýlänlik nahardan soň (takmynan 2-2,5 sagat) geçirilmelidir.

Tomsuna onuň dowamlylygy köpeldilip bilner. Çagalar bagynyň meýdançasýnda her topar üçin niýetlenen ýerleri bolmaly. Şol ýerde oýnamak üçin dürli gülleri ekmek, idetmek üçin dürli mümkinçilikler döredilmelidir. Her toparyň ýeri gyrymsy agaçlar bilen bölünmelidir.

Maksatly gezelençler, olaryň ähmiýeti. Terbiýeçi toparyň çagalaryny jemgyýetçilik durmuşy, tebigatdaky bolýan üýtgeşmeler bilen ýakyndan tanyş etmek üçin çagalar bagyndan daşary maksatly gezelenç guraýar.

Çagalar bagynyň kiçi toparynda şeýle gezelenç hepdede bir gezek geçirilýär. Olar çagalar bagynyň golaýyndaky köçeler, onda ýerleşen jemgyýetçilik jaýlary bilen tanyş bolýarlar.

Orta toparyň çagalary maksatly gezelenje hepdede iki gezek gidýärler. Çagalar bagynyň golaýyndaky köçeler bilen daş bolmadyk aralyga gezelenç edýärler.

Maksatly gezelençlerde terbiýeçi çagalar bilen dürli gyzykly oýunlary oýnaýar, käbir çagalar bilen aýratynlykda dürli ýumuşlary ýerine ýetirýär.

Çagalar bagynda günün ikinji ýarymynda geçirilýän işler. Çagalar bagynda günün ikinji ýarymynda körpeler ukudan turýarlar, ýuwunýarlar, öýlänlik iýýärler we öýlänki gezelenje taýýarlyk görýärler. Çagalar bilen bedeni bişşdirmek işleri, medeni-saglyk endiklerini terbiýelemek işleri geçirilýär. Günün ikinji ýarymyndaky wagtyň köpüsi oýun oýnamaga meýilnamalaşdyrylýar. Dürli sahnalaşdyrylan oýunlar, çagalaryň doglan günlerini bellemek, dürli multfilimlere tomaşa etmek ýaly gyzykly gownaçmalar guralýar. Günün ikinji ýarymynda ata-eneler bilen işler geçirilýär.

2. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň akyl terbiýesi.

Çagalar bagynda okatmak

Akyl terbiýesiniň zerurlygy we ähmiýeti. Akyl ösüşi. Terbiýeçilik çäreleriniň netijesinde çagalaryň ýaş aýratynlyklary boýunça akyl ösüşi amala aşýar. Çaga mekdebe çenli döwründe öwredilýän bilimleri kabul edýär, sözleýşi ýüze çykýar, akyl ýetiriş hadysalary kämilleşýär. Çaganyň akyl taýdan ösüşine durmuş, daş-töwerek bilen tanyşdyrmak örän uly täsir edýär. Çaga bu döwürde daş-töwerek bilen ýakyn aragatnaşyk edip, täze-täze sözleri öwrenýär. Çaga mekdebe çenli döwründe öz pikirini özbaşdak beýan etmegi başaryp bilýär.

Çaganyň akyl taýdan ösüşi onuň işlerinde ýüze çykýar, ýagny ilki geplemeginde, predmet işlerinde, oýunlarynda, soňabaka okuw işlerinde, zähmet işlerinde, önüm berýän işlerinde ösýär. Çagalaryň akyl taýdan ösmeginde okatmak we terbiýelemek işi has ähmiýetli hasaplanylýar.

Häzirki zaman pedagogika ylmy çaganyň akyl taýdan ösüşini, onuň bilimleriniň ulgamyny öwrenmek bilen döredijilikli pikirlenmesiniň ösüşini akyl ýetiriş işiniň kemala gelşi bilen kesgitleýär.

Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň akyl terbiýesini dogry guramak üçin onuň kanunlaryny we mümkinçiliklerini gowy bilmek gerek. Şoňa esaslanyp, çagalary akyl taýdan terbiýelemegiň mazmunyny, maksadyny we usullaryny kesgitlemek bolýar.

Pedagogika we psihologiýa ylmy çagalary akyl taýdan terbiýelemegiň kanunlaryny we mümkinçiliklerini öwredýär. Şeýle-de bu ylymlar mekdebe çenli ýaşly çagalara akyl taýdan terbiýelemegiň iň gowy ýollaryny tapmaga, çagalaryň güýçleriniň ýetmegine laýyk guramagy salgy berýär.

Akyl terbiýesiniň maksady we wezipesi. Akyl terbiýesi – bu uly adamlar tarapyndan çaganyň akyl işini, pikirleniş ukybyny ösdürmäge gönükdirilen işidir.

Akyl terbiýesiniň esasy maksady çagalara ýaş aýratynlyklary boýunça taş-töwerege akyl ýetiriş hadysalaryny ösdürmekden, olary mekdep okuwyna birkemsiz taýýarlamakdan ybaratdyr.

Akyl terbiýesi çagalara ýaş aýratynlygy boýunça daş-töwerek barada düşünje bermekdir.

Çagalar bagynda akyl terbiýesi aýratyn-da çagany mekdep okuwyna taýýarlamak üçin zerurdyr.

Çagalary çagalar bagynda akyl taýdan terbiýelemegiň mazmuny mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim, terbiýe bermegiň milli maksatnamasynda görkezilendir.

Çagalar bagynda akyl taýdan terbiýelemegiň maksady şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- daş-töwerek barada dogry düşünje bermek;
- akyl ýetiriş psihiki hadysalaryny ösdürmek (duýmak, kabul etmek, syzmak, pikirlenmek, hyýal).
- bilesigelijiligini we akyl işi bilen meşgul bolmak höwesini, ukybyny ösdürmek.

Akyl terbiýesiniň serişdeleri. Mekdebe çenli ýaşly çagalary akyl taýdan terbiýelemegiň serişdeleri oýun öwretmek ýa-da okatmak, zähmet, hojalyk işleridir. Çaganyň gündelik durmuşy näçe köptaraply bolsa, onda onuň daşky durmuşa akyl ýetirişi hem hemmetaraplaýyn bolar. Çaga işiň ähli görnüşlerinde hem özünden uly adamlar bilen ýakyn aragatnaşykda bolýar.

Daşky durmuş bilen tanyşdyrmak. Çagalary daşky durmuş bilen tanyş etmek olary akyl taýdan terbiýelemegiň esasy serişdesidir. Çagalaryň daş-töwerekdäki adamlar, dürli zatlar, janly we jansyz tebigat, jemgyýetçilik durmuşy bilen ýakyndan tanyş bolmagy olary akyl taýdan ösdürýär, gözýetimini giňeldýär. Şeýle-de uly adamlaryň gürrüňleri, radio we teleýaýlymda berilýän gepleşikler hem çagalaryň daş-töwerek baradaky maglumatlaryny baýlaşdyrýar.

Çagalar gündelik durmuşda dürli zatlardan peýdalanylýp, olaryň atlaryny öwrenýärler, olaryň häsiýetlerini, näme üçin gerekdigini bilýärler. Meselem, çotga, reňk, kagyz, galam surat çekmek üçin gerek, pil, orak, dyrmyk meýdanda işlemek üçin gerek, çäýnek, kase we tarelka toýundan ýasalandyr. Çemçe, dürtgüç, pyçak demirden edilendir. Ol eliňden gaçsa-da döwürlyän däl. Terbiýeçi şonuň ýaly käbir düşüňjeleri diňe sapakda däl-de, başga wagtlarda hem öwredýär. Meselem, Geldiniň başgaby ýünden dokalypdyr, ol kelläni örän ýyly saklaýar. Amanyň başgaby deriden tikilipdir. Ol hem örän ýyly bolýar we ş.m.

Çaga daş-töwerekden örän köp täze düşüňjani tebigata syn etmek arkaly alýar. Olar gülleriň, dürli ösümlikleriň ösüşlerini, guşlaryň, mör-möjekleriň gündelik durmuşyny synlanlarynda örän köp täze düşüňje alýarlar. Meselem, agaç pyntyklady, agaç ýapraklady, güller açylyp başlady we ş.m. Çagalaryň tebigata gündelik syn etmegi olarda şahsyýetiň örän gowy häsiýetini emele getirýär. Çagalar eýýäm mekdebe çenli döwürden ösümlikler, haýwanlar we tehniki serişdeler bilen gyzyklanyp başlaýarlar.

Oýun. Oýun mekdebe çenli ýaşly çagalaryň esasy işi bolup, olaryň akylyny ösdürmekde uly ähmiýeti bardyr.

Mazmunly-rolly oýunlar çagalaryň daş-töwerek baradaky gözýetimini giňeldýär, sözleşini ösdürýär.

Sahnalaşdyrylan oýunlar çagalaryň eseriň mazmuny hakynda çuň düşüňjelerini, sözleşini baýlaşdyrýar.

Gurluşyk oýunlary çagalaryň geometrik şekiller baradaky düşüňjelerini baýlaşdyrýar.

Öwrediji oýunlar çagalara täze düşünje öwredýär ýa-da öňki düşünjeleriniň üstüni doldurýar, berkidýär.

Zähmet. Çagalar zähmet çekmegiň üsti bilen täze düşünje alýarlar. Olar tebigatda zähmet çekenlerinde köp zatlary öz gözleri bilen görüp, belli netije çykarýarlar. Meselem, depilip agdarylan ýere suw tiz siňip gidýär. Gün şöhesi gowy düşýän ýerde ösümlik gowy ösýär, kölege ýerde haýal ösýär we ş.m

Okatmak. Çagalaryň akyl taýdan ösmegine okatmak örän gowy täsir edýär. Sebäbi okatmagyň netijesinde täze düşünje çaga ulgamlaryň hem belli bir maksat boýunça öwredilýär.

Mekdebe çenli çagalara berilýän bilimiň mazmunyny kesgitleýän döwlet resminamalarynyň biri-de Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan tassyklanylýan okuw meýilnamasydyr.

Okuw meýilnamasynda çagalar bagynyň her bir toparynda öwredilýän dersleriň sanawy, hepdede öwretmek üçin berilýän sagatlaryň sany görkezilýär. Onda şeýle-de okuw ýylynyň haçan başlap, näwagt tamamlanýandygy, güýzki, ýazky, tomusky dynç alyşlaryň möhletleri bellenendir. Okuw meýilnamasy döwlet resminamasy bolup, ony doly we dogry ýerine ýetirmek her bir çagalar baglarynda işleýän bilim işgärleriniň mukaddes borjudyr. Okuw meýilnamasy her okuw ýyly üçin aýry hödürlenilýär. Okuw meýilnamasyndaky ugrukdyryjy görkezmeler we bellikler bilen mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda işleýän işgärleriň tanyş bolmagy hökmanydyr.

Bellik:

1. Şu okuw meýilnamasy, tabynlygyna garamazdan, adaty mekdebe çenli çagalar edaralarynyň ählisine degişlidir.

2. Aýdym-saz, daşary ýurt we rus dili sapaklaryny ýörite hünärli mugallymlar, beýleki sapaklary toparlaryň terbiýeçileri geçirýärler.

3. Kiçi bakja (1-1,5 ýaşly) toparynda duýgulary ösdürmek üçin öwrediji oýunlar, beden saglygy sapaklary geçirilýär.

4. Orta bakja (1,5-2 ýaşly) toparynda duýgulary ösdürmek üçin öwrediji oýunlar, daş-töwerek we tebigat bilen tanyşmak, beden saglygy, aýdym-saz, sözleşi ösdürmek sapaklary geçirilýär. Kiçi we orta bakja toparlarda sapaklar toparlardaky çaga sanyny ikä bölmek bilen geçirilýär.

Nusga

**Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralary üçin mysaly
okuw meýilnamasy**

T/ b	Sapaklar	Toparlaryň hepdelik sapaklarynyň sanawy				
		Bakja toparlar	Kiçi toparlar	Orta toparlar	Uly toparlar	Mekdebe taýýarlaýyş toparlary
1	Sowat öwretmek	-	-	-	2	2
2	Sözleşi ösdürmek (Çeper edebiýat)	1	2	2	2	2
3	Daş-töwerek we tebigat bilen tanyşmak	1	1	1	1	1
4	Matematika	-	-	1	2	2
5	Surat	1	1	1	1	1
6	Şekil ýasamak ýelimlemek, gurnamak (gezekleşdirilýär)	-	1	1	1	1
7	Aýdym-saz	2	2	2	2	2
8	Beden saglygy	1	1	2	2	2
9	Daşary ýurt dili	-	-	-	2	2
10	Rus dili	-	-	-	2	2
11	Duýgulary ösdürmek üçin öwrediji oýunlar	1	1	-	-	-
	Jemi:	7	9	11	18	18

5. Aýdym-saz ýolbaşçylary şu okuw meýilnamasynda göz önün-
de tutulan aýdym-saz sapaklaryndan daşary körpeler bilen geçirilýän
aýdym-sazly gyzyklanma çärelerini, dürli bäsleşikleri, baýramçylyk
ertirliklerini taýýarlaýarlar we geçirýärler.

Okuw meýilnamalaryny peýdalanmak boýunça mysaly ugrukdyryjy görkezmeler

(Mekdebe çenli çagalar edaralary üçin)

1. Türkmenistanyň mekdebe çenli çagalar edaralarynda okuw sapaklary 1-nji sentýabrda başlanýar we 25-nji maýda tamamlanýar.

Okuw ýylynyň dowamynda:

– Oktýabr aýynyň 22-29-y aralygy güýzki dynç alyş günleri (oktýabr aýynyň 30-na okuw başlanýar);

– 2009-njy ýylyň dekabry aýynyň 31-den 2010-njy ýylyň ýanwar aýynyň 12-si aralygy gysgawy dynç alyş günleri (ýanwar aýynyň 13-ne okuw başlanýar);

– mart aýynyň 21-29-y aralygy ýazkawy dynç alyş günleri (mart aýynyň 30-na okuw başlanýar);

Okuw ýylynyň dowamyndaky dynç alyş günlerinde esasy okuw sapaklarynyň derejine körpeleriň ýaş aýratynlyklaryna görä tassyklanylan gün tertibine laýyklykda gezelençler, gyzyklanma çäreleri, dürli oýunlar, aýdym-saz çykyşlary we bäsleşikler meýilnamalaşdyrylýar.

2. Ýörite hünärli mugallymlary, aýratyn okuw otaglary hem-de degişli şertleri bar bolan mekdebe çenli çagalar edaralarynda toparlardaky körpeleriň sany 20 we ondan köp bolan ýagdaýynda daşary ýurt dilleri hem-de rus dili sapaklarynda toparlardaky çaga sanyny ikä bölüp okatmak bolýar.

Toparlardaky çaga sanyny ikä bölmek okuw ýylynyň başyndaky we ýanwar aýyndaky toparlaryň dolulygy baradaky san hasabatlary boýunça kesgitlenilýär.

3. Sensor terbiýesiniň mazmuny

Sensor sözi “sensus” sözünden gelip çykandyr. “Sensor” – bu latyn sözi bolup, “duýmak” “syzmak” diýen manylary aňladýar.

Adam daş-töwerekdäki zatlary duýýar, kabul edýär. Ol töwerekdäki zatlary näçe gowy we doly duýsa, şonça hem daş-töwerekden köp, doly maglumat alýar.

Çagany akyl taýdan gowy terbiýelemek üçin ilki onuň duýuş, syzyş psihiki hadysalaryny gowy ösdürmeli, terbiýelemeli.

Çaga ýaşlykdan predmetleri tanap başlaýar, reňkini atlandyrmagy başaýar. Reňkleriň goşulmagyndan täze reňkiň emele gelşini tejribeleriň we öwrenmegiň netijesinde bilýär. Predmetleri reňkleri boýunça deňeşdirmegi başaýar. Reňkine baglylykda predmetiň çeperçilik taýdan kabul edilişi üýtgeýär.

Sensor terbiýesiniň çagalar üçin ähmiýeti örän uludyr. Reňkleri we şekilleri tapawutlandyryp, olaryň sazlaşygyny, sesleriň beýikligini we pesligini bilip, sungat eserlerine gowy düşünişip, onuň gzelligini duýup, lezzet alýar. XX asyryň başlarynda Montessori tarapyndan işlenilip düzülen sensorik ulgam çagalaryň reňkleri, öwüşginleri hem-de şekilleriň ululyklaryny tapawutlandyryp bilmekligine niýetlenendir. Ol didaktiki materiallardan peýdalanyň, çagalarda özüne erk etmek duýgularyny ösdürmegi, ýagny çagalaryň mugallymsyz özbaşdak okuw bilen meşgullanmagyny öwredýär. Emma muňa garamazdan, duýuş organlary çagalaryň sözleşşi we pikirlenişi bilen baglanyşykly bolmandyr. Bu döwürde çagalaryň bedenlerini ösdürmeklige, predmetleriň görümini we şekillerini, reňkleri tapawutlandyrmaklyga üns berlipdir.

Sensorik terbiýäniň meseleleriniň işlenilip düzülmegine Ýelizaweta Iwanowna Tiheýewa uly goşandyny goşdy. Onuň işläp düzen materiallarynyň, oýunlarynyň (tebigy materiallar ulanylýan oýunlar) ähmiýeti hem reňkleri, şekilleri tapawutlandyrmak bilen baglydyr. Predmetleriň görnüşleri, hili bilen çagalara oýnuň dowamynda tanyşmak maslahat berilýär. Çagalara reňkleri tapawutlandyrmak olary aýdyp bilmek, olaryň gurluşy barada düşüňje berilýär. Reňkleri garyşdyrsaň, ondan täze reňki alyp bolýandygy, olaryň kömegi bilen bolsa, sungatyň täze görnüşlerini emele getirip bolýandygyny öwredilýär.

Çagalar baglarynda çagalara daşky gurşawy öwretmek göz önünde tutulýar, ýagny olar öňe-yza, ýokaryk-aşak, daş-ýakyn, sag-çep diýen ýaly düşüňjeler bilen tanyşdyrylýar. Predmetiň şekillerini, olaryň görümini tapawutlandyryýarlar we biri-biri bilen deňeşdirmek hem öwredilýär.

Wagtyň geçmegi bilen çagalar wagty kesgitlemegi öwrenýärler, wagt barada düşüňje alýarlar. Ilkibaşda çaga “düýn”, “şu gün”, “ertir”

diýen sözleriň manysyny öwretmek kyn bolýar. Bular baradaky düşünje tejribäniň toplanmagy bilen amala aşyrylýar. Sensoriki terbiýäniň düzümine eşidişi ösdürmeklik, sesleri diňletmek we tapawutlandyrmak, predmetleriň görnüşlerini tapawutlandyrmak, olary dogry atlandyryp bilmek girýär. Gündelik durmuşda terbiýeçiniň kömegi bilen sensoriki terbiýe oýunlaryň üsti bilen dürli görnüşde alnyp barylýar.

Sensoriki terbiýäniň esasy usuly derňew bolup durýar. Onuň netijesinde çagalar şekilleri tapawutlandyrmagy, predmetleriň reňkini we gatnaşygyny tapawutlandyrmagy öwrenýärler.

Çagalara sensoriki etalonlar barada düşünje bermek sensoriki terbiýäniň esasy meseleleriniň biri bolup durýar. Sensoriki etalonlara taryhy-jemgyýetçilik tejribeçilikde ýygňalan nusgalyklar, şar, kub, tegelek, kwadrat we şuna meňzeşler mysal bolup bilýär. Eger-de çaga şu etalonlar bilen tanyş bolsa, onda ol olaryň manylary bilen hem tanyş bolýar hem-de oňa daşky gurşawy özleşdirmeklik aňsat bolýar.

Terbiýeçi çagalary derňew usullary bilen tanyşdyrýar. Ýagny haýsydyr bir şekili çekmeklik üçin onuň nähili böleklerden durýandygyny bilmeli. Onuň nusgasyny seljermegi öwredýär. Işiň beýleki görnüşini taýýarlamak üçin, meselem, zähmete taýýarlamak üçin şoňa görä barlag usullaryny saýlap alýar.

Kagyz bilen matanyň düzümini bilmek üçin çagalar kagyzy we matany gysymyna gysanynda nähili sesiň çykyandygyny, suwa basanynda nähili görnüşiniň emele gelýändigini çagalara synladýar. Derňew çagalaryň ýaş aýratynlygyna görä geçirilmeli. Kiçi ýaşly çagalar gurluşy, reňki boýunça ýönekeý predmetleri (top, gurjak), uly ýaşly çagalar bolsa, olary gurşap alýan zatlaryň reňkini, göwrümini, agramyny kesgitläp bilýärler.

Derňew boýunça yzygider iş geçirýän çagalar predmetiň her bir alamatyny aýdyp bilýärler. Bu bolsa çagalarda geljekde predmetlere içgin seredip, onuň dürli taraplaryny synlamaklygyna hem-de gerek ýerinde ulanmaklygyna ýardam edýär.

Terbiýeçi sensoriki terbiýäniň dürli görnüşlerini ulanýar. Şeýlelikde, şekillendirişde çaga reňki we öwürşinleri tapawutlandyrmagy, sazy diňlemek bilen onuň tempini, ritmini, häsiýetini özleşdirýär. Palçykdan şekil ýasamak boýunça iş geçirilende, kiçi ýaşly

çagalaryň terbiýeçisi ýumşak palçykdan şekil ýasamaklygynyň aňsat düşýändigini göz önünde tutup, ol gaty palçygyň bir bölegini hem-de ýumşak palçygyň bir bölegini çagalaryň eline berýär. Haýsy palçyk bilen işläniňde ýeňil bolýandygyny saýlap almaklaryny tabşyrýar. Şeýle ýasalyp bolnandan soň, olary çagalaryň ellerine aldyryp, palçykdan ýasalan şekiliň gatylygyny ýa-da ýumşaklygyny aýtmaklaryny soraýar. Bu işiň üsti bilen çagalar gaty we ýumşak diýen düşünjani anyklaýarlar. Sensoriki terbiýäniň üsti bilen çagalary daşky tebigat bilen tanyşdyrmak hem bolýar. Terbiýeçi çagalar bilen gezelenç guranda, nähili ses eşidýändigini, olara kimiň köp ses eşidýänligini oýunlaryň üsti bilen hödürleýär ýa-da çagalaryň gezelenç döwründe bagly ýerlere baranlarynda gülleriň owadanlygyny, olaryň dürli reňkleriniň bardygyny synladýar. Şu tejribelikde alan düşünjelerini çagalar beýleki sapaklarda hem ulanýarlar.

4. Çagalar baglarynda okuw işiniň guralyşy

Çagalar bagynda okatmak. Çagalar bagynda okatmak – bu çagalary çagalar bagynyň milli maksatnamasynda göz önünde tutulan ýönekeý bilimleriniň birnäçesi bilen yzygiderli, bir maksat boýunça alnyp barylýan pedagogik çäredir.

Okatmak çagalaryň akyl ýetiriş ukyplaryny ösdürýär. Çagalara öwredilýän, berilýän bilim yzygiderli bolmalydyr. Okuw materialy çaganyň akylyny, pikirleniş ukybyny ösdürmelidir.

Okatmak çaganyň syn edijiligini, bilesigelijiligini, ugurtapyjylygyny ösdürýär, ol kadaly guralanda çaganyň ahlak, zähmet hem-de gözelligi terbiýeleriniň dogry guralmagyna kömek edýär.

Çagalar bagynda körpelere ilkinji medeni-arassaçylyk endikleri öwredilýär. Esasy hereketler, özüni medeniýetli alyp barmagyň düzgünleri, zähmeti söýmek, surat çekmek, aýdym-saz ýaly ilkinji düşünjeler berilýär.

Okamak çagany mekdep okuwyna taýýarlaýar. Çaganyň okamak netijesinde alan bilimleri, başarnyklary we endikleri olarda okuw işiniň kemala gelmegine alyp barýar. Mekdebe çenli pedagogika ylmy çagalary çagalar bagynda okatmagyň nazaryýetini ylmy taýdan işläp düzýär. Bu ugurdan mekdebe çenli pedagogika ylmynda edilen işler örän köpdür. Aýratyn-da çagalary çagalar bagynda okatmak

boýunça A.P. Usowa uly işler etdi. Ol çagalary çagalar bagynda okatmagyň mazmunyny hem-de usullaryny ilkinjileriň biri hökmünde işläp düzdi. Çagalary çagalar bagynda okatmak mekdepde okatmaktan tapawutlydyr. Hatda onuň mazmuny, gurluş usullary hem tapawutlanýar. Mekdepde okuwçylara bilimleriň esaslary öwredilýär. Emma çagalar bagynda körpelere ýönekeý düşüňjeler ylmy esasyda öwredilýär.

Okuw işi. Çaganyň bilim, başarnyk hem-de endik almagy üçin edýän işine okuw işi diýilýär. Okuw işi terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda alnyp barylýar. Okuw işi öz öňünde goýan maksadyna ýetmek üçin, onuň ýollaryny, mümkinçiliklerini gözlemekdir.

Çaga meseläni çözmek üçin terbiýeçä örän ünsli gulak asmaly bolýar. Öz öňünde goýlan meselesini çözmek üçin belli bir derejede özbaşdak pikirlenmek işlerini maksatly alyp barmak ýaly häsiýetler gerekdir.

Okatmagyň ylmy talaplary. Terbiýeçi okatmak işinde ylmy talaplara daýanyp, iş alyp barýar.

“Didaktika” diýlen söz grek sözi bolup, okamak, öwrenmek diýen manyny berýär.

Ilkinji gezek okatmakdaky ylmy talaplary beýik çeh pedagogy Ýan Amos Komenskiý özüniň “Beýik didaktika” diýen işinde işläp düzdi. Ol şonda okatmakda güýçýeterlik, ulgamyly, zygider görkezijilikli, işjeň we aňly bolmaklyk häsiýeti barada ýazdy. Soňra bu ylmy talaplary rus pedagogy K.D. Uşinskiý ösdürdi we üstüni ýetirdi. Pedagogika ylmy mekdebe çenli ýaşly çagalary okatmaklygyň şu aşakdaky ylmy talaplaryny öňe sürdi:

Okatmaklygyň ösdürijilik düzgüni. Okatmak öz maksadyna ýeter ýaly, çagalaryň güýçýeterliginde bolmalydyr. Öwredilýän bilimiň çagalaryň güýçýeterliginde bolmalydygy barada rus psihology L.S. Wygotskiý hem aýdypdy. Psihologyň aýtmagyna görä, öwredilýän bilim çagalaryň ösüş derejesinden biraz öňde bolmalydyr.

Okatmaklygyň terbiýe berijilik düzgüni. Öwredilýän bilimleriň terbiýe berijilik ähmiýeti bolmalydyr.

Bilimiň güýçýeterlik düzgüni. Öwredilýän bilim çaganyň öz güýçýeterligine görä bolmalydyr. Bu barada Komenskiý: “Öwredilýän bilim aňsatdan kyna, ýakyndan daşa gitmelidir” diýýär.

Ulgamlylyk we yzygiderlilik düzgüni. Täze öwredilýän zat öňki öwrenileniň esasynda bolmalydyr. Okuw maksatnamasy şol esasyda düzüldür. Terbiýeçi okuw maksatnamasynyň materiallaryny meýilnamalaşdyranda berk yzygiderliligi saklamalydyr. “Güýz” diýen temada surat çekdirmek üçin güýz aýlary bilen bagly agaçlara syn etmek, güýz barada gürrüň geçirmek, goşgy okamak, soňra “Güýz” diýen temada özbaşdak surat çekdirilse okuw netijeli bolýar.

Çagalaryň bilimini aňly we işjeň özleşdirmek düzgüni. Öwredilýän bilimi çagalara aňly we işjeň özleşdiren wagtynda ol oňat netije berýär. Mehaniki ýat tutdurylyp öwredilýän maglumat maksadalaýyk däldir. Şonuň üçin çagalaryň berilýän maglumatlary aňly özleşdirmekleri üçin olara “Näme üçin?, Nähili?” diýen soraglary bermeli.

Meselem, Gary jaýa getirseň, näme bolar? Güle suw guýman goýsaň, näme bolar? Çaga bu soraglara jogap bermek üçin öňki bilimlerine daýanmaly bolýar.

Çagalara bagynda täze öwredilýän zatlar deňeşdirilip öwredilýär. Çagalara şonda öwredilýän iki zadyň meňzeş we tapawutly taraplaryny aňly özleşdirýärler.

Çagalara bagynda käbir tejribeleri geçirmek hem gowy netije berýär. Meselem, gülleri ösdürmek, meýdanda işlemek, bularyň hemmesi çagalara öwredilýän zatlaryň aňly bolmagyna alyp barýar.

Görkezip okatmak düzgüni. Mekdebe çenli çagalara öwredilýän bilim görkezijilik häsiýetde bolmalydyr, sebäbi mekdebe çenli ýaşly çagalaryň pikirlenmesi görüş häsiýetdedir. Ý.A. Komenskiý öz işinde şeýle diýýär:

– Hemme zady duýgy organlary bilen kabul edip bolýan bolsa, şeýle hem etmelidir (eşidiş, görüş, elläp görüş, dadyp, ysgap görüş).

K.D. Uşinskiý şeýle diýýär:

– Haýsydyr 5 sany nätanyş sözi çaga öwretjek boluň, ol kyndyr. Emma oňa 20 sany sözi suratlar bilen baglanyşdyryp öwrediş, çaga ony tiz we aňsat öwrener;

– Çaga haýsydyr bir zady dilden düşündirjek boluň, ol bu zatlary kynlyk bilen öwrener, emma kynrak zatlary suratyň kömegi bilen öwretseň, onda ol tiz we çalt kabul eder.

Okatmakda aýratynlykda çemeleşmek düzgüni. Okuw materialyny hemme çagalar birsydyrgyn, bir çuňlukda özleşdirip bilmeýärler. Gowşagrak kabul edýän çagalara biraz ýeňilräginden başlap öwredip başlamaly. Öz kabul edip biläýjek işlerinden özbaşdak ýumuşlary bermeli. Has çuň we çalt kabul edýänlere goşmaça ýumuşlar tabşyrmaly.

Ýan Amos Komenskiýniň aýdyşy ýaly, terbiýeçi çagalary okatmagy ylmy pedagogik we psihologik esasyda alyp barsa, işinde üstünlükler gazanyp biler.

Okatmagyň usullary we tärleri. Terbiýeçi çagalara milli maksatnama boýunça täze bir zat öwredende, dürli usullary we tärleri peýdalanýar.

Okatmagyň usullary – bu terbiýeçiniň çagalara täze bilim, başarnyk we endik öwretmek üçin saýlap alan iň amatly ýoludyr. Tär – bu usulyň görnüşidir.

Pedagogikada okatmagyň usullaryny şu aşakdaky görnüşlere bölýäris:

1. Görkezijilik usuly.
2. Söz usuly.
3. Tejribeçilik usuly.
4. Oýun usuly.

Görkezijilik usuly. Mekdebe çenli ýaşly çagalary okatmakda görkezijilik usuly uly rol oýnaýar. Okatmakda görkezme esbap ulanmak ylmy talaplaryň biridir. Görkezijilik usuly çagalara täze bilim, düşünje bermekde ulanylýar. Bu usula öwredilýän, okadylýan zadyň hökman özüni görkezmek, dürli görkezme esbaplary (nusgasy, dürli çyzgylar, tehniki serişdeler, telegepleşikler, wideoýazgylar, magnitafon ýazgylary) degişlidir.

Okatmakda mümkin bolan zatlary sapak geçirilýän otaga getirip görkezmelidir. Çagalaryň şol görkezilýän zady hemmetaraplaýyn synlap, kabul etmekleri üçin şert döretmeli (gök önümleri, gülleri, geýimleri we ş.m.). Käbir zatlary, predmetleri gezelenç wagtynda baryp görmeli (baga, baýyrlara, ekin meýdanlaryna, gurluşyklara, ussahanalara we ş.m.).

Durmuşda käbir ýagdaýlarda şol predmeti, zady topara getirip bolmaýar, baryp görmeklige hem mümkinçilik bolmaýar. Şeýle

ýagdaýlarda çekilen dürli suratlardan peýdalanmaly. Meselem, ýabany haýwanlar, tokaýlar, deňiz, derýa we ş.m. Şeýle bolanda görkezilýän suratlar uly görnüşde, hemme çagalara görner ýaly bolmalydyr.

Terbiýeçi sapak wagtynda käbir zatlaryň nusgalaryny görkezýär. Meselem, plastilinden, toýundan şekil ýasalanda, ýelimlemek işlerinde, gurnamak işlerinde we ş. m. terbiýeçiniň şeýle etmegi hem görkezijilige girýär.

Söz usuly. Bu usul görkezijilik usuly bilen baglanyşykda ulanylyr. Söz usulynyň many-mazmuny giňdir, uludyr.

1. Gürrüň bermek.
2. Okap bermek.
3. Sorag-jogap arkaly gürrüň bermek.

Tejribeçilik usuly. Çaga köp täze zatlary tejribeçilikde ýerine ýetirip görkezýär we düşündirýär. Çagalary terbiýeçiniň görkezenlerini ýerine ýetirýärler we öwrenýärler.

Meselem, tebigat sapagynda güllerden, otag ösümlüklerinden käbir tejribeleri geçirip, ösümlükleriň ösüş şertine göz ýetirýärler.

Oýun usuly. Bu usul çagalary baglarynda çagalary bilen köp geçirilýär. Muňa öwrediji oýunlar degişlidir. Terbiýeçi öwretjek zadynyň mazmunyna görä, usul we tär saýlap alýar. Usul saýlamakda çagalaryň ýaş aýratynlygy, olaryň taýýarlygy, terbiýeçiniň ussatlygy gerekdir. Şol öwredilmeli zady her terbiýeçi özüçe öz gowy görýän usullaryndan peýdalanyp öwredip biler.

Amaly iş. Çagalary daş-töwerek bilen tanyşdyrmagyň meýilnamasyny ýazmak we seljermek.

Amaly iş. Akyl terbiýesi boýunça maksatnamanyň wezipesini seljermek.

Amaly iş. Bir sapagyň ýazgysyny ýazmak.

5. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň ahlak terbiýesi

Ahlak we moral barada düşünje. Ahlak, ahlaklylyk adamyň özüni alyp barşyny, gylyk-häsiýetini kesgitleýän kadalarydyr. Ol adamlaryň biri-birine nähili garaýandyklaryny (halka, jemgyýete, döwlete, Watana, maşgala we ş.m.), olar bilen baglylykda özüni nähili alyp barýandyklaryny kesgitleýär.

“Moral” diýen söz latynça MOS (moralis), fransuzça morales diýen sözden gelip çykandyr. Ol hem “gylyk, ahlak” diýen manyny aňladýar. Moral adamyň ahlak taýdan özüni alyp baryş kadalarydyr. Moral düzgünleri ahlak kadalarynyň hemmesini däl-de, umumylaryny we has möhümlerini öz içine alýar.

Çagalar bagynda berilýän ahlak terbiýesi. Adam ahlak taýdan bütin ömründe terbiýelenýär. Emma onuň mekdebe çenli ýaşyndaky alan terbiýesi hemmesiniň gözbaşydyr. Çaganyň ýaşlykda öwrenen, özleşdiren, endik eden ahlak kadalary bütin ömründe yz galdyrýar, ýadyndan çykmaýar. Şonuň üçin çagalaryň mekdebe çenli döwründe alýan terbiýesi örän dogry, päk bolmalydyr. Her bir terbiýeçi çagalary ýaşlykdan ahlak taýdan dogry terbiýelemelidir.

Hemmetaraplaýyn terbiýe alan adamlaryň iň gymmatly taraplarynyň biri-de onuň ahlak sypatlarydyr.

Çaga çagalar bagynda ilkinji ahlak kadalaryny öwrenýär. Maşgalada bolsa öz ata-enelerinden, uly doganlaryndan öwrenýär. Olar şonda maşgalada we köpçülik ýerlerinde özüni edepli alyp barmaklygy, ýoldaşlary bilen mylakatly bolmaklygy, köpçülik zatlaryny aýawly saklamaklygy, tebigaty gorap saklamaklygy, öz Watanyňy çyn ýürekden söýmekligi we uly adamlaryň çekýän zähmetine hormat goýmaklygy öwrenýärler.

Soňky döwürde alymlaryň geçiren barlaglary mekdebe çenli ýaşly çaganyň ilkinji ahlak kadalaryny öwrenmekde örän köp mümkinçilikleriň bardygyny görkezdi, olaryň esasynda mazmunyny hem-de olary öwretmegiň usullary işlenilip düzüldi.

Ahlak terbiýesiniň wezipesi. Çagalar bagynda körpelere berilýän ahlak terbiýesiniň esasy wezipesi olarda ahlak duýgularyny, özüni alyp barmagyň gowy endiklerini kemala getirmekten ybaratdyr.

Çaganyň ahlak duýgusy nämeden ybarat?

Çaga özüniň gowy eden zatlaryna *begenýär*, uly adamalaryň öwgüsine *satlanýar*, ýoldaşlarynyň üstünligine hem *begenýär*, olara ýeri gelende kömek etmek *isleýär*, ulularyň aýdanlaryny bolşy ýaly ýerine ýetirmek *höwesi döreýär*. Çaga şeýle-de ulularyň duýduryşyna, käýinjine *gynanýar*. Käbir işler bilen ulularyň göwnünden turup bilmezligine, ýoldaşlarynyň erbet işlerine *gynanýar*. Ine, çaganyň şu ýokardaky begençleri we gynançlary onuň *ahlak duýgularydyr*.

Bir mysal, çagalar meýdançada oýnap ýörler. Oraz diýen çaga pökgi oýnap ýör. Geldi diýen çaga geläge-de, Orazy urup goýberip, onuň pökgüsini alyp gidýär. Oraz aglap galýar. Meret diýen çaga Orazy köşeşdirýär. Oňa öz oýnap oturan maşynjygyny berýär we kellesinden sypaýar. “Al, Oraz, sen aglama, ine, şu maşynjygy oýnaber” diýip gidýär.

Meret diýen çagada ýoldaşyňa kömek etmek, düzgüni bozýany ýazgarmak duýgusy bar.

4-5 ýaşly çagalaryň ahlak duýgulary aňly, düşüňjeli häsiýete eýe bolup başlaýar. Olar indi Watan näme?, Ony näme üçin söýýäris? Biziň Prezidentimiz kim? diýen ýaly soraglara aňly düşüňýärler.

Mekdebe çenli uly ýaşly (6-7) çagalaryň ahlak duýgulary has çuňdur we giňdir. Indi olar nämäniň gowudygyna, nämäniň erbetdigine aňly düşüňýärler. Indi olaryň Watana, Mähriban Prezidentimize bolan hormat duýgulary has giň bolýar. 6-7 ýaşly çagalar ulular, ýoldaşlary bilen mylatatly salamlaşýarlar, sagbollaşýarlar. Kömek edilen zat üçin “sag bol” aýtmagy endik edýärler.

Çagalar bagynda berilýän ahlak terbiýesiniň mazmuny. Çagalar bagynda ahlak terbiýesiniň mazmuny “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasynda” görkezilendir. Çagalary ahlak taýdan terbiýelemeklik çagalar baglarynda alnyp barylýan ähli terbiýeçilik işleriniň üsti bilen alnyp barylýar.

Çagalary ahlak taýdan terbiýelemegiň mazmuny şu aşakdakylardan ybaratdyr.

Watana bolan söýgini terbiýelemek, türkmen halkyna, onuň çekýän zähmetine çäksiz söýgini terbiýelemek, medeniýetlilik terbiýelemek, moral sypatlary terbiýelemek. Ine, şu aýdylanlar ahlak terbiýesiniň mazmunyna degişlidir. Çagalary ahlak taýdan terbiýelemeklik oýunda, zähmetde, sapaklarda, gezelençlerde we başga-da ähli işlerde amala aşyrylýar.

Çagalary ahlak taýdan terbiýelemekde terbiýeçiniň moral keşbi. Terbiýeçi diňe öz işini doly we dogry alyp barmak bilen çäklenmän, eýsem, köpçülik ýerlerinde, maşgalasynda, işleýän ýerinde özüni ýokary moral sypatly alyp barmalydyr. Onuň ýoldaşa wepalylygy,

adamkärçiligi, watansöýüjiligi beýleki adamlara, öz terbiýeleýän çagalaryna görelde bolmalydyr.

Mekdebe çenli çagalary ahlak taýdan terbiýelemegiň usullary. Çagalary ahlak taýdan terbiýelemegiň esasy usuly, olara ahlak düzgünlerini durmuşda görkezip, öwretmekden ybaratdyr. Gury söz bilen öwretmelere, ýagny “şeyle etmeli”, “şeyle bolmaly” diýlenlere gowy düşünmeýärler.

Çaga näçe kiçi bolsa, oňa öwredilýän ahlak kadalar takyk bolmalydyr. Terbiýeçi çagalara topara girende salamlaşmagy, ýoldaşyň oýnawajyny ýere gaçyrsa, alyp bermeklige kömek etmegi, dargap ýatan oýnawaçlary ýygnaşdyrmagy, gapydan uly adamlary ilki goýbermekligi, özüňe kömek edilen zat üçin “sag bol” aýtmaklygy birnäçe gezek gaýtalap öwretmelidir.

Terbiýeçi kähalatlarada çagalaryň önünde özleriniň pikirlenmegi üçin bir mesele goýýar.

Meselem, Aşyr ýaraman çagalar bagyna birnäçe gün gelmeýär. Terbiýeçi çagalara ýüzlenip, “Çagalar, biz nähili edip Aşyra kömek edip bileris!” diýýär. Çagalar dürli pikirleri aýdýarlar. Terbiýeçi çagalaryň: “Aşyra gowy surat çekip, kagyzdан ýelimläp, gowy zatlary ýasap, oňa hat ýazaly” diýen pikirlerini goldaýar. Ine, şeýle ýagdaý çagalarda dostluk, doganlyk, adamkärçilik ýaly duýgularyň ösmegine kömek edýär.

Çagalary ahlak taýdan terbiýelemekde, ýagny degişli usul ulanmakda çagalaryň ýaş aýratynlygy göz önünde tutulmalydyr. Çaga näçe ýaş bolsa, olaryň her bir kiçijik üstünligini öwmelidir.

Terbiýeçi uly toparyň çagalaryndan talap edijiligi güýçlendirýär. Kâbir çagalara duýduryş berýär, utandyrýar. Olaryň uly çagalardygyny, özbaşdak köp zatlary edip bilýändigini, uly adamlara päsgel bermezligini düşündirýär.

Terbiýeçi çagalary ahlak taýdan terbiýelemekde uly adamlaryň we çagalaryň gowy eden işlerini mysal getirip düşündirmelidir. Çagalar şol gowy zatlara öýkünýärler. Çagalar, köplenç, öz terbiýeçileriniň ýöreýsine, adamlar bilen salyhatly, medeniýetli gepleýsine, salamlaşysyna, sag bol aýdysyna, ähli edýän hereketlerine öýkünýärler. Kâbir ýagdaýlarda çagalar öz ata- enelerine, gowy görýän adamlaryna öýkünýärler.

Terbiýeçi kähallatlarda topardan bir çagany öwýär.

Meselem, Ajap örän arassa we tertipli. Görüň, ol oýnanda eşiklerini hapalamandyr, tertipli edip, asyp goýupdyr we ş.m. Çagalar hem Ajap ýaly bolmaga çalyşýarlar.

Uly ýaşly çagalar bilen moral temada gürrüňler hem geçirmek bolýar. Şonda durmuşdan, çeper eserlerden degişli mysallary getirip düşündirmeli.

Terbiýeçi çagalary terbiýelemekde hemmişe bir usuldan peýdalanylýan däl. Ol dürli usullardan peýdalanylýar.

Mekdebe çenli ýaşly çagalarda Watana bolan söýgini terbiýelemek.

Çagalarda Watana bolan söýgini terbiýelemek irki ýaşdan başlanýar. Çaga maşgaladan, telewizordan, radiodan öz Watany barada köp zatlary eşidýär. Bu zatlar çagalarda Watana, Mähriban Prezidentimize bolan söýginiň başlangyjyny başlaýar.

Çagalara Watana bolan çyn söýgini terbiýelemek kem-kemden kemala gelýär. Çagalaryň düşüňjeleriniň artmagy bilen berilýän bilim hem giňelýär.

Watana bolan söýgi maşgaladan, çagalar bagyndan, ýaşayan obasyndan başlanýar.

Watana bolan söýgini terbiýelemegiň serişdeleri we usullary.

1. Sapaklarda.
2. Baýramçylyklaryň üsti bilen.
3. Çeper edebiýatyň üsti bilen.
4. Duşuşyklary guramagyň üsti bilen.

Watana bolan söýgini terbiýelemegiň mazmuny we wezipesi.

Çagalarda Watana bolan söýgini çagalar bagy maşgala bilen birlikde alyp barmalydyr. Watana bolan söýgi maşgalada ata-enesine, doganlaryna, ýakyn adamlaryna bolan söýgüsinden başlanýar.

Terbiýeçi çagalaryň ata-enesiniň işi, onuň ähmiýeti bilen tanyş etmelidir. mümkin bolsa çagalaryň käbiriniň ata-enesi bilen duşuşyklar guramalydyr.

Çagalar baglarynda hem körpeleriň sagdyn we şadyýan bolmaklary üçin köp adamlar zähmet çekýärler: müdir, mugallym, terbiýeçi, terbiýeçiniň kömekçisi, aşpez, lukman, bagban, kir ýuwujy we ş.m.

Çagalary şolaryň zähmeti bilen tanyş etmek olarda ilkinji ahlak terbiýesini kemala getirýär.

Çagalary daş-töweregimizdäki gözəl tebigat bilen tanyş etmek hem Watana bolan söýgüdür. Çagalary mümkin bolsa, ekin meýdanlaryna, daga, çöle, derýa, köllere we ş.m. ýerlere eltip görkezmeli. Dürli pasyllarda gezelençleri guramak ähmiýetlidir. Her paslyň öz gözelligi bardyr.

Oba çagalaryny öz obasy, görnükli ýerler, şäher bilen tanyş etmeli. Türkmenistanyň tebigaty barada düşünje bermeli. “Aşgabat ýurdumyzyň paýtagtydyr” diýen temada ýörite sapak geçirmeli. Çagalar bagyndaky çagalar ýurdumyzda örän köp milletleriň agzybir ýaşayandyklary barada hem dogry düşünje almalydyr. Şonuň üçin çagalara goňşy, doganlyk milletler barada hem düşünje bermeli. Bu Watana bolan söýgüdür, şeýle-de dostluk-doganlyk terbiýesidir.

6. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň zähmet terbiýesi

Adamzat durmuşynda zähmetiň ähmiýeti. Zähmet hemmetaraplaýyn ösen adamlary terbiýelemegiň iň zerur şertleriniň biridir. Geçmişdäki akyldarlaryň aýtmaklaryna görä, adamy adam eden zähmetdir. Zähmet şahsyýetiň köptaraplaýyn ösmegine uly kömek edýär. Adam jemgyýetde zähmet çekmese, ýaşap bilmeýär. Adam zähmet netijesinde özüniň rahat durmuşyny üpjün edýär.

Taryha ser salyp görsek, adamzat döräli bäri dürli zähmetleri çekip gelipdir. Adam öz zähmeti bilen medeniýetli, gowy ýaşap bilipdir. Adamlaryň bilelikde çeyän köpçülikleýin zähmeti jemgyýeti baýlaşdyrýar.

Öndürijilikli, gowy zähmet çekýän adamlary hemme döwürlerde hormatlapdyrlar.

Halk döredijiliginde zähmetiň peýdasy, ähmiýeti barasynda köp nakyllar döräpdir.

Meselem, “Işlemedik – dişlemez”.

“Ýatan öküze iým ýok”.

“Çekseň zähmet, ýagar rehnet”.

“Ir turan işinden dynar” we ş.m.

Ertekilerde, dessanlarda hem pāk zähmet çekýänler gowy adamlar edilip görkezilipdir. Biziň häzirki Garaşsyz, baky Bitarap döwletimizde hem erkana zähmet çekmeklige, hünär öwrenmeklige giň ýollar açyldy.

Gowy zähmet çekip, özüni tanadanlar dürli ordenler, medallar, we başga-da birnäçe gymmatbahaly sowgatlar bilen sylaglanýar.

Çagalar bagynyň terbiýeçileri mekdep ýaşyna ýetmedik körpelere ilkinji zähmet endiklerini berýärler we ulularyň zähmetini hormatlamak ýaly gymmatly ahlak häsiýetleri terbiýeleýärler.

Zähmet çaganyň akylynyň, duýgularynyň ösmeginde, gyzyklanmalarynyň artmagynda, gylyk-häsiýetiniň kemala gelmeginde möhüm rol oýnaýan serişdeleriň biridir. Çagalar bagynyň maksatnamasyna zähmetiň üç görnüşi girizilendir. Olar hojalyk zähmetinden (nobatçylyk), tebigatdaky zähmetden we gol zähmetinden ybaratdyr.

Zähmetiň her bir görnüşi çagalaryň hemmetaraplaýyn ösüşiniň umumy meselelerini, şeýle hem zähmetiň diňe şol görnüşinde çözülip bilinjek anyk meseleleri ýerine ýetirmek üçin bellendir. Mysal üçin, hojalyk zähmeti çagalary durmuş hyzmatynyň predmetleri bilen tanyş edýär. Körpeler ol predmetler bilen iş salyşmagy öwrenýärler. Şeýle hem olarda öz-özüňe hem-de köpçülige hyzmat etmegi başarmak endikleri kemala gelýär.

Çagalar tebigat bilen bagly zähmetde ösümlikler we haýwanlar bilen tanyşýarlar. Olar özleriniň ösmekleri we ulalmaklary üçin nähili şertleriň döredilmelidigine göz ýetirýärler. Körpeler gol zähmetinde bolsa kartonyň, matalaryň, agaçlaryň we beýleki materiallaryň hili we aýratynlyklary barada köp zatlary bilýärler. Bu meşgullanmalarda çagalara geljekde gerek boljak endikleriň birnäçesi öwredilýär.

Ondan başga-da zähmetiň görnüşleri näçe köpdürli bolsa, sonça hem çagalarynyň elleriniň myssalaryny berkitmäge, olaryň göz çenini kämilleşdirmäge oňat şertler döredýär.

Çagalar bagynda nobatçylygyň girizilmegi körpelere zähmet terbiýesini bermekde möhüm rol oýnaýar. Zähmetiň bu görnüşine dört ýaşyndaky çagalar (orta topardan) çekilýärler. Tarekalary stoluň üstünde ýerleşdirmek, olaryň ýanynda çemçeleri goýmak gaty bir çylşyrymly iş däl. Emma ol çaga üçin kyn meseledir. Onda-da

öz yerinde tertipli goýmagy talap etmelidiris. Terbiýeçi ilki bilen çagalara tarelkany, çemçeleri nirede we nähili goýmalydygyny öwredýär. Soňra kem-kemden terbiýeçiniň görkezmeleri ýatlatmak we gözegçilik etmek bilen çalşyrylýar.

Nobatçylyk her günde 3-4 çagadan belleniýär. Olaryň her biriniň öz orny bolýar. Mysal üçin, olaryň biri tebigat burçunda, beýlekisi ýuwnulýan otagda, üçünjisi nahar iýilýän wagtda, dördünjisi sapak wagtynda nobatçylyk edýär. Olaryň yerine ýetirmeli işleriniň hem berk düzgünleri ýola goýulýar.

Naharhanada çagalaryň nobatçylygynyň ýola goýulmagy olaryň matematikadan bilim derejeleriniň artmagyna ýardam edýär. Nobatçylar her bir stoluň başynda näçe çaganyň oturandygyny dogry sanamagy başarmalydyrlar we tarelkalaryň, çemçeleriň näçesini goýmalydygyny bilmelidirler. Şeýlelik bilen çagalar hasaplamagy öwrenýärler, “köp”, “az”, “deň” diýen düşüňjelere iş ýüzünde göz ýetirýärler.

Tebigat burçundaky ösümlüklere gözegçilik etmek bilen çagalar olaryň ösüş tapgyryny öwrenýärler. Ýaz paslynda çagalar gül ekmek bilen meşgullanýarlar. Olaryň biri ýer depse, beýlekisi mellegiň içindäki daşlary we iri çöpleri daşyna çykarýar. Gýş paslynda hem çagalaryň zähmetini guramak bolýar. Körpeler terbiýeçiler bilen bilelikde ýodajyklary gardan arassalaýarlar, gary bir ýere üşürýärler. Köpçülikleýin guralan iş hemmeleri özüne çekýär.

Çagalaryň her biriniň çeken zähmetine dogry baha bermek örän möhümdir. Körpeleriň zähmetine baha berlende, esasy üns olaryň öz güýçlerine bolan ynamy ösdürmäge, zähmete höwes döretmäge gönükdirilmelidir.

Biziň ýaş neslimiziň geljekde zähmetsöýer adamlar we jemgyýetiň işeňňir agzalary bolup ýetişmekleri üçin olary diňe belli bir bilimler we endikler bilen ýaraglandyrmak ýeterlik däl. Olarda zähmetsöýerligi, zähmet adamsyna hormat goýmagy terbiýelemek möhümdir.

Körpeleri ulularyň zähmeti bilen tanyşdyrmak. Körpeleri ulularyň zähmeti bilen tanyşdyrmak olaryň zähmete bolan höwesini ösdürýär. Olarda uly adamlaryň zähmetlerine bolan hormat duýgusyny döredýär. Çagalar zähmetiň adamlaryň durmuşynda oýnaýan roly, sap ýürekden zähmet çekmekligiň zerurlygy baradaky ilkinji düşüňjeleri

çagalar baglarynda alýarlar. Çagalara zähmet terbiýesini bermede uly nesliň zähmet göreldesiniň uly ähmiýete eýedigini hem-de olary ulularyň zähmeti bilen ýakynadan tanyşdyrmagyň zerurdygyny N.K.Krupskaýa, A.S.Makarenko we W.A.Suhomlinskiý ýaly görnükli pedagoglar belläp geçipdirler.

N.K.Krupskaýa aýratyn-da çagalaryň ulular bilen bilelikdäki çekýän zähmetlerine ýokary baha berdi. “Bilelikdäki çekilýän zähmet olarda toparlaýyn bolmaklygy terbiýeleýär” diýip, ol belledi.

Terbiýeçiler çagalaryň ýaş aýratynlyklaryny nazarda tutup, olary adamlaryň zähmeti bilen tanyş etmelidirler. Öňdebaryjy terbiýeçileriň terbiýeçilik işlerini körpeleri hut çagalar baglarynyň işgärleriniň gündelik zähmeti bilen tanyş etmekden başlaýarlar.

Bu ýagdaýy göz önünde tutup, terbiýeçi çagalar bilen bilelikde enekeleriň we kir ýuwyň işgärleriň zähmetine syn etmegi öz iş meýilnamasyna girizmelidir. Çagalar bilen olaryň iş prosesine gözegçilik etmegi guramalydyr. Olaryň zähmeti hakynda çagalar bilen gürrüň etmelidir. Ol gürrüňinde çagalar bagynyň işgärleriniň zähmetini mysal getirýär. Mundan başga-da çagalarda ulularyň zähmetine hormat goýmagy terbiýelemek üçin körpeler bilen howly süpürijiniň işine gözegçilik etmeklerini guramaly. Şonda körpeler howludaky ýapraklary, kagyz böleklerini ýygnamakda howly süpürijä höwes bilen kömek bererler.

Çagalar işläp bolanlaryndan soň, terbiýeçi olar bilen gürrüň geçirmelidir. Olara eden işleriniň peýdasyny düşündirmelidir. Şol bir wagtyň özünde hem howlynyň içine kagyz we beýleki zatlary taşlamaly daldigini, eger gereksiz zatlar çem gelen ýerlere zyňlyp ýörülse, howlynyň içiniň hapa boljakdygyny çagalara birin-birin ýatlatmalydyr. Terbiýeçiniň çagalar bilen geçiren gözegçiligi hem-de eden gürrüňi olaryň howly süpürijiniň zähmetine has oňat düşünmeklerine, çagalar bagynyň meýdançasyny arassa saklamaklygyna ýardam berýär.

Körpeleriň aglabasy öz ata-eneleriniň nirede işleýändiglerini bilýärler. Emma olar ata-eneleriniň öz zähmeti arkaly nähili peýda getirýändiglerini ýüzleý göz önüne getirýärler. Şonuň üçin-de çagalara öz ata-enesiniň önümçilikdäki we öýdäki zähmetini hormatlamalydygyny düşündirmelidir. Çagalara öz öýlerinde gap-çanak ýuwmak-

da, jigisine seretmekde, öý goşlaryny tertibe salmakda, öý guşlaryny idetmekde ata-enesine kömek bermeklerini hem öwretmelidir. Olardan öz oýnaýan oýnawaçlaryny oýnap bolanlaryndan soň, tertipläp goýmaklary talap edilmelidir.

Emma ata-eneleriň käbiri çagany öý hojalygyndaky işlere çekmegiň terbiýeçilik taýdan uly ähmiýetiniň bardygyna kemter düşünýär.

Terbiýeçiler şeýle ata-enelere çagalary terbiýelemekde zähmetiň uly ähmiýetiniň bardygyny düşündirmelidir. Körpeleriň öýde we çagalar bagynda öz-özüne hyzmat etmelidikleri, ululara öz güýçýeter işleri boýunça kömek bermelidikleri barada hem ata-enelere düşündirmelidir.

Terbiýeçi çagalardan her duşenbe günleri geçen dynç alyş günlerinde öz ejelerine nähili kömek berendiklerini sorap durmaly.

Oba ýerlerinde körpeleri maldarlaryň, gurluşykçylaryň, mugallymlaryň we beýleki işgärleriň işleri bilen tanyş etmek bolar. Bu işler meýilnama boýunça we yzygider alnyp barylmaladyr.

Terbiýeçiniň bu geçirýän işiniň has düşnükli we peýdaly bolmagy üçin käbir hünärlü adamlar bilen gyzykly duşuşyklar guramaly. Olaryň işleýän ýerlerine baryp görmeli. Olaryň öndürýän önümleri bilen içgin tanyşmaly. Terbiýeçi bu işleri usuly taýdan dogry gurasa, körpelerde zähmetsöýerligi terbiýelemegi başarar.

Çaga zähmetiniň görnüşleri. Körpeler çagalar bagynda zähmetiň dürli görnüşleri bilen meşgul bolýarlar. Şeýle işler çagalary zähmetiň dürli görnüşini bilen tanyş edýär hem-de olarda özbaşdak zähmet çekmeklige höwes döredýär. “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasynda” körpelere öz-özüne hyzmat etmek, hojalyk zähmeti, tebigatda zähmet çekmek, gol zähmeti boýunça ençeme başarnyklar we endikler öwretmeklik göz önünde tutulýar.

Öz-özüne hyzmat etmek. Kiçi we orta toparda zähmetiň bu görnüşiniň iň ýönekeýje başlangyçlary öwredilýär. Uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynyň çagalary el-ýüzlerini ýuwmak, saçyna seretmek, geýimleri, aýakgaby arassa saklamak, öz ýatan ýorgan-düşegini ýygnamak ýaly hyzmatlary ýerine ýetirýärler. Çagalar özbaşdak geýinýärler we çykaryňarlar. Öz geýimlerini, aýakgaplaryny bellenen ýerde tertipli goýýarlar.

Hojalyk zähmeti. Zähmetiň bu görnüşi çagalara toparyň otagyny, çagalar bagynyň içini we daş-töweregini tertipli hem-de arassa saklamak barada öwredilen endikler we başarnyklardyr. Çagalar öz otaglaryny hepdede bir gezek arassalamak işine gatnaşýarlar, stollary, oturgyçlary, şkaflary, penjireleriň önüni öl esgiler bilen süpürýärler, oýnawaçlary ýuwyýarlar. Uly toparlaryň çagalary gurjaklaryň geýimlerini ýuwyýarlar we ütükleyärler. Şunuň ýaly zähmet işleri hepdäniň ahyrky günleri günün ikinji ýarymynda geçirilýär.

Tomusda bellenilen mellekde gülleri, agaçlary suwarýarlar, ekinleri ekýärler, otaýarlar, meýdançadaky çägäni suwlaýarlar. Meýdançany reňkli baýdajyklar bilen bezeyärler. Güýzüne ýodajyklary arasalaýarlar, ýapraklary agaçlaryň düýbüne üşürýärler.

Çagalaryň tebigat bilen bagly zähmeti. Çagalar ösümlikleri ösdürmek, haýwanlary idetmek boýunça ilkinji düşüňjeleri öwrenýärler. Çagalaryň tebigatda zähmet çekmeginiň terbiýe berijilik ähmiýeti örän uludyr. Tebigatda zähmet çekmek çagalarda syn edijiligi ösdürýär, daş-töwerekdäki hemme janly-jandarlar barada alada etmek duýgusyny döredýär. Çagalaryň tebigatda zähmet çekmegi olaryň beden taýdan hem kadaly ösmegine oňat kömek edýär.

Kiçi toparyň körpeleri uly adamlaryň kömek bermegi bilen akwariumdaky balyjaklary iýmitlendirýärler, jaýdaky güllere suw guýýarlar. Körpeler noýba, günebakar, gawun, garpyz, kadi ýaly ekinleri ekýärler. Çagalar bagynyň bakjasynda ösdürilip ýetişdirilen miweleri, gök-önümleri ýygnamaga gatnaşýarlar. Terbiýeçi zähmet döwründe körpelere täze düşüňjeleri berýär, sözleýiş dilini ösdürýär. Mysal üçin, “Hany, kiçijik ýaprak?”, “Hany, uly ýaprak?”, “Bägülde näçe gül açylypdyr?” we ş.m.

Orta toparyň çagalary otagdaky ösümlüklere özbaşdak suw guýýarlar, janly burçdaky jandarlar üçin iýmit ýygnaýarlar. Terbiýeçi haýsy haýwana nähili iýmitiň gerekdigini düşündirýär.

Uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynyň çagalarynyň tebigatda çekýän zähmeti biraz çylşyrymlaşýar. Olar meýdançada we tebigat burçunda ýylyň dowamynda zähmet çekýärler. Olar ösümlüklere we haýwanlara seretmegiň käbir düzgünleri bilen amaly ýagdaýda

tanyş bolýarlar. Çagalar güýzüne ýere gaçan ýapraklary ýygnama-ga gatnaşýarlar. Olar birýyllyk we köpýyllyk ösümlikleri idetmegi öwrenýärler. Köpýyllyk gülleriň düýbünü ýumşadýarlar. Gyş aýynda meýdandaky guşlary iýmitlendirmäge gatnaşýarlar. Irki baharda suwly gapda şahajyklar goýup, onuň pyntyklaýşyna syn edýärler. Ýazyna ýerleri ýumşatmaga, joýa çekmäge gatnaşýarlar. Dürli gülleri oturdýarlar we olary idedýärler. Gülleri, gök ekinleri otamagy, peýdaly otlar bilen haşal otlary tapawutlandyrmagy öwrenýärler.

Çagalar bagynda körpeleriň talabalaýyk zähmet çekmekleri üçin zerur bolan şertler döredilmelidir.

Gol zähmeti. Çagalar karton, kagyz, agaç we beýleki ýerli tebigat materiallaryndan (gamyş, hyşa, miweleriň şanikleri), matalaryň, derileriň galyndy bölejiklerinden dürli oýnawaçlary we beýleki zatlary ýasaýarlar. Çagalar gol zähmetinde ýasan oýnawaçlaryny dürli oýunlarynda yhlas bilen oýnaýarlar, olaryň käbirini öz gowy görýän adamlaryna ýadygärlik berýärler.

Nobatçylyk. Bu çagalaryň zähmetini guramagyň in peýdaly we ähmiýetli görnüşleriniň biridir. Çagalar zähmetiň dürli görnüşine gatnaşýarlar. Nobatçylygyň terbiýe berijilik ähmiýeti örän uludyr. Olar özüne tabşyrylan işi birkemsiz ýerine ýetirmeklige çalyşýarlar. Şeýle ýagdaý çagalarda öz ýoldaşlarynyň önünde jogapkärçiligi terbiýeleýär.

Nobatçylyk orta topardan başlanýar. Çagalar ilki bilen nahar iýmekde nobatçylyk edýärler. Bu ýagdaýda her bir stola bir nobatçy ýa-da hemme topara iki-üç çaga nobatçy belleniýär.

Bu toparyň çagalary ikinji ýarym ýyldan sapak wagtynda nobatçylyk etmäge başlaýarlar. Terbiýeçi 2-3 çagany sapaga taýýarlamak üçin öz ýanyna kömekçi edýär.

Uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynyň çagalary bulardan başga-da, tebigat burçunda nobatçylyk edýärler. Nobatçylyk edýän çagalar üçin öňlük (fartuk) bolsa gowy bolar.

Amaly iş. Aýry toparlarda çagalar bilen zähmet işini guramagyň maksatnamalaýyn talaplaryny derňemek we seljermek.

7. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň gőzellik terbiýesi

Mekdebe çenli ýaşly çagalary gőzellik taýdan terbiýelemegiň wezipesi we ähmiýeti. Gőzellik terbiýesi hemmetaraplaýyn terbiýäniň bir bölegidir. Gőzellik terbiýesi çagalaryň şahsyýetinde daş-töwerekdäki, sungatdaky owadanlyklary gőrmek ukybyny maksatly we yzygider terbiýelemekdir. Bu terbiýe çagalara olaryň dünýä inen ilkinji günlerinden berlip başlanylýar.

Gőzellik terbiýesi örän giň mazmundadyr. Muňa tebigatda, zähmetde, jemgyýetçilik durmuşynda, hojalykdaky we sungatdaky owadan ýagdaýlara gowy düşünmeklik girýär. Sungata düşünmegiň özi gőzelligiň bir bölegidir. Gőzelligiň sungat bilen bagly bölegine *çeperçilik terbiýesi* diýilýär.

Gőzellik terbiýesine diňe tebigatdaky, durmuşdaky we sungat eserlerindäki gőzelliklere düşünmek, duýmak däl-de, eýsem şeýle owadanlyklary öz ýaşayşynda, işinde döretmek hem degişlidir

Çagalarda gőzelligi kabul edişiniň we göz önüne getirişiniň ösüşi.

Çaga irki ýaşlardan ýaldyrawuk, açyk reňkli predmetlere, güllere, oýnawaçlara ünsüni gönükdirýär. Olary elläp gőrmegi, oýnamagy gowy görýär. Çaga ýaşlykdan aýdym-saza düşüňýär, erteki diňleýär, suratly kitaplary synlaýar. Çaga predmetiň reňki, görnüşi we çykarýan sesi bilen gyzyklanyp başlaýar.

Çaga owadan, özüne täsir ediji zatlary görse şatlanýar. Bu bolsa çaganyň içki duýgusyna täsir edýändigini subut edýär.

Çagalarda çeper döredijilik ukybynyň ösüşi. Mekdebe çenli ýaşly çaga hekaýa düzmegi, goşgy düzmegi, aýdym aýtmagy, surat çekmegi, şekil ýasamagy başaýar.

Çaganyň döredijiligi ilki oýunda ýüze çykýar. Çaganyň döredijiligi surat çekmekde, şekil ýasamakda hem ýüze çykýar. Olar surat çekenlerinde, şekil ýasanlarynda daş-töwerekden gőrenlerini kından, telewizordan gőrenlerine esaslanyp hem-de öz düşüňjeleri esasynda täze zatlary döredýärler.

Biziň Garaşsyz ýurdumyzda çagalaryň çeper döredijiligini ösdürmeklige aýratyn üns berilýär. Şäherlerde, etrap merkezlerinde çagalaryň dürli ugurlardan çeperçilik mekdepleri, dürli gurnaklar işleýär.

Çeperçilik taýdan ukyply körpeler öz ukyplaryny ösdürýärler we kämilleşdirýärler.

Çagalar bagynda gözellig terbiýesiniň serişdeleri. Çagalary gözellig taýdan terbiýelemek olary durmuşdaky, zähmetdäki, tebigatdaky gözelligler hem-de sungat eserleri bilen tanyş etmekden başlanýar.

Çagalary gözellig taýdan terbiýelemegiň şu aşakdaky serişdeleri bardyr:

1. Çagalar bagynyň daş- töwereginiň, otaglarynyň arassa, ýerbe-ýer bolmagy.

2. Dürli predmetleriň ýerbe-ýer goýulmagy, öý goşlarynyň reňki, görnüşleri.

3. Sungat eserleriniň bezeg üçin goýluşy.

4. Çagalary gözellig taýdan terbiýelemekde aýdym-saz, surat, şekil ýasamak, gurnak sapaklarynyň uly ähmiýeti bardyr.

Çagalar bagyndaky gündelik geçilýän sapaklarda, gezelençlerde çagalar Beýik Galkynyş zamanasyndaky täze- täze bina edilýän ýaşaýyş jaýlaryny, mekdepdäki çagalar baglaryny, olaryň daş-töwereginiň owadanlygyny, göni köçeleri olaryň örän arassalygyny synlaýarlar.

8. Çagalar bagynda oýunlar

Oýun çagalaryň iň gowy görýän güýmenjesidier. Çaga durmuşyny oýunsyz göz önüne getirmek mümkin däldir. Sonuň üçin adamyň çagalyk döwrüne oýun döwri hem diýilýär. Pedagogika ylmynda oýunlar çagalary hemmetaraplaýyn terbiýelemegiň esasy serişdeleriniň biri hasaplanylýar. Psihologiýa ylmynda oýun mekdebe çenli ýaşly çagalaryň esasy işleriniň biri diýlip düşündirilýär. Şonuň üçin-de pedagogika we psihologiýa ylmy çagalary terbiýelemekde oýunlaryň bilim we terbiýeçilik ähmiýetine ýokary baha berýär. Bu barada ençeme makalalar we kitaplar ýazyldy.

Alymlar we pedagoglar çaga oýunlaryny gadym wagtlardan bäri öwrenipdirler we olary ýaş ösüp gelýän nesli hemmetaraplaýyn terbiýelemegiň esasy serişdeleriniň biri hökmünde peýdalanyşydyr.

Ata-babalarymyz ýaş nesli terbiýelemek üçin dürli terbiýeçilik usullaryny we tärlerini döredipdirler. Şeýle terbiýeçilik tärleriniň iň täsirlileriniň biri-de **milli oýunlardyr**. Ýurdumyzyň milli tebigy aýratynlyklary esasynda döran milli oýunlar ösüp gelýän ýaş nesli ahlak, zähmet, akyl, beden taýdan terbiýelemekde bahasyna ýetip bolmajak uly ähmiýete eýedir.

Çagalaryň ilkinji oýunlaryna uly adamlar ýolbaşçylyk edýärler. Çaga soňra uly adamlara öýkünüp, özbaşdak oýnap başlaýar. Soňra oýny guramak işi çaganyň eline geçýär. Ýöne bu döwürde hem adamlaryň ýolbaşçylyk roly saklanyp galýar. Çaga oýunlary köpdür-lüdir. Olaryň hemme görnüşleriniň hem bilim we terbiýe berijilik äh-miýeti uludyr. Çagalara täze bilim, täze düşünje bermekde öwrediji oýunlaryň orny uludyr. Muňa mysal edip, türkmen milli oýunlaryndan “Jübütmi-täk?”, “Bil, näçe?” we başga-da birnäçe oýunlary görkezmek bolar.

Oýunlaryň çagalary beden taýdan terbiýelemekdäki ähmi-ýeti. Çaga bedeni hemişe ösüşde bolýar. Aýratyn-da mekdebe çenli ýaşly çaga günsaýyn, sagatsaýyn beden taýdan ösýär, ýagny agramy artýar, boýy ösýär, psihiki taýdan hem öňe gidýär. Çagany ösdürýän hereketdir. Çagada hereket etmäge uly talap bardyr. Şonuň üçin çaga oýun oýnap, özüniň herekete bolan islegini kanagatlandyrýar.

Çagalary beden taýdan terbiýelemekde türkmen milli oýun-larynyň ähmiýeti. Adamzadyň kadaly durmuşy üçin ilki bilen sag-lyk gerekdir. Şonuň üçin ata-babalarymyz “Saglyk – beglik” diýipdir-ler. Elbetde, ynsanyň janynyň sag bolmagy köp zatlar bagly. Saglyk üçin ilkinji zerurlyklaryň hatarynda daş-töweregiň goralmagyny, arassaçylyk düzgünleriniň saklanylmagyny, kadaly iýmiti, dynç alyş düzgünleriniň berjaý edilşini we beýlekileri agzamamak bolar.

Çagalary ahlak taýdan terbiýelemekde milli oýunlardan peýdalanmak. Halkymyzda “Ýüz gezek eşidenden, bir gezek gören ýagşy” diýen dana söz bar. Ata-babalarymyz ýaş nesle ahlak terbiýesini bermekde öz deň-duşlary bilen agzybir bolmaklygyň, gerek ýerinde goldamaklygyň, kömek etmegiň gerekdigini ýöne ýerden gaýtalap ýörmän, şerti boýunça agzybirlik, birek-biregi sylamak, arkalaşmak ýaly zatlar talap edýän oýunlaryň üsti bilen terbiýelemegiň oňat ne-

tije berýändigine göz ýetiripdir. Ikinji bir ähmiýetli tarapy hem çagalär dürli maşgalalardan bolansoňlar, olar dürli hili terbiýe alýarlar. Seýrek hem bolsa”Süri agsaksyz bolmaz “ diýlişi ýaly, il-günüň arasynda käbir maşgalalarda çagalaryna terbiýe bermekde agzybirlik, arkalaşyk ýaly zatlar barada kemter gürrüň edilýär. Şeýle bolanda şol maşgalalarda terbiýelenen çagalara zerur ahlak häsiýetleri deň-duşlary bilen oýnaýan oýunlarynyň üsti bilen geçipdir. Oýunda oýnuň şertini ýerine ýetiripdir, durmuşda şeýle synaglaryň adamzada gerekdigine, şeýle gowy häsiýetleriň bolsa, özi hem-de töweregindäki adamlar üçin oňat bolýandygyna düşünişdir. Sebäbi oýnuň şertini berjaý etmeseň, oýna gatnaşdyрмаýarlar. Eger käbir ýaramaz hereketleriň, häsiýetleriň üçin oýna gatnaşdyрмаýan bolsalar, durmuşda-da şeýle hereket etseň, il-güne goşulyp bolmajakdygyna özlari göz ýetirýärler.

Türkmen milli oýunlarynyň akyll terbiýesini bermekdäki ähmiýeti. Akyll-paýhas meselesi dürli döwürlerde, islendik jemgyýetde wajyp meseleleriň biri bolmagynda galýar. Sebäbi akyll-paýhas adamzadyň, olaryň arasyndaky dürli we köptaraply gatnaşyklaryň kadaly alnyp barylmagynda esasy orny eýeleýär. Ata-babalarymyzyň nähili sypatlary (gylyk-häsiýetleri) özünde jemleýän adama akyllly-başly adam diýýändikleri barada görnükli pedagog alym Gurban Pirliýew şeýle belleýär:

“Halk pedagogikasy akylllylygyň esasy alamatlary diýip adamyň bilimlilikini, düşbülligini, parsatlylygyny, öz önünde dogry we güýçýeter maksatlar goýup, olara ýetmegi başarmagyny, synçylygyny, paýhaslylygyny, daşyny gurşaýan hakykata dogry baha bermek we onda dogry hereket etmek ukybyny, ahlak kämilligini, her bir ýagdaýdan baş çykaryp bilmek başarnyklaryny kemala getirýär”.

Pedagoglaryň pikirçe, çaganyň bilim almagynda diňe kitap okamak ýeterlik däldir, eýsem, çaganyň bilim almagynda oýunlaryň-da ähmiýeti uludyr. Dürli oýunlar çagalaryň beden taýdan ösmeginiň esasy serişdesi hasaplanýlar. Oýunlar çagalarda çalasynlygy ösdürýär, bedenlerini yssa we sowuga çydamly edýär.

Çagada hereket etmäge talap güýçlüdir. Sebäbi onuň bedeni çalt ösýär. Çagalär oýun netijesinde özliriniň hereket etmäge bolan islegini kanagatlandyrýarlar.

Oýnuň üsti bilen çaga öz akylyny baýlaşdyrýar. Daşky durmuşdan täze düşüňjeler alýar. Sapakda, gezelençde alan bilmeleriniň üstüni doldurýar. Çagalар оýun оýnanlarynda dostluk, ýoldaşlyk hem-de Watana bolan söýgülerini we beýleki asylyly häsiýetlerini ýüze çykarýarlar. Sebäbi ol öz oýnaýan oýnunyň mazmununa ýa-da keşbine öýkünmäge ýykgyň edýär. Meselem, alty ýaşly çagalар kiçijik topar bolup "Maşgala" oýnuny oýnaýarlar. Maşgala agzalarynyň oýundaky agzybirligi, myhmançylyga gelenleri güler ýüz bilen garşylamagy olaryň zähmete bolan söýgülerini ýüze çykarýar.

Çagalар, köplenç, köplük bolup oýnaýarlar. Bu-da çagalarda dostluk ýaly gowy duýgulary terbiýeleýär. Oýunlaryň düzgünlerini dogry ýerine ýetirmekleri körpelerde dogruçyllygy, ak ýürekliligi terbiýeleýär.

Çagalар bagynyň gün tertibinde oýunlary guramak üçin şu aşakdaký wagtlar amatlydyr:

Körpeleriň çagalар bagyna kabul edilen wagtyndan ertirlik naharyna çenli (30-40 minut).

Ertirlik naharyndan soň tä sapak geçilýänçä (15-20 minut).

Gezelenç döwründe (1,5-2 sagat).

Gündiz ukudan soňky oýunlar (1-1,5 sagat).

Oýunlar bedenterbiýe sapaklarynda guralýar. Her sapagyň mazmuny maksadyna görä, degişli hereketli oýunlar saýlanylyp alýnýar. Pedagoglar çagalaryň beden ýagdaýlaryny hem-de ýerli şertleri göz önünde tutup, bu oýunlary öz mümkinçiliklerine görä, birneme çylşyrymlaşdyryp ýa-da ýeňilleşdirip bilerler.

Oýnawaçlaryň ähmiýeti. Çagalary hemmetaraplaýyn terbiýelemekde oýnawaçlaryň uly ähmiýeti bardyr. Oýnawaçlaryň kömegi bilen çagalaryň gözýetimi giňelýär, olaryň paýhaslylygy artýar, durmuşda gabat gelyän her hili zatlar barada düşüňjeleri ösýär. Şoňa görä-de çagalary hemmetaraplaýyn göwnejaý terbiýelemek üçin olara her hili oýnawaçlar hödürlemek zerurdyr. Ine, çagalaryň gurjak oýny. Ony gyzjagazlar asyrlarboýy oýnapdyrlar we oýnaýarlar. Gurjak oýnamak çagalarda oňat duýgulary döredýär, olaryň düşüňjelerini artdyrýar. Çagalар gurjagy janly adam hökmünde göz önüne getirýärler.

Oýunda çagalар gurjak arkaly jemgyýetçilik gatnaşyklaryny suratlandyrmaga, durmuşda özüni alyp barmagyň iň ýönekeýje

kadalaryny özleşdirmäge başlaýarlar. Gurjagyň daşynda stol, stul, gap-çanak ýaly oýnawaçlar bilen oýnalanda, oýun has-da mazmunly hem-de gyzykly bolýar. Çagalar gurjak we beýleki oýnawaçlary oýnanlarynda, uly adama öýkünmäge çalyşýarlar, olaryň edýän işlerini gaýtalamaga ymtylýarlar. Bu bolsa çagalary terbiýelemekde uly ähmiýete eýe bolýar. Gurjaga eşik geýdirmek arkaly çagalar ilik ildirmegi we ýazdyrmagy öwrenýärler. Şeýlelik bilen, öz egin-eşiklerini arassa hem-de ykjam geýmek ýaly zatlara endik edýärler. Mundan başga-da, çagalar gurjak we beýleki oýnawaçlary oýnamak arkaly beden we akyl taýdan göwnejaý ösýärler.

Oýnawaçlar çaganyň çeperçilik garaýyşlarynyň ösmegine-de kömek berýär. Çaga owadan geýindirilen gurjagy gowy görýär. Şonuň ýaly-da oýnawaç stollaryny we beýleki goşlary gowy bezemegi halaýar hem-de olary arassa saklamaga jan edýär. Çaganyň owadanyga we bezege bolan şol yhlasyny hemmetaraplaýyn goldamak gerek. Oýnawaçlar döwlen wagty olary bejerip bermeli, olaryň arassa saklamagyna gözegçilik etmeli.

Ulaglar, uçar we traktor ýaly oýnawaçlary oýnamagy çagalaryň hereket etmek baradaky islegini kanagatlandyrýar. Olaryň tehnika bilen ýakynlaşmagyna kömek berýär.

Oýnawaçlary çagalaryň özleriniň ýasamaklary has ähmiýetli işdir. Çagalar her hili gyýkyndylardan, kartondan, kagyzdan, ýerli tebigy materiallardan dürli oýnawaç ýasamak bilen, özleriniň döredijilik pikirlerini ösdürýärler, kynçylyklary ýeňip geçmegi, sabyrlylygy, yhlaslylygy öwrenýärler. Çagalar terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda oýnawaçlar ýasamak bilen materiala akyl ýetirýärler, onuň görnüşlerini üýtgedýärler, özlerinde zähmet endigini terbiýeleýärler.

Çaga oýunlarynyň mazmunlarynyň baýlaşmagy, ozaly bilen, oýnawaçlara baglydyr. Geçirilen gözegçiliklere we synaglara görä, çaga oýunlarynyň mazmuny gün-günden kämilleşýär, çaga durmuşyna ýakynlaşýar.

Oýnawaçlar belli bir ýaşdaky çagalara niýetlenilip çykarylýar. Eger-de çagalar bagynyň her bir toparyndaky bar bolan oýnawaçlar şol ýaşdaky körpeleriň ýaş aýratynlygyna laýyk gelmese, onuň pedagogik ähmiýeti hem pes bolýar. Şonuň üçin çagalar bagynyň işgärleri täze oýnawaç satyn alanlarynda bu ýagdaýy göz önüne getirmelidir. Çagalar

bagynyň dürli toparlarynda çagalaryň ýaş aýratynlygy boýunça şu aşakdaky oýnawaçlaryň görnüşleri bolmalydyr:

Kiçi toparda rezinden ýasalan dürli haýwanjyklar, piramidalar, gurjaklar we oňa gerek bolan öý goşlary (stol, stul, gap-çanak we beýlekiler), ýeňil we ýük maşynlary, awtobus, otly (wagonlary bilen) hem-de dürli gurluşyk materiallary gerekdir.

Orta toparda halka, bökülýän ýüp, dürli ululykda bolan rezin pökgüleri, gurjaklar (geýimlerini geýdirip hem-de çykaryp bolýan), öý goşlary, gap-çanak, ýumşak materialdan edilen öý haýwanlary, guşlar hem-de aýy, towşan we tilki ýaly oýnawaçlar gerekdir. Şeýle-de maşynlaryň we traktorlaryň dürli görnüşleri, wagonlar, uçar, göteriji kran, terezi ýaly tehniki oýnawaçlar bolup biler.

Uly toparda çagalaryň köpräk hereket etmeklerini talap edýän dürli ululykdaky rezin pökgüleri, iki we üç aýakly tigr gerekdir. Çagalaryň mekdep oýunlaryny guramak üçin stol, stul we tagtajyk gerekdir. Körpeleriň özbaşdak döredijilikli oýunlary üçin çagalar bagynda gerekli oýnawaçlar bolmalydyr. Bulardan başga-da deprek, tüýdük hem-de tow berilýän oýnawaçlary çagalar örän gyzygyp oýnaýarlar.

Mekdebe taýýarlaýyş toparlaryndaky körpeleriň oýnawaçlary-da uly ýaşlylar toparynyňka golaýdyr. Körpeler bulardan başga-da köp oýnawaçlary özleri ýasap oýnaýarlar. Olar “Mekdep”, “Çagalar bagy”, “Teatr”, “Dukan” ýaly döredijilikli oýunlary guramagy halaýarlar. Bu oýunlaryň mazmunly guralmagy üçin zerur oýnawaçlaryň bolmagy gerekdir. Çagalaryň şaşka hem-de “Içýan agzy”, “Üç çöp”, “Aşyr atdy”, “Düzüm” ýaly türkmen milli oýunlaryny oýnamaklary olaryň özbaşdak pikirlenmesini ösdürýär. Toparda bu oýunlary guramak üçin gerekli gurallar bolmalydyr.

Terbiýeçiniň göz önüne tutmaly zatlarynyň biri-de, çagalara bir-bada köp oýnawaç bermezligidir. Sebäbi beýle bolanda çaganyň olary oýnamaga bolan höwesini az bolýar. Birden çaganyň köp oýnawaja gözi düşýär-de, haýsy birini oýnajakyny bilmeýär. Şeýle bolmazlygy üçin bir wagtyň özünde her toparyň çagalaryna 7-8 görnüşden köp oýnawaç hödürlemek maslahat berilmeýär. Topardaky bar oýnawaçlar hem bir-iki hepdeden soň başga oýnawaçlar bilen çalşyrylyp durulmalydyr. Şeýle edilende, körpeler öňki oýnan oýnawaçlaryny ýene-

de täzeden höwes bilen oýnaýarlar. Howanyň maýyl aýlary çagalaryň köp hereket etmegini talap edýän oýnawaçlar, sowugrak wagtlarda bolsa, jaýda oturylyp oýnalýan oýnawaçlar hödürlense, maksada laýyk bolar.

Her bir toparda oýnawaçlary tertipli saklar ýaly, ýörite burç bolýar. Oýnawaçlar belli bir toparlar boýunça şol burçda aýry-aýrylykda goýulýar. Mysal üçin, şkafyň bir gapdalynda rezin oýnawaçlar saklanylsa, beýlekisinde demirden ýasalan oýnawaçlar durýar.

Bulardan başga-da her bir toparda türkmen milli geýimleri geýdirilen gurjaklar, öý goşlary, gap-çanak, kagyzdan ýa-da matadan suraty çekilip ýasalan halyjyk, nebit wyşkajygy, goýun-geçiler, düýe we sygyr ýaly oýnawaçlar bolmalydyr. Her bir terbiýeçi çagalaryň asylyly sypatlarda terbiýelenmeklerinde oýnawaçlaryň ähmiýetine uly üns bermelidir.

9. Milli baýramçylyklar we göwnaçmalar

Çagalar bagynda ählihalk we milli baýramçylyklary dabaraly we şatlykly belläp geçmek gowy däpleriniň birine öwürüldi. Pedagogik taýdan oýlanyşykly, gowy taýýarlykly bellenilip geçilýän baýramçylyklaryň bilim we terbiýe berijilik ähmiýeti örän uludyr. Baýramçylyklaryň meýilnamasy 30-35 gün önünden çagalaryň ýaş aýratynlyklary, baýramçylyklaryň many-mazmuny göz önünde tutulyp düzülmelidir. Şatlykly-şagalaňly, aýdymly-sazly dürli gyzykly oýunlar bilen bellenilip geçilen baýramçylyk ertirlikleri çagalaryň ýatlaryndan köp wagtlaý çykmaýar.

Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzda şu aşakdaky baýramlar ýörite bellenilip geçilýär.

27-28-nji oktýabr - Türkmenistanyň Garaşsyzlyk günü.

19-njy fewral - Döwlet baýdagynyň baýramy.

8-nji mart - Halkara zenanlar baýramy.

7-nji aprel – Halkara saglyk günü.

9-njy maý – Ýeňiş baýramy.

1-nji iýun – çagalary goramagyň Halkara günü.

Şeýle-de çagalar bagynda terbiýe alan çagalary mekdebe dabaraly ugratmak baýram edilip bellenilýär. Ol okuw ýylynyň ahyrky

günleri belenilip geçilýär. Baýramçylyk çäresini ir bilen ertirlik iýenlerinden soň, entek çagalar ýadamanka (takmynan 9⁰⁰ - 9³⁰) başlamak talabalaýykdyr. Baýramçylygyň dowamlylygy uly we mekdebe taýýarlaýyş toparlarynda 40-45 minut, orta we kiçi toparlarda 30-35 minut bolýar. Eger-de ertirlik baýramçylyklarynyň dowamlylygy uzaga çekse, çagalar ýadaýarlar, olaryň höwesini gaçyp, terbiýe berijilik ähmiýeti peselýär.

Şeýle-de baýramçylyk çäresine ata-eneler, golaýda ýerleşýän mekdeplerden başlangyç synp mugallymlary, goňşy çagalar baglaryndan myhmanlar çagyrylýar.

Baýramçylyk çäresi başlanýan wagty çagalar bagynyň müdiri hemmelere ýüzlenip, baýramçylyga gatnaşýanlaryň ählisini geçirilýän baýramçylyk bilen mähirli gutlaýar. Birnäçe baýramçylyklary her bir topar öz topar otaglarynda hem belläp geçýär. Terbiýeçi olara baýramçylygyň many-mazmunyny, terbiýeçilik ähmiýetini giňden düşündirýär.

Çagalary çagalar bagyndan mekdebe dabaraly ugratmak däp bolup gelýän baýramçylyklaryň biridir. Baýramçylyklary şatlykly-şagalaňly guramak çagalar bagynda ak ýürek bilen işleýän terbiýeçilere, aýdym-saz mugallymyna we beýleki işgärleriň agzybirlikde guramaçylykly işlemeklerine baglydyr. Her bir toparyň terbiýeçisi, aýdym-saz mugallymy baýramçylyklara önünden taýýarlyk görmelidir. Baýramçylyklara taýýarlyk işleri 1-1,5 aý önünden başlanmalydyr. Ol taýýarlyklar geçilýän sapaklara päsgel bermeli däl. Çagalaryň goşgulary ýat tutmaklygyny, saza goşup, tans etmekligini gezelenç, öýlänki gezelençler wagtynda gurnap bolar. Baýramçylyk ertirliги geçirilip gutarylandan soň, onuň geçirilişi nobatdaky maslahatda ara alnyp seljerilýär we baha berilýär. Baýramçylygyň talabalaýyk meýilnama boýunça geçirilişine şol maslahatda adalatly baha berilýär. Baýramçylyklaryň usuly taýdan talabalaýyk geçirilmegi, tabşyrylan işiň doly we dogry ýerine ýetirilmegi indiki baýramçylyk dabaralarynyň gowy geçirilmegine kömek edýär.

Göwnaçmalar. Mekdebe çenli ýaşly çagalar üçin milli baýramçylyklar ýaly göwnaçma çäreleriniň uly terbiýe berijilik ähmiýeti bardyr. Göwnaçmalary her bir topar aýratynlykda günün ikinji ýary-

mynda guraýar. Olary aýda 2-3 gezek geçirmeklik maslahat berilýär. Mekdebe çenli ýaşly çagalar özbaşdaklygy, döredijilik işleri bilen meşgul bolmagy örän gowy görýärler. Çagalar bagynda dürli mazmunda gurnalýan göwnaçma aňsamlarynyň üç hili görnüşi bardyr:

Uly ýaşly adamlaryň çagalar üçin guraýan göwnaçma çäreleri.

Çagalaryň öz güýçleri, döredijikleri boýunça guraýan göwnaçma çäreleri.

Ulularyň hem-de çagalaryň bile gatnaşmagynda guralýan göwnaçma aňsamlary.

Ýurdumyzda howa şertleriniň maýyl bolmagyna görä, göwnaçma çäreleri daşarda ýörite niýetlenen basdyrmalaryň aşagynda guralsa has gowy, gyzykly, şowhunly geçýär. Göwnaçma çäreleri uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynda özbaşdak guralýar.

Çagalaryň özbaşdak göwnaçma aňsamlaryny meýilnamalaşdyrmaga ähli taýýarlyk işlerine ýakyndan kömek etmelidir we maslahat bermelidir.

Göwnaçmalaryň mazmuny örän köpdürlüdür. Çagalar mazmun taýdan kyn bolmadyk ertekileri, hekaýalary sahnalaşdyryp, aýdym aýdyp, goşgy okap, şagalaň guraýarlar we ş.m. Uly toparyň çagalary gurjaklary oýnadyp, oýun guraýarlar. Çagalar toparlara, toparjyklara bölünip, sport ýaryşlaryny gurnaýarlar. Göwnaçma çärelerini aýdym-sazsyz göz önüne getirmek kyndyr. 5-6 ýaşlaryndaky çagalar saza goşup, tans etmegi gowy görýärler. Käbir geçirilýän göwnaçmalar aýdym-sazy diňlemeklige bagyşlanýar.

Çagalar baglarynda toparyň çagalarynyň doglan günlerini (2-3 çagany goşup) aýdym aýdyp, tans edip, belläp geçmek hem bolýar. Günüň ikinji ýarymynda mümkinçilik bar ýerlerinde 20-25 minut çagalara niýetlenen multfilmlere tomaşa etmek bolar.

10. Çagalar bagy bilen mekdebiň işiniň arabaglanysygy

Mekdebe çenli ýaşly edaralarynyň tejribesinde çagalar bagy bilen mekdebiň arasyndaky gatnaşyga uly ähmiýet berilýär. Bu aragatnaşyk iki ýol bilen alnyp barylýar:

Çagalar bagynyň terbiýeçileriniň we mugallymlarynyň arabaglanyşygy mekdebe taýýarlaýyş toparynyň we 1-nji synp okuwçylarynyň bilimini berkidýär. Terbiýeçiler mekdebiň terbiýeçilik işleri bilen tanşyp, mekdepde geçilýän temalary öwrenip, çagalaryň bilim derejelerini ösdürmeklige degişli işleri öwrenip, mekdebiň talap edýän işlerini ýola goýmaly. Mekdep mugallymlary hem öz gezeginde çagalar bagynda alnyp barylýan okuw-terbiýeçilik işleri bilen tanyşýarlar hem-de çagalaryň alan bilimleri bilen gyzyklanýarlar. Terbiýeçi leriň we mugallymlaryň arasyndaky şular ýaly arabaglanyşyk dürli-dürlüdür:

1-nji synpyň maksatnamasy hem-de çagalar bagynyň maksatnamasy bilelikde maslahatlaşylyp düzülse we öwrenilse talabalaýyk bolar. Mugallymlaryň mekdebe taýýarlaýyş toparynyň işleri bilen tanyşmagy, olaryň bilimleri we başarnyklary bilen tanyşmagy, mugallymlaryň çagalar baglaryndaky sapaklara gatnaşmagy, ýylyň başynda we soňunda mekdebe taýýarlaýyş toparyň çagalarynyň mugallymlar tarapyndan synlanylmagy, olaryň käbirleri bilen söhbetdeşlik guralmagy, mekdebe taýýarlaýyş toparyň işiniň barşy baradaky maslahatlara gatnaşmagy hökmandyr. Terbiýeçileriň öz okadan çagalaryny okuwyň ilkinji aýlarynda synlamagy olaryň täze topara nähili öwrenişiýändigini, 1-nji synpyň okuw meýilnamasyny nähili özleşdirýändigilerini, olaryň nähili kynçylyklara sezewar bolýandyklaryny bilmek üçin mekdeplerde 1-nji synpyň ýetişişi boýunça geçirilýän maslahata gatnaşmagy hökmandyr.

Mekdebe taýýarlaýyş toparlaryndaky çagalaryň mekdebe taýýarlanylyşynyň meseleleri barada maslahatlaryň geçirilmegi, pedagogik we psihologik edebiýatyň täzelikleri bilen tanşylmagy hem-de bilelikde olaryň ara alnyp maslahatlaşylmagy zerurdyr.

Mekdebiň we çagalar bagynyň şular ýaly arabaglanyşygy olaryň biri-birine düşünmekligine getirýär. Terbiýeçiler mekdebiň talabyny özleşdirýärler hem-de öz işinde olardan ugur alýarlar. Mugallymlar hem öz gezeginde çagalar bagynyň işleriniň usuly bilen tanşyp, özleriniň terbiýeçilik işlerini alyp barýarlar.

Mekdebe taýýarlaýyş toparyndaky çagalaryň hem-de mekdep okuwçylarynyň arasyndaky gatnaşyk okuw ýylynyň dowamynda alnyp barylýar. Mekdebe taýýarlaýyş toparlarynyň çagalaryny mekdep,

mekdep durmuşy bilen tanyşdyrmaklyk, olaryň mekdebe bolan söýgüsini artdyrmaklyk hem-de göreldele okuwçylara meňzemeklerini tabşyrmaklyk hem çagalar bagynda terbiýelenýän çagalaryň mekdep barada düşüňjelerini giňeltmeklige ýardam edýär.

Bu işiň görnüşleri dürli-dürli bolup biler. Meselem, mekdebe gezelençler guramak, mekdep muzeýine, kitaphanalaryna gitmek, mekdep bilen bilelikde açyk sapaklary guramak, suratlaryň we dürli el işleriniň sergisini guramak, çagalar bagynda öň bilim alyp giden çagalar bilen duşuşyklary guramak.

Çagalar bagy bilen mekdebiň arasynda döredijilik, terbiýeçilik tejribelerini alyşmagyň ähmiýeti uludyr.

11. Çagalar baglaryndaky bilim we terbiýeçilik işlerini meýilnamalaşdyrmak we hasaba almak

Çagalar baglarynda körpeler bilen geçirilýän ähli terbiýeçilik işleri meýilnama boýunça alnyp barylýar. Meýilnama terbiýeçilik işlerine aýdyňlyk we anyklyk berýär. Terbiýeçi özüniň işini meýilnamalaşdyrmak bilen bütin ýylboýy geçiljek materiallary oňat oýlanyp görýär. Olary dogry, deň ölçegde we yzygiderli ýerleşdirýär. Terbiýeçi meýilnama düzen wagty çagalar bagynda körpeler üçin her gün gyzykly we peýdaly boljak sapaklary, oyunlary we güýmenjeleri göz önüne tutmalydyr. Sapaklaryň mazmuny “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasy” esasynda saýlanylýp alynmalydyr. Çagalar bilen geçirilýän işleri dogry meýilnamalaşdyrmak üçin maksatnamanyň her bir bölümi boýunça berlen usuly görkezmeleri bilmek zerurdyr. Körpeler bilen geçirilýän işleri meýilnamalaşdyrmak üçin terbiýeçi bulardan başga-da çagalaryň ýaş aýratynlyklaryny hem-de öz toparlaryndaky çagalaryň saglyk ýagdaýlaryny, olaryň fiziki taýdan ösüşini, öýlerindäki ýaşaýyş şertlerini, maşgalada nähili terbiýelenýändiglerini gowy bilmelidir. Terbiýeçileriň meýilnamalary çagalar bagynyň körpeleri bilen geçirýän pedagogik işiniň resminamasydyr. Olar sowatly ýazylmalydyr we düzgünler doly saklanmalydyr. Meýilnama düzülende çagalar bagyna gelýän körpeleriň her bir gününüň mazmunly we gyzykly bolmagy üçin çalyşmalydyr. Eger-de terbiýeçi meýilnamany

düzmäge hem-de ony ýerine ýetirmäge oňat taýýarlansa, onda anyk we oýlanyşykly meýilnama hemişe oňat netije berer. Terbiýeçi çagalar bagynda geçirýän hemme terbiýeçilik işlerini meýilnamada nazarda tutmalydyr. Şeýle hem meýilnamada çagalaryň hemmetaraplaýyn ösmegi göz önüne tutulmalydyr.

Terbiýeçi meýilnama düzmezinden öňürti çagalar bagynyň maksatnamasyny hemmetaraplaýyn öwrenmelidir. Aýratyn-da öz terbiýeçilik işlerini geçirýän toparynyň hem-de ondan öňki we soňky toparlarda terbiýeçilik işleriniň mazmunlaryny gowy bilmelidir. Mekdebe taýýarlaýyş toparynyň terbiýeçisi çagalar bagynyň maksatnamasyndan başga-da mekdebiň birinji synpynyň maksatnamasyny oňat bilmelidir.

Terbiýeçi bir hepdelik iş meýilnamasyny düzýär. Meýilnamanyň möhletiniň uzak bolmazlygy terbiýeçä her günde geçiriljek sapagyň mazmuny barada oňat oýlanyp görmäge mümkinçilik berýär. Terbiýeçi meýilnama düzmek üçin çagalar bagynyň maksatnamasyndan materialy seçip almalydyr. Seçilip alnan maglumatlar her güne doly bölünmelidir.

Maksatnama maglumatlaryny seçip almak.

Maksatnama maglumatlary bir aýlyk seçilip alynýar. Şonda maglumatlaryň gaýtalanýanlygy, mazmunynyň çylşyrymlylygy, çagalaryň ýaş aýratynlyklary göz önünde tutulmalydyr.

Ene dili bölümünde çagalaryň dogry sözlemegini ösdürmeklik, olaryň bilýän sözlerini aýtdyrmaklyk, baglanyşykly we labyzly sözleýişlerini kämilleşdirmeklik hem-de çeper edebiýat bilen tanyşdymaklyk meýilnamalaşdyrylýar.

Sowat öwretmek boýunça çagalar ses, söz, söz bölegi (bogun) hem-de türkmen elipbiýindäki harplar bilen tanyşýarlar. Tanyş bolan harplaryndan peýdalanyň, bogun hem-de ýönekeýje sözleri düzmegi öwrenýärler.

Rus, iňlis dillerini hem uly we mekdebe taýýarlaýyş toparynyň körpeleri daş-töwerekdäki has ýakyn bolan, gündelik görüp, ulanyň ýören predmetleriniň atlaryny olar esasynda ýönekeýje sorag-jogap alyşmak arkaly öwrenýärler.

Töwerekdäki zatlar bilen tanyşdyrmak bölümi boýunça terbiýeçi durmuşdaky zatlar, adamlaryň zähmeti, jemgyýetçilik durmuşynyň wakalary, tebigy hadysalar hakynda çagalaryň düşüňjelerini giňeltmegi we anyklaşdyrmagy meýilnama girizýär.

Ýerli ýagdaýlardaky zähmetiň aýratynlyklary bilen çagalary tanyşdyrmak üçin terbiýeçi körpelerde zähmete gyzyklanmak we ony söýmek duýgusyny terbiýelemelidir. Şoňa görä-de çagalara gowaça meýdanlaryna, üzüm we beýleki baglara syn etmek teklipe edilýär. Maksatnama materiallaryny meýilnamalaşdyrmakda ýerli aýratynlyklar peýdalanylan mahalynda çagalara artykmaç işleriň ýüklenilmegine ýol bermeli däl.

Surat çekmek, palçykdan, plastilinden dürli zatlary ýasamak bölümi boýunça çagalaryň çotgajyk, galam, gaýçy bilen işlemekdäki başarnyklaryny we endiklerini ösdürmek, olaryň çeperçilik duýgularyny terbiýelemek baradaky işler meýilnamalaşdyrylýar.

Ilkinji matematiki düşüňjeleri öwretmek. Ilkinji matematiki düşüňjeleri kemala getirmek bölümünde çagalara sanamagy, goşmagy we aýyrmagy öwretmek, ýönekeýje geometrik şekiller bilen tanyş etmek meýilnamalaşdyrylýar.

Terbiýeçiniň gündelik iş meýilnamasy. Terbiýeçiniň gündelik iş meýilnamasy okuw maksatnamasynyň esasynda düzülýär. Terbiýeçi gündelik meýilnama düzmek üçin öz toparyndaky çagalar bilen geçirilýän hökmany sapaklaryň sanyny gowy bilmelidir.

Gündelik meýilnamanyň mazmuny. Gündelik meýilnamada işiň şu aşakdaky görnüşleri her günde meýilnamalaşdyrylýar:

1. Çagalaryň irdenki kabul edişligi.
2. Sapaklar.
3. Gezelençler, tebigata gözegçilik etmek, hereketli oýunlar.
4. Gündizki ukudan soňky çäreler, aýry-aýry çagalar bilen iş.
5. Ata-eneler bilen iş.

Çagalaryň irdenki kabul edişligi. Terbiýeçi her gün çagalaryň irdenki ýygnaýygyny meýilleşdirýär. Körpeleri nirede kabul etjekdigini, ýygnaýyşyk wagtynda hemme çagalaryň näme bilen meşgullanjakdygyny anyk belleýär. Şonuň bilen bir wagtda terbiýeçi çagalar bilen özbaşdak işlemegi göz önüne tutýar.

Sapaklar. Çagalar bagynda körpeleriň hemmesi bilen sapaklar öňünden düzülen meýilnama boýunça gün tertibinde bellenen wagtda terbiýeçi tarapyndan guralýar. Hökmany sapaklara hemme çagalar gatnaşýarlar. Çagalara bilim bermek we olarda topar bolup işlemek endiklerini ösdürmek maksady bilen hökmany sapaklar бүтін ýylyň dowamynda çagalar bagynyň hemme toparlarynda her gün geçirilýär.

Hökmany sapaklaryň terbiýeçilik we bilim berijilik ähmiýeti bar, terbiýeçi çagalara maksatnama materiallaryny yzygider bermeli. Olara täze bilimleri we endikleri öwretmeli.

Çagalar bilen gündelik guralýan sapaklaryň dowamlylygy kiçi toparda 10-15, orta toparda 15-20, uly toparda 20-25, mekdebe taýýarlaýyş toparynda 25-30 minutdan köp bolmaly däldir. Sapaklar hemişe günün birinji ýarymynda ertirlik nahardan soň guralýar.

Gezelençleri meýilnamalaşdyrmak. Terbiýe üçin gezelençleri meýilnamalaşdyrmak hökmandyr. Çagalaryň beden, akyl, ahlak taýdan ösmeginde gezelenjiň ähmiýeti uludyr. Çaga jemgyýetçilik durmuşy we tebigat bilen näçe köp gatnaşyk etse, olary şonça-da oňat bilýär. Aýyk howada çaga köp boldugyça, onuň bedeni sagat bolýar.

Ertirki maşklary meýilnamalaşdyrmak. Täze maşklar iki hepdelik üçin düzülýär. Ertirki maşklar üçin täze hereketler çaganyň hereketiniň ösüşi üçin hökmany sapaklarda geçirilen maşklardan alynýar.

Çagalar bilen geçiriljek özbaşdak işi meýilnamalaşdyrmak. Çagalar bilen geçiriljek özbaşdak ýumuşlar ertirlerine çagalaryň ýygnyňygy wagtynda, gezelençde, günün ikinji ýarymynda meýilnamalaşdyrylýar. Munda fiziki we akyl taýdan gowşak ösen ukypsyz çagalara goşmaça ýumuş tabşyrmaklyk meýilnamalaşdyrylýar.

Ata-eneler bilen geçiriljek işi meýilnamalaşdyrmak. Terbiýeçi özüniň meýilnamasynda ata-eneler bilen yzygider iş alyp barmagy bellemelidir. Ata-eneler bilen geçiriljek işlere taýýarlyk görmek üçin ony özüniň gündelik meýilnamasynda meýilnamalaşdyrmalydyr.

Terbiýeçiniň ýyllyk hasabaty. Terbiýeçi her ýylyň awgust aýynda öz toparynda alnyp barylýan terbiýeçilik işleri barada hasabat düzmeli. Ol çagalar bilen geçirilýän işleriň hasabaty esasynda düzülýär. Terbiýeçi “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasynyň” talaplarynyň ýerine

ýetirilişini gözden geçirýär. Terbiýeçiniň ýyllyk hasabaty şu aşakdaky meseleleri öz içine alýar.

1. Işň ýagdaýy. Çagalaryň düzümi. Toparyň abzallaşdyrylyşy, okuw-görkezme esbaplar bilen üpjünçiligi.

2. Çagalar bilen geçirilýän terbiýeçilik işleri we onuň netijesi. Üstünlikler, ýetmezçilikler, kynçylyklar görkezilmelidir.

12. Mekdebe çenli çagalar edarasy bilen maşgalanyň arabaglanyşygy

Mekdep ýaşyna ýetmedik çagalary hemmetaraplaýyn terbiýelemek çagalar bagynyň terbiýeçileriniň hem-de ata-eneleriň jana-jan işidir. Bu wezipe maşgala bilen çagalar bagynyň has ysnyşykly işlemegi arkaly amala aşyrylýar. Bularyň biri-birine ýakyndan kömek etmegi okuw-terbiýeçilik işleriniň dogry guralmagyna ýardam edýär. Öz gezeginde çagalar edaralarynyň terbiýeçileri hem öz çagalaryny dogry terbiýelemekde ata-enä gymmatly maslahatlar berýärler.

Çagalary terbiýelemekde çagalar bagy bilen maşgalanyň arasyndaky gatnaşygy guramak birbada aňsat düşmeýär. Käbir maşgala agzalary çagalar bagynyň maksadyna we wezipesine doly düşünmeýär. Olar çagalar bagynda körpeler diňe naharlanyp, çem gelen güýmenjeler bilen meşgul bolup oýnamalydyrlar diýip nädogry pikir ýöredýärler. Çagalar bagynyň bilim we terbiýe berijilik hyzmatyna kembaha garaýarlar. Käbir ata-ene öz çagalarynyň çagalar bagyna ýa-da mekdebe gatnap başlamagy bilen olary terbiýelemegi bütinleý şol edaranyň üstüne atýarlar.

Ata-enäniň çaga terbiýesi barada beýle pikir etmekleri nädogrudyr. Çagalary ýaşlykdan terbiýeläp ýetişdirmekde bularyň ikisi-de (çagalar bagy, maşgala) deň derejede jogapkärdir. Terbiýeçi çagalary hemmetaraplaýyn terbiýelemekde çagalar bagynyň hyzmatyny we ähmiýetini giňden düşündirmelidir. Terbiýeçi çagalary terbiýelemekde ata-enäniň esasy wezipesini ýerli mysallara salgylanmak bilen beýan etmelidir.

Çagalar baglarynyň işgärleri ata-eneleriň arasynda häli-şindi dürli terbiýeçilik işlerini geçirip durmaly. Şeýle işleri guramagyň mazmuny dürli-dürlüdür.

Ata-eneler bilen iş alyp barmak arkaly çagalar bagynyň işgärleri çagany terbiýelemegiň örän çylşyrymly işdigini ýatdan çykarmaly dälidirler. Çagalar bagy, ata-eneler we maşgalanyň ähli uly ýaşly agzalary sazlaşykly hereket edip, ösüp gelýän ýaş nesli terbiýelemek baradaky umumy işde biri-birine kömek beren wagtynda ol özüniň oňat netijelerini berip biler.

Çagalar bagynda ata-eneler guramasy. Çagalar bagynyň düzgünnamasyna görä, her bir çagalar edarasynda ata-eneler guramasy döredilýär. Guramanyň agzalary müdiriň ýakyn kömekçisidir. Olar çagalar bagynyň ähli işlerine degişli kömek edýärler. Ata-eneler guramasy umumy ýygnaqda açyk ses bilen saýlanylýar. Oňa toparlaryň ählisinden ata-eneleriň wekilleri girizilmelidir. Toparyň umumy agzalary 8-9 adamdan köp bolmaly däl. Toparlaryň agzalarynyň arasyndan ata-eneler toparynyň başlygy saýlanylýar. Olar öz aralarynda edilmeli işleri bölüşýärler. Umumy çagalar bagynyň meýilnamasy esasynda ata-eneler topary hem aýlyk iş meýilnamasyny düzýär. Topar çagalar bagynyň diňe hojalyk işlerine kömek etmek bilen çäklenmän, eýsem, okuw-terbiýeçilik işlerinde ýakyndan kömek etmelidir. Topar agzalary her aýda eden işlerini ara alyp maslahatlaşyp durmalydyr. Geçirilen maslahatlaryň ýörite beýany ýöredilýär.

Ata-eneler topary aýry-aýry temalar boýunça çagalar bagynyň umumy ýygnaqlaryny guraýar. Çagalar bagynyň arassaçylygyna, iýmitiniň doly we dogry guralyşyna, ata-eneleriň arasynda geçirilmeli işlere ýakyndan kömek berýär. Toparyň agzalary beýleki ata-eneler bilen bilelikde gerekli görkezme esbaplary-da ýasaýarlar, ýowarlary-da geçirýärler.

Çagalar baglarynyň her bir toparynda (kiçi, orta, uly, mekdebe taýýarlaýyş) 3-5 adamdan ybarat bolan ata-eneler toparyny döretmeklik hem gowy netije berýär. Saýlanan ata-eneler toparynyň başlygy çagalar bagynyň umumy toparyna agza hem bolup bilýär.

Ata-eneler burçy. Çagalar bagynda her bir toparda ata-eneler üçin ýörite burç döredilýär. Onuň ata-enelere bilim berijilik ähmiýeti uludyr. Ata-eneler burçunda ýerleşdirilen maglumatlary görüp, çagalar bagynyň umumy işi, aýry-aýry ýaşdaky çagalary terbiýelemek

boýunça degerli maslahatlar alýarlar. Ata-eneler burçy üç bölümden ybaratdyr.

1. Çagalary çagalar bagynda terbiýelemek.

2. Çagalary maşgalada terbiýelemek barada ata-enelere maslahat.

3. Dürli habarlar.

Ata-eneler burçunyň birinji bölümünde çagalar bagynyň durmuşy barada şu aşakdaky maglumatlary ýerleşdirmek bolýar:

- her bir toparyň gün tertibi;
- çagalar bilen hepdelik sapaklaryň sanawy;
- gündelik iýmitiň tagamnamasy;
- hepdäniň dowamynda geçiriljek gezelençleriň, göwnaçmalaryň meýilnamasy;

– çagalaryň oýun we zähmet işleriniň görnüşlerini hem-de mazmunlaryny beýan edýün dürli suratlar;

– topardaky çagalaryň sanawy, agramlaryny we boýunyň uzynlyklaryny görkezýän sanlar.

Ata-eneler burçunyň ikinji bölümünde çagalary terbiýelemek boýunça degişli maslahatlar bolmalydyr:

- çagalaryň maşgaladaky mysaly gün tertibi,
- çagalary maşgalada arassaçylyk taýdan dogry terbiýelemek boýunça maslahatlar,

– maşgalada çagalaryň oýun burçlaryny nähili guramaly?

– çagalara ilkinji medeni-arassaçylyk endiklerini öwretmek;

– çagalary pasyllara we howa görä geýindirmek;

– çagalara maşgalada çeper edebiýaty okap bermek.

Burçuň üçünji bölümünde dürli habarlar ýerleşdirilýär:

– çagalar bagynyň müdiriniň ata-eneleri kabul edýän wagtlary;

– ata-eneler toparynyň sanawy;

– ata-enelere berilýän maslahatlaryň wagtlary;

– umumy ata-eneler ýygnaclarynyň geçirilmeli wagtlary hem-de beýlekiler.

IV bap

MEKDEBE ÇENLI ÇAGALAR EDARASYNYŇ IŞINIŇ DOLANDYRYLYŞY

1. Mekdebe çenli çagalar edaralary, olaryň işini guramak we ýolbaşçylyk etmek

Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralary Türkmenistan döwletiniň bilim ulgamynyň ilkinji basgançagydyr. Mekdebe çenli çagalar edaralary Türkmenistanda üznüksiz bilim bermegiň döwlet ulgamynyň esasy basgançaklarynyň biri bolmak bilen, mekdebe çenli bilimiň we terbiýäniň ýeke-täk milli maksatnamasyny durmuşa geçirmegi üpjün edýär. Mekdebe çenli çagalar edaralary öz işini Türkmenistanyň Konstitusiasynyň, “Bilim hakynda” Türkmenistanyň kanunynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň we Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözgütleriniň, Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň kadalaşdyryjy resminamalarynyň we şu düzgünnamanyň esasynda amala aşyrýar. Bu edaralar “Türkmenistanda mekdebe çenli çagalar edaralary hakyndaky Düzgünnama” hem-de ata-eneler bilen ysnyşykly aragatnaşykda işleýär. Mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda bilim we terbiýe bermek işi Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan düzülen we tassyklanan meýilnamalar hem-de beýleki usuly görkezmeler esasynda alnyp barylýar. Her bir çagalar edarasyna körpeleriň hemmetaraplaýyn, şadyýan bilim we terbiýe almaklary üçin degişli şertler döredilmelidir.

2. Mekdebe çenli çagalar edarasyny açmagyň düzgünleri

Mekdebe çenli çagalar edaralaryny etrap, şäher häkimlikleriniň, ýa-da olaryň rugsat bermegi netijesinde aýry-aýry ministrlikler,

edaralar, kärhanalar açyp biler. Mekdebe çenli çagalar edaralary açylanda “Türkmenistanda mekdebe çenli çagalar edaralary hakyndaky Düzgünnamadan” ugur alynmalydyr. Onda mekdebe çenli çagalar edaralaryny ýörite şu maksat bilen gurlan jaýlarda açmaklyga rugsat edilýär. Mekdebe çenli çagalar edaralary bina edilende çagalaryň, umumy sany, toparlaryň sany, çagalar edarasynyň görnüşine görä niýetlenilip salynýar. Mekdebe çenli çagalar edarasy bina edilende ol uly gatnawly ýollardan, suw akýan ýaplardan, hassahanalardan, bazarlardan biraz daşrakda meýilnamalaşdyrylmalydyr. Çagalar edarasynyň daşy dürli görnüşli haýatlar bilen ýapylmalydyr. Mekdebe çenli çagalar edarasy mekdebe golaýrak bina edilse gowy bolar.

Täze mekdebe çenli çagalar edaralary açylanda oňa taýýarlyk işleri 2-3 aý öňünden başlanýar. Çagalar edarasynyň müdiri, onuň hojalyk işleri baradaky orunbasary 2-3 aý öň işe kabul edilmelidir.

Müdür çagalar edarasyny bina etmekde meýilnama boýunça hemme zatlaryň ýerbe-ýerligini, hilini barlap kabul edýär. Mekdebe çenli çagalar edarasy doly bina edilip gutarylandan soň, döwlet tarapyndan bellenen topar müdiriň agza bolmagynda çagalar edarasynyň doly bina edilişini, enjamlaşdyrylyşyny barlap, ony ulanylyşa kabul etmek hakynda gol çekýärler. Şondan soň mekdebe çenli çagalar edarasy dabaraly açylýar. Şäher, etrap bilim bölümi tarapyndan oňa tertip boýunça belgi ýa-da at berilýär.

Her bir çagalar edarasynda her torap üçin meýdança göz önünde tutulmaly. Ol ýer çagalaryň özbaşdak hereketli oýunlary oýnamagy, dürli gülleri we gök önümleri ekip, tejribe işlerini geçirmekleri üçin meýilnamalaşdyrylýar.

Çagalar bagynyň müdiri. Müdür mekdebe çenli çagalar edarasyna hemmetaraplaýyn doly ýolbaşçylyk edýän we jogap berýän işgärdir. Müdür ýörite ýokary bilimli, pedagogik tejribesi 3 ýyldan az bolmadyk, köpçülikde uly hormatdan peýdalanýan, pedagogik we syýasy taýdan ýokary düşüňjeli guramaçy, çagalary söýýän adam bolmalydyr. Çagalar bagynyň müdiri “Türkmenistanda mekdebe çenli ýaşly çagalara bilim we terbiýe bermegiň Milli maksatnamasyny” gowy bilýän, terbiýeçileriň sapaklaryna gatnaşyp, usuly taýdan kömek berýän ýolbaşçy bolmaly.

Müdir terbiyeçiler, hojalyk işgärleri, ata-eneler bilen medeniýetli gepleşip bilmegi başarmaly. Ol özüniň pedagogik we hojalyk işlerini düzülen ýyllyk meýilnamasy boýunça alyp barmaly. Her bir çagalar bagynda ähli pedagogik işgärler bilen aýda bir gezek pedagogik maslahat geçirilýär. Onda pedagogika, psihologiýa, aýry-aýry usullara degişli usuly çykyşlar diňlenilip bilner. Terbiyeçiler özbaşdak işleýän temalary boýunça doklad edýärler. Pedagogik maslahatyň beýany tertipli, yzygider, ýörite kitapça ýazylýar. Pedagogik maslahatyň beýanyňy ýazmak üçin bir ýyllyk kätip bellenilýär.

Uly terbiyeçi. Çagalar bagyndaky ähli pedagogik işleriň dogry alnyp barlyşyna jogapkärdir. Hemme terbiyeçilere usuly taýdan kömek berýär. Terbiyeçilere öz işlerini maksatnama boýunça meýilnamalaşdyrmagy, usuly taýdan sapak geçmegi öwredýär we maslahat berýär. Maksatnamada göz önünde tutulan maglumatlary her bir çaganyň berk özleşdirmegini, mekdep okuwyna gowy, birkemsiz taýýarlanmagyny gazanýar. Ata-eneleriň arasynda degişli iş geçirýär.

Çagalar bagynyň terbiyeçisi. Çaga terbiyelemek örän jogapkärli işdir. Çaga terbiyeleýän terbiyeçi geljekdäki şahsyýeti kemala getirip başlaýar. Her bir ata-ene öz ýüreginden önen perzendini edepli, tertipli, watansöýüji edip ýetişdirmek üçin çagalar bagyna berýär. Maksadalaýyk öwretmeklik terbiyeçiniň öz jogapkärli işini söýşüne, hünär-bilim taýýarlygyna, häzirki döwürde ýaşlarymyzyň önünde duran jogapkärli wezipä düşünişine baglydyr. Her bir çaga terbiyeçä görelde alarlyk nusga hökmünde garaýar. Çaga köp zatlarda terbiyeçä öýkünýär. Şonuň üçin terbiyeçi işde, köpçülik ýerlerinde örän salyhatly, dogruçyl, tutanýerli, syýasata düşünýän, köp okaýan, täzelikleri gözleýän bolmalydyr. Täze Galkynyş we beýik özgertmeler eýýamynda şäherler bilen bir hatarda obalarymyz hem gün-günden owadanlaşýar, täze-täze binalar salynýar. Döwrebap mekdepler, çagalar baglary, kitaphanalar, saglyk öýleri, dükanlar we başga-da birnäçe ojaklar bina edilýär.

Her obada görelde çagalar baglarynyň zerurlygyny durmuş taplap edýär. Geçmişdäki tanymal pedagoglaryň ýazyp galdyrmaklaryna görä, adamy terbiyelemegiň iň zerur, peýdaly döwri onuň mekdebe çenli alýan terbiyesidir. Adam bütin ömründe alýan terbiyesiniň 90

göterimini 7 ýaşyna çenli alýar. Munuň üçin Türkmenistan ýurdu-myzda hemme mümkinçilikler bar. Sebäbi “Döwlet adam üçindir”.

Çagalar bagyna gatnap, mekdep okuwyna gowy taýýarlykly gelen çagalaryň mekdepde gowy okajakdyklary hemmelere mälimdir.

Çagalar bagynyň resminamalary. Mekdebe çenli çagalar edaralarynyň düzgünnamasyna laýyklykda, çagalar bagynyň resminamalary bolmalydyr.

1. Buýruklar kitaby. Sahypalanýar, tikilýär, möhürlenýär.

2. Çagalary hasaba almak (ÇG-3).

Çagalar bagynda körpeleriň gündelik gatnaşygyny hasaba alýan ÇG-3 görnüşi. Bu görnüşi toparyň terbiýeçisi doldurýar. Ol çagalaryň çagalar bagyna gatnaşygynyň gündelik hasabyny ýöredýär. Çagalaryň sanawynda gelenlere goşmak alamaty (+), gelmediklere kese çyzyk (-) goýulýar. Terbiýeçi aýyň ahyrynda bu sanawy jemleýär we müdire gowşurýar.

1. Terbiýeçileriň we mugallymlaryň resmi iş kagyzlary

(saklanylmaly möhleti 5 ýyl)

Terbiýeçileriň resmi iş kagyzlarynyň sanawy:

1. Terbiýeçileriň ýyllyk, aýlyk iş meýilnamalary we hepdelik sapak ýazgylary.

2. Körpeleriň gatnaşyk (çagalar bagyna körpeleriň gündelik gatnaşygyny hasaba alyş) depderi.

3. Wagtyndan ir alynýan çagalary hasaba alyş (çagalar bagynda bolmaly wagtyndan ir alynýan çagalar belleniýär) depderi.

4. Terbiýeçileriň usuly (usuly sagatlar, terbiýeçilik maslahatlary, önümçilik maslahatynda okuw-terbiýeçilik işlerine degişli meseleler boýunça ýazgylary ýöredilýär) we hemmetaraplaýyn öz bilimini art-dyrmak boýunça iş depderi.

5. Terbiýeçileriň özara sapaklara gatnaşyk depderi.

6. Ata-eneler bilen bilelikde geçirilýän işler (toparyň çagalarynyň we ata-eneleriniň sanawy, olar baradaky degişli maglumatlar we ata-eneler guramasynyň agzalary baradaky maglumatlar, şeýle-de ata-eneler guramasynyň iş meýilnamasy we ýygnaqlarynyň beýanlarynyň ýazgylary ýöredilýär) baradaky depder.

7. Ata-eneleriň tölegleri baradaky maglumatlar depderi.

8. Çagalaryň saglyk ýagdaýy barada gündelik bellikler depderi (bakja toparynda)

9. Çagalar bagynyň mekdep bilen özara gatnaşyk depderi (mekdebe taýýarlaýyş toparlarynda).

Bellik: Terbiýeçileriň ýöredýän körpeleriň gatnaşyk, çagalar bagynda bolmaly wagtyndan ir alynýan çagalary hasaba alyş we ata-eneleriň tölegleri baradaky maglumatlar depderleri sahypalanylyp, bagjyklanylyp, ahyrky sahypasy çagalar bagynyň müdiriň goly, möhüri bilen berkidilen bolmalydyr.

Goşmaça

Mekdebe çenli pedagogika dersi boýunça barlagnamalar

1. Mekdebe çenli pedagogika näme baradaky ylym?

a) Çagalary terbiýelemek baradaky ylym.

b) Mekdep ýaşyna ýetmedik çagalary terbiýelemek baradaky ylym.

ç) Mekdebe çenli ýaşly çagalary okatmagyň we terbiýelemegiň kanunlary baradaky ylym.

d) Çagalara bilim we terbiýe bermek baradaky ylym.

2. Mekdebe çenli pedagogika ylmy haýsy ylmlar bilen baglanyşyklydyr?

a) Adam anatomiýasy we fiziologiýasy, psihologiýa, taryh, lukmançylyk ylmlary.

b) Anatomiýa, etika, filologiýa.

ç) Psihologiýa, logika, geografiýa, geofizika.

d) Logopediýa, himiýa, filisofiýa, filologiýa.

3. Adamyň nähili ösüşleri bolýar?

a) Beden, dil, ahlak, gözellik, sosial.

b) Agramy, akyly, boýy, sözleýşi.

ç) Sosial, beden, psihiki.

d) Aň, okatmak, zähmet.

4. Şahsyýetiň kämilleşmeginde nämäniň täsiri bar?

a) Iýmit, oýun, okamak, suw, howa.

*7. Sargyt №03

b) Okuw, zähmet, iýmit.

ç) Terbiýe, howa, suw, uky.

d) Daşky gurşaw, nesle geçijilik, terbiýe.

5. Pedagogik ylmy-barlag usullary haýsylar?

a) Syn etmek, gözegçilik etmek, sorag-jogap, okuw.

b) Surat çekmek, şekil ýasamak, ertekini aýdyp bermek.

ç) Sorag-jogap, synag geçirmek, önüm berýän işleri seljermek.

d) Synag etmek, sorag-jogap, terbiýe.

6. Çagalar edarasynyň bakja toparynda näçe ýaşly çagalar terbiýelenilýär?

a) 2

b) 5

ç) 4

d) 3

7. Çagalaryň bir ýaş ösüşini näçe topara bölmek bolar?

a) 5

b) 3

ç) 2

d) 4

8. Çagalar bagynda näçe ýaşly çagalar terbiýelenilýär?

a) 1-3

b) 2-3

ç) 3-7

d) 3-5

9. Çagalar bakja-bagynda näçe ýaşly çagalar terbiýelenilýär?

a) 4-6

b) 1-3

ç) 3-7

d) 1-7

10. Näçe aýlykdan öň çagalara özbaşdak oturtmagy öwretmek zyýanly?

a) 5-6

b) 6-7

ç) 8-9

d) 10-12

11. Çagalar bagynda okuw terbiýesiniň serişdeleri.

- a) Zähmet, gezelenç, okatmak.
- b) Gözegçilik, zähmet, oýun.
- ç) Daş-töwerek bilen tanyş etmek, oýun, zähmet, okatmak.
- d) Oýun, gezelenç, zähmet.

12. Çaga zähmetiniň görnüşleri haýsylar?

a) Öz-özüňe hyzmat etmek, tebigatdaky zähmet, gol zähmeti, öý hojalyk zähmeti.

- b) Güllere suw guýmak, ýumuş tabşyrmak, hobatçylyk.
- ç) Nobatçylyk, gol zähmeti.
- d) Sapakda nobatçylyk, tebigatda zähmet çekmek.

13. Sapaklaryň arasyndaky arakesmäniň dowamlylygy näçe?

- a) 15 min.
- b) 10 min.
- ç) 20 min.
- d) 25 min.

14. Çagalar bagynda çaga zähmetini guramagyň ýollary haýsylar?

- a) Köpçülikleýin zähmet, nobatçylyk, tebigatdaky zähmet.
- b) Gol zähmeti, ýumuş tabşyrmak.
- ç) Ýumuş tabşyrmak, nobatçylyk.
- d) Nobatçylyk.

15. “Bil, näçe?”, “Jübütmi, tāk?” oýny türkmen halk oýunlarynyň haýsy görnüşine degişlidir?

- a) Hereketli oýunlar.
- b) Öwrediji oýunlar.
- ç) Gurluşyk oýunlary.
- d) Sahna oýunlary.

16. Çagalar bagynyň kiçi toparynda sapaklaryň dowamlylygy näçe?

- a) 5-10 min.
- b) 10-15 min.
- ç) 20-25 min.
- d) 25-30 min.

17. Oýunlaryň haýsy görnüşini suw, çäge bilen oýnalýan oýunlara degişli?

- a) Öwrediji.

b) Hereketli.

ç) Gurluşyk.

d) Sahna.

18. Orta toparda sapaklaryň dowamlylygy näçe?

a) 5-10 min.

b) 10-15 min.

ç) 15-20 min.

d) 20-25 min.

19. Uly toparda sapaklaryň dowamlylygy näçe?

a) 10-15 min.

b) 15-20 min.

ç) 20-25 min.

d) 25-30 min.

20. Mekdebe taýýarlaýyş toparynda sapaklaryň dowamlylygy näçe?

a) 20-25 min.

b) 25-30 min.

ç) 30-35 min.

d) 35-40 min.

21. Çaga iýmitine nähili önümler goşulmaýar?

a) Burç, sogan, kâdi, kâşir.

b) Duz, gorçisa, gara burç.

ç) Sirke, sogan, ýag, duz.

d) Sarymsak, burç, gorçisa, sirke.

22. Kadaly ösýän çagada süýt dişi haçan peýda bolup başlaýar?

a) 3-4 aýda.

b) 4-5 aýda.

ç) 5 aýda.

d) 6 aýda.

23. Çagalar bagynyň gün tertibi ýyl dowamynda näçe gezek üýtgedilýär?

a) 1

b) 2

ç) 3

d) 4

Barlagnamalaryň açary

1. ç
2. d
3. ç
4. d
5. ç
6. d
7. d
8. ç
9. d
- 10.b
- 11.ç
- 12.a
- 13.b
- 14.a
- 15.b
- 16.b
- 17.ç
- 18.ç
- 19.ç
- 20.ç
- 21.d
- 22.d
- 23.b

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiniň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, 1-nji tom. – A.: 2008.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – A.: 2007.3
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. – A.: 2007.
4. Дошкольная педагогика. Под редакцией В.И.Ядешко и Ф.А.Сохина. изд. Второе, исправленное и дополненное. – М.: “Просвещение”, 1986.
5. *Ş.Haljanow*. Garaşsyzlyk pedagogikasy. – A.: 1995.
6. *Логина В.И. Саморукова П.Г.* Дошкольная педагогика. – М.: 1988.
7. Программа дошкольной педагогики. – М.: 1988.
8. *Ядешко В.И., Сохин Ф.А.* Дошкольная педагогика. – М.: 1986.
9. *G.Pirliýew*. Türkmen halk pedagogikasy. – 1981.
10. Çagalar baglarynyň okuw maksatnamalary. – A.: 2007.

Mazmuny

Giriş.....	9
------------	---

I bab. Pedagogikanyň umumy esaslary

1. Pedagogika dersi, maksady, mazmuny, wezipeleri.....	10
2. Ösüş we terbiýe.....	14
3. Terbiýäniň maksady we wezipeleri.....	16
4. Türkmenistanyň Bilim ulgamy.....	18
5. Pedagogik pikiriň ösüş taryhy.....	20
6. Mekdebe çenli jemgyýetçilik terbiýäniň ösüş taryhy.....	22
7. Çagalar bagynda okatmagyň we terbiýelemegiň maksatnamasy.....	27

II bab. Irki ýaşdaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi

1. Irki ýaşdaky çagalaryň terbiýesi we onuň aýratynlyklary.....	31
2. Bir ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi.....	35
3. Iki ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi.....	37
4. Üç ýaşyndaky çagalaryň ösüşi we terbiýesi.....	40

III bab. Mekdebe çenli ýaşly çagalary okatmak we terbiýelemek

1. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň beden terbiýesi.....	44
2. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň akyl terbiýesi. Çagalar bagynda okatmak.....	51
3. Sensor terbiýesiniň mazmuny.....	56
4. Çagalar baglarynda okuw işiniň guralyşy.....	59
5. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň ahlak terbiýesi.....	63
6. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň zähmet terbiýesi.....	68
7. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň gözellig terbiýesi.....	75
8. Çagalar bagynda oýunlar.....	76
9. Milli baýramçylyklar we göwnaçmalar.....	82
10. Çagalar bagy bilen mekdebiň işiniň arabaglanyşygy.....	84
11. Çagalar baglaryndaky bilim we terbiýeçilik işlerini meýilnamalaşdyrmak we hasaba almak.....	86
12. Mekdebe çenli çagalar edarasy bilen maşgalanyň arabaglanyşygy.....	90

IV bab. Mekdebe çenli çagalar edarasynyň işiniň dolandyrylyşy

1. Mekdebe çenli çagalar edaralary, olaryň işini guramak we ýolbaşçylyk etmek.....	93
Edebiýat.....	102

Durdybaý Rejepow, Gülnara Abaýewa

MEKDEBE ÇENLI PEDAGOGIKA

Mugallymçylyk mekdepleri üçin synag okuw kitaby

Ýörite redaktor	<i>O. Akmämmedowa</i>
Neşirýatyň redaktory	<i>O. Heşdekow</i>
Surat redaktory	<i>T. Aslanowa</i>
Teh. redaktory	<i>T. Aslanowa</i>

Ýygnamaga berildi 10.06.2010. Çäp etmäge rugsat edildi 12.07.2010.

Ölçeği 60x90 $\frac{1}{16}$. Ofset kagyzy. Edebi garnitura.

Ofset çap ediliş usuly. Hasap-neşir listi 5,616. Çap listi 6,5.

Neşir № 28. Sargyt №03. Sany 500.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.

744000. Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.